

ZESZYTY NAUKOWE
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

EKONOMIKA
i ORGANIZACJA
GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ

NR 107 (2014)

Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2014

RADA NAUKOWA

Ernst Berg (Faculty of Agriculture, University of Bonn), Štefan Bojnec (University of Primorska), Wojciech Józwiak (IERiGŻ-PIB), Bogdan Klepacki (SGGW), Binshan Lin (Business School, Louisiana State University), Jacek Kulawik (IERiGŻ-PIB), Walenty Poczta (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Ludwig Theuvsen (Georg-August University of Goettingen)

KOMITET REDAKCYJNY

Maria Zajączkowska (redaktor naczelna), Alina Daniłowska (redaktor tematyczny – makroekonomia), Michał Pietrzak (redaktor tematyczny – mikroekonomia), Henryk Runowski (redaktor tematyczny – zarządzanie i organizacja), Izabella Sikorska-Wolak (redaktor tematyczny – turystyka), Joanna Szwacka-Mokrzycka (redaktor tematyczny – marketing), Aldona Zawajska (redaktor tematyczny – polityka gospodarcza i społeczna), Wiesław Szczesny (redaktor statystyczny), Aneta Miłucha (sekretarz), Joanna Wrzesińska-Kowal (sekretarz)

Redaktor – Agata Kropiwić

Redaktor techniczny – Krystyna Piotrowska

Korekta – Agata Kropiwić

Tłumaczenie streszczeń na język angielski – Anna Kłoczko-Gajewska

ISSN 2081-6979

Wydawnictwo SGGW

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. 22 593 55 20 (-22, -25 – sprzedaż), fax 22 593 55 21

e-mail: wydawnictwo@sggw.pl

www.wydawnictwosggw.pl

Nakład: 150 egz.

Druk: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk, www.grzeg.com.pl

Spis treści

<i>Alicja Stolarska</i> Zmiany sytuacji dochodowej polskich rodzin na wsi po akcesji do UE	5
<i>Aneta Suchoń</i> Nowe zasady pomocy <i>de minimis</i> w rolnictwie – aspekty prawne i ekonomiczne	19
<i>Agnieszka Stanowicka</i> Możliwości wykorzystania atrybutów rynku żywności w Polsce w kształtowaniu wizerunku i rozwoju wybranych regionów	35
<i>Magdalena D. Kowalewska</i> Kapitał ludzki jako źródło konkurencyjności państw członkowskich Unii Europejskiej	47
<i>Krystyna Krzyżanowska</i> Tendencje zmian w działaniach informacyjno-promocyjnych w turystyce wiejskiej i ich skuteczność	57
<i>Tomasz Pajewski</i> Programy rolnośrodowiskowe jako forma wspierania ochrony środowiska na terenach wiejskich	69
<i>Agnieszka Siedlecka</i> Ocena wsparcia rolnictwa ekologicznego przez instytucje z otoczenia rolnictwa	81
<i>Barbara Gołębiewska, Grzegorz Ślusarz</i> Zróżnicowanie nakładów na ochronę środowiska na terenach wiejskich w ujęciu regionalnym w latach 2005–2012	93
<i>Barbara Roszkowska-Mądra</i> Zmiany w rolnictwie województwa podlaskiego po integracji z Unią Europejską	103
<i>Dominik Dąbrowski, Marek Kuźmicki</i> Wpływ aktywności zawodowej na wykorzystanie czasu wolnego osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich	115

Michał Pietrzak, Marcin Mucha

Wpływ regulacji rynku na funkcjonowanie sektora cukrowniczego
w Polsce 127

Paweł Kraciński

Przemiany na rynku cebuli w Polsce w latach 1995–2012 143

Marian Podstawka, Piotr Gołasa, Wioletta Bieńkowska

Potencjał produkcji biogazu rolniczego w województwie pomorskim
i jego wykorzystanie 155

Emilia Obrycka

Korzyści społeczne i ekonomiczne budowy biogazowni rolniczych 163

Alicja Stolarska

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zmiany sytuacji dochodowej polskich rodzin na wsi po akcesji do Unii Europejskiej

Wstęp

Przystąpienie Polski do struktur Unii Europejskiej zapoczątkowało kolejny, po urynkowieniu, etap rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich¹. Akcesja z jednej strony wymuszała wiele dalszych przeobrażeń w kierunku dostosowywania się do pozostałych krajów członkowskich Wspólnoty, z drugiej jednak dawała niedostępne wcześniej możliwości, w tym wsparcie finansowe. Inicjowało to wiele zmian w polskiej gospodarce, z naciskiem na wieś, która wymagała stosunkowo większych przekształceń.

Efektom mających miejsce przeobrażeń jest nie tylko dezagraryzacja, ale również zmiany struktury społecznej wsi [Wciórka 2007, Fedyszak-Radziejowska 2008, Frenkel 2005]. Realizowana na obszarach wiejskich produkcja żywności traci stopniowo swój priorytet na rzecz rozszerzania innych funkcji, szczególnie w kontekście rozwoju zrównoważonego i wielofunkcyjności [Adamowicz 2005, Stolarska 2006, Wilkin 2010]. W rezultacie maleje odsetek zatrudnionych w rolnictwie, a także liczba gospodarstw rolnych, co umożliwia jednocześnie poprawę struktury i wydajności w pozostałych gospodarstwach [Zegar 2009].

Odchodzenie od rolnictwa nie powoduje jednak migracji ze wsi, a wręcz przeciwnie – wzrasta liczba osób zamieszkujących tereny wiejskie oraz podejmujących prowadzenie nierolniczej działalności gospodarczej [Stolarska 2011, 2012]. Zmienia się tym samym struktura zatrudnienia rodzin wiejskich, a wraz z nią uzyskiwane dochody.

¹Pojęcie obszarów wiejskich i wsi bywa w literaturze niekiedy definiowane niejednoznacznie [Śpiewak 2012]. Przeprowadzone badania dotyczą mieszkańców wsi, definiowanej zgodnie z nomenklaturą przyjętą przez GUS.

Cel i metodyka badań

Celem badań było poznanie zmian i dokonanie oceny sytuacji dochodowej polskich rodzin zamieszkujących na wsi w latach 2005–2012. Badano zarówno przeobrażenia zachodzące w strukturze głównych źródeł utrzymania, jak również w poziomie uzyskiwanych dochodów. Analizowano zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, tak ogólne, jak i w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych, zwracając uwagę na polaryzację dochodową gospodarstw w badanym okresie.

Przedstawiono również zmiany zachodzące w wielkości wydatków rodzin wiejskich, z uwzględnieniem wzrostu oszczędności, które mogłyby być wykorzystane w dalszych przemianach strukturalnych i społecznych na obszarach wiejskich.

Podstawę badań stanowiły niepublikowane dane jednostkowe GUS, pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych. Z uwagi na zastosowanie reprezentatywnej metody badań możliwe było uogólnianie ich wyników².

Badania prowadzono w latach 2005–2012 wśród blisko 13,2 tys. gospodarstw domowych w 2005 roku i ok. 15,8 tys. gospodarstw domowych na wsi w kolejnych latach³. W 2012 roku analizowano sytuację dochodową 15 742 rodzin wiejskich na obszarze całej Polski⁴.

Dla porównania posłużono się również podstawowymi danymi charakteryzującymi sytuację ekonomiczną gospodarstw domowych znajdujących się w miastach.

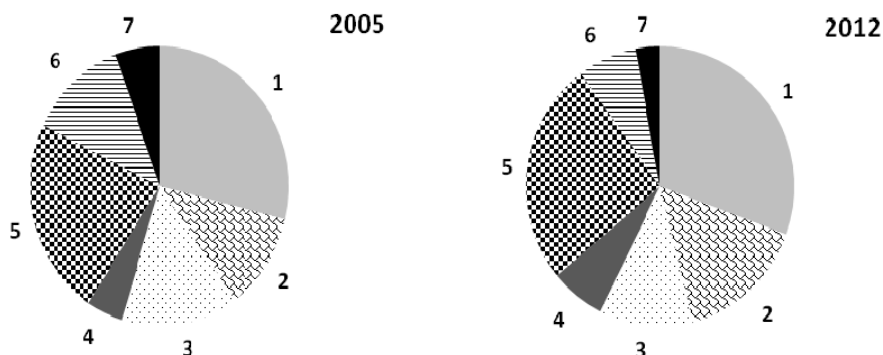
Wyniki badań

W strukturze głównych źródeł utrzymania badanych rodzin wiejskich przeważała praca najemna na stanowiskach robotniczych (1 na rys. 1), stanowiąca od 28,8% w 2005 roku do 30,6% w 2012 roku (rys. 1).

²Na podstawie opracowanej metodyki wyboru próby badawczej GUS przeprowadził losowanie obiektów do badań. Wykonano dwustopniowe, warstwowe losowanie próby z różnymi prawdopodobieństwami wyboru. Podczas pierwszego etapu losowano tzw. terenowe punkty badań, a następnie konkretne gospodarstwa domowe, wśród których przeprowadzono badania ankietowe [Metodologia 2011].

³Według wyników „Spisu ludności i mieszkań” z 2011 roku w Polsce było 13 572 tys. wszystkich gospodarstw domowych, z czego 4422 tys. gospodarstw (ok. 32,5%) znajdowało się na wsi [Gospodarstwa 2011]. Z uwagi jednak na nieco większą, przeciętną liczbę osób w wiejskich gospodarstwach domowych, udział ludności wiejskiej w 2011 roku wynosił 39,3% (wzrost o 1,1 p.p. od 2000 roku) [Sytuacja 2013].

⁴GUS podaje liczbę 4 166 869 rodzin zamieszkujących na wsi w 2011 roku, co stanowi blisko 40% wszystkich rodzin w Polsce (rozbieżności w stosunku do odsetka gospodarstw domowych wynikają z faktu występowania również gospodarstw nierodzinnych, które są zlokalizowane głównie w miastach) [www.stat.gov.pl/gus/5840_15503_PLK_HTML.htm: Wybrane tablice dotyczące gospodarstw domowych i rodzin. Część II, tab.15].

*Podane cyfry odpowiadają: 1 – praca na stanowisku robotniczym; 2 – praca na stanowisku nierobotniczym; 3 – użytkowanie gospodarstwa rolnego; 4 – nierolnicza działalność gospodarcza; 5 – emerytura; 6 – renta; 7 – pozostałe źródła

Rysunek 1

Struktura badanych gospodarstw według głównego źródła utrzymania w 2005 i 2012 roku [%]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

Kolejne źródło dochodów stanowiły emerytury (5), przy czym w badanym okresie o 3 p.p. (do prawie 26%) wzrósł odsetek rodzin z nich się utrzymujących. Wzrósł też, do przeszło 15%, udział gospodarstw utrzymujących się głównie z pracy zarobkowej, podejmowanej na stanowiskach nierobotniczych (2). Częściowo wynikało to również z pewnego napływu na wieś ludności miejskiej, która nadal pracowała w mieście, a osiedlała się w okolicznych wsiach⁵.

Zgodnie z wymogami UE, zmalał natomiast odsetek gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą (3). W 2012 roku 11,4% badanych utrzymywało się głównie z rolnictwa. Odwrotna natomiast sytuacja dotyczyła nierolniczej działalności gospodarczej (4), gdzie nastąpił wzrost do 6,6%.

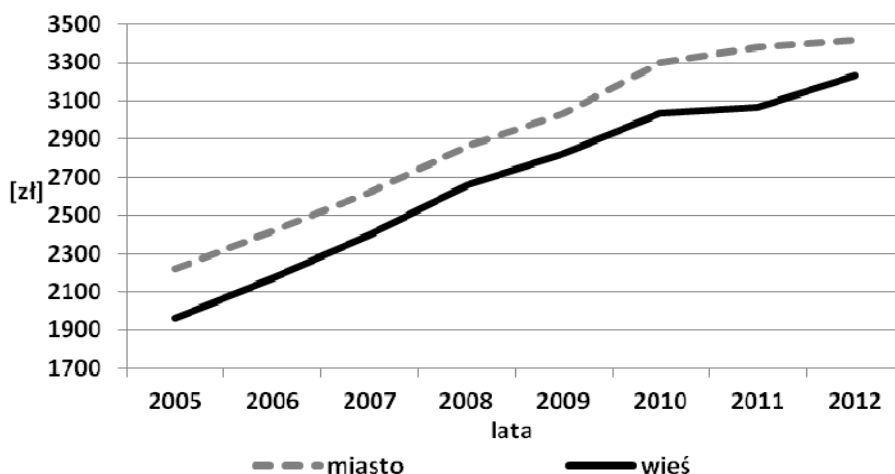
W badanym okresie zmniejszył się znacznie udział rodzin, dla których głównym źródłem utrzymania były renty (6) i inne świadczenia (7).

Reasumując, w latach 2005–2012 zaobserwowano korzystną tendencję wzrostu znaczenia pracy zarobkowej w utrzymaniu badanych rodzin wiejskich. Stanowiła ona główne źródło dochodów dla 64% badanych w 2012 roku, podczas gdy jeszcze w 2005 roku było to tylko ok. 59%. Zmalała tym samym rola źródeł niezarobkowych.

⁵Na podstawie kolejnych spisów ludności przeprowadzanych przez GUS wskaźnik zmian liczby ludności w latach 2002–2011 wynosił na wsi 103,3 (nastąpił wzrost), a w mieście odpowiednio 99,1 [Ludność 2013].

Sytuacja dochodowa poszczególnych gospodarstw domowych jest wypadkową wielu czynników, wśród których nie bez znaczenia jest również wielkość miejscowości zamieszkania. Rodziny zamieszkujące obszary wiejskie dysponują mniejszymi dochodami od gospodarstw znajdujących się w miastach. W tych z kolei dochody zależą też od wielkości miast [Sytuacja 2013]. Według danych GUS, wskaźnik dochodu do dyspozycji⁶, w przeliczeniu na jedną osobę, wynosił w 2012 roku od 77,4 na wsi, gdzie był najniższy, do 150,6 w największych miastach, tj. powyżej 500 tys. mieszkańców [Dochody 2014].

Niezależnie jednak od klasy (wielkości) miejscowości, w ostatnich latach obserwowany jest ciągły wzrost poziomu uzyskiwanych dochodów, zarówno w ujęciu nominalnym, ale co ważniejsze, również realnym (rys. 2). Zauważamy jednocześnie większe tempo tego wzrostu w początkowych latach po akcesji Polski do Unii Europejskiej.

Rysunek 2

Realne miesięczne dochody do dyspozycji polskich gospodarstw domowych w latach 2005–2012 [zł]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

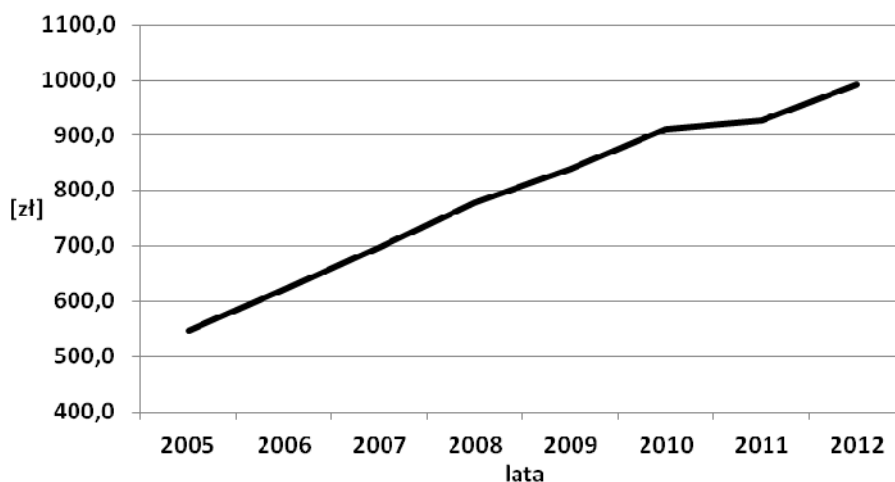
Przeciętne, realne dochody do dyspozycji badanych rodzin na wsi (w przeliczeniu na gospodarstwo) wzrosły w latach 2005–2010 o przeszło połowę. Po roku 2010 zmalało tempo tego wzrostu, głównie za sprawą spowolnienia w roku 2011.

⁶Za GUS; jest ilorazem dochodu do dyspozycji w danej grupie i dochodu do dyspozycji dla Polski ogółem. Wartość równą 100 osiąga dla dochodu do dyspozycji Polski ogółem. Dochód do dyspozycji, to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki. Dochód do dyspozycji przeznaczany jest na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne, a także przyrost oszczędności.

Odmienne nieco charakter wzrostowej tendencji dochodów na wsi i w mieście spowodował jednocześnie częściowe zniwelowanie istniejących pod tym względem różnic. W 2012 roku realny dochód do dyspozycji rodzin zamieszkujących na wsi był już tylko o 6% niższy (w przeliczeniu na gospodarstwo) w porównaniu z miastem (w 2005 o 12%)⁷. Wynosił on przeciętnie na wsi 3230 zł miesięcznie, w przeliczeniu na jedno gospodarstwo domowe, i wzrósł od 2005 roku o ok. 65%.

Z uwagi na malejącą przeciętną liczbę osób w badanych wiejskich gospodarstwach domowych (z 3,6 w 2005 roku do 3,3 w 2012 roku)⁸ ich realne dochody do dyspozycji, w przeliczeniu na 1 osobę, wzrosły odpowiednio w badanym okresie o przeszło 80%, do kwoty 993 zł miesięcznie w 2012 roku (rys. 3).

Niestety z uwagi na przeciętnie mniejszą liczebność rodzin zamieszkujących miasta, dysproporcje sytuacji dochodowej, w przeliczeniu na 1 osobę, były większe niż w odniesieniu do gospodarstw domowych. Mimo tendencji zmniejszania

Rysunek 3

Realny miesięczny dochód do dyspozycji badanych mieszkańców wsi w latach 2005–2012 [zł]

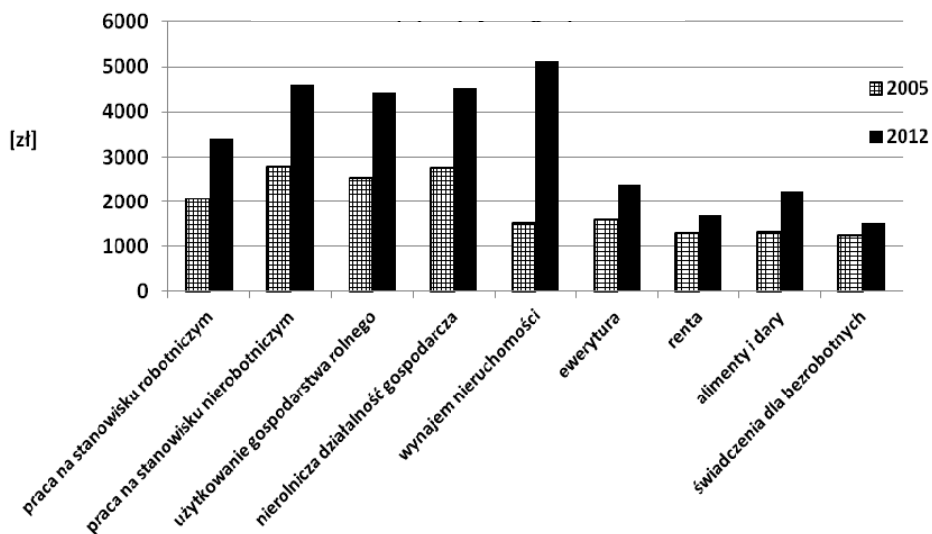
Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

⁷Znacznie większe i utrzymujące się rozbieżności dotyczą nominalnych dochodów rozporządzalnych (przeszło 30%), które powiększone są w stosunku do dochodu do dyspozycji o wydatki, takie jak: przekazywane dary, alimenty, koszty zakwaterowania uczącej się poza domem młodzieży, a także niektóre podatki: od nieruchomości, spadków i darowizn, od dochodów z własności, z wynajmu i ze sprzedaży nieruchomości. Zatem udział tych wydatków jest większy w dochodach rodzin zamieszkujących w miastach.

⁸W mieście odpowiednio z 2,8 do 2,5.

się również tych różnic, przeciętny realny dochód do dyspozycji członków rodzin wiejskich, w przeliczeniu na 1 osobę, był w 2012 roku mniejszy jeszcze aż o przeszło 27% od dochodu osób zamieszkujących w miastach.

Poprawa sytuacji dochodowej, jaka miała miejsce w okresie po akcesji Polski do UE, nie dotyczyła w jednakowym stopniu wszystkich rodzin wiejskich. Zależała ona m.in. od rodzaju głównego źródła utrzymania, chociaż różnice są tu odmienne niż w miastach [Struktura 2012]. Najwyższymi dochodami na wsi w 2005 roku charakteryzowały się rodziny utrzymujące się głównie z pracy najemnej na stanowiskach nierobotniczych⁹, a następnie prowadzące działalność gospodarczą poza rolnictwem (rys. 4).

Rysunek 4

Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji w grupach społeczno-zawodowych badanych rodzin wiejskich w 2005 i 2012 roku [zł]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

Kolejne miejsce zajmowali użytkownicy indywidualnych gospodarstw rolnych, w których osiągnęto o ok. 9% niższe dochody niż w wyniku zatrudnienia na stanowiskach kierowniczych. Najniższe dochody uzyskiwały natomiast rodziny, których członkowie utrzymywali się głównie z niezarobkowych źródeł, tj.: świadczeń dla bezrobotnych, rent oraz alimentów i innych darów. Dochód rozporządzalny w tych gospodarstwach domowych był przeszło dwukrotnie niż-

⁹Według GUS, najwyższymi dochodami, przeciętnie w całym kraju, charakteryzują się gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek [Rocznik 2013], co nie znajduje potwierdzenia w stosunku do obszarów wiejskich.

szy niż w rodzinach o najwyższych dochodach. Niskie były również dochody otrzymywane z wynajmu nieruchomości, a także w rodzinach utrzymujących się z emerytur (też 8-osobowe).

Z powodu wielu zmian, jakie zaszły na polskiej wsi, będącej w strukturach UE, sytuacja dochodowa rodzin w latach 2005–2012 ulegała różnorodnym zmianom. Część rodzin odchodziło od rolnictwa, pozostając jednocześnie w miejscu swego zamieszkania i poszukując nowych, pozarolniczych źródeł utrzymania. Poprawiała się tym samym struktura oraz produktywność pozostałych gospodarstw rolnych, w których malało samozaopatrzenie, a rosło ich powiązanie z rynkiem.

W 2012 roku najwyższe dochody otrzymywano z wynajmu nieruchomości, co kilka lat wcześniej nie miało jeszcze takiego znaczenia. Wzrost dochodów w tej grupie był najwyższy, przeszło 3-krotny w badanym okresie¹⁰. Na kolejnych pozycjach pod względem sytuacji dochodowej znajdowały się rodziny utrzymujące się głównie z pracy najemnej, wykonywanej na stanowiskach nierobotniczych, oraz prowadzenia nierolniczej działalności gospodarczej, a następnie produkcji rolniczej we własnym gospodarstwie. Umocniła się jednocześnie pozycja rolników, których dochody były już tylko o ok. 3,5% niższe od dochodów uzyskiwanych w przypadku pracy zarobkowej podejmowanej na stanowiskach nierobotniczych¹¹.

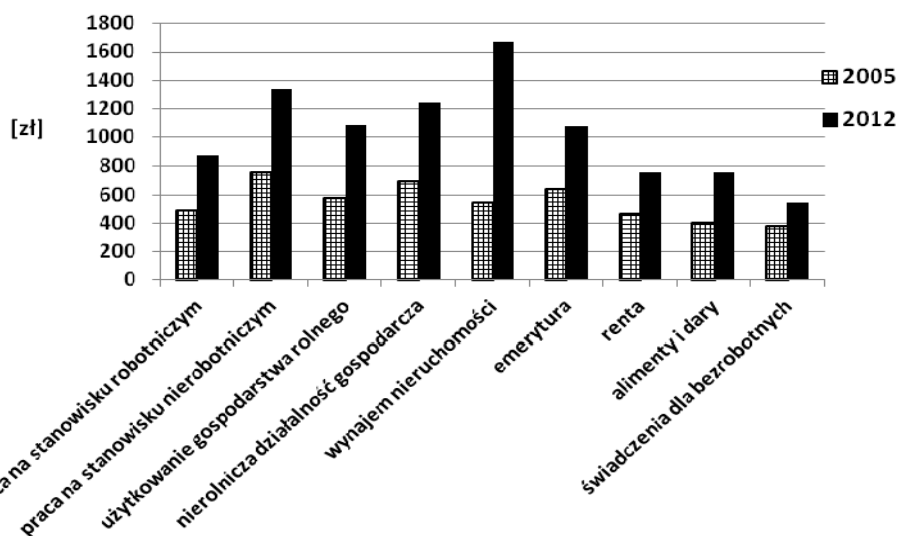
Źródła niezarobkowe w dalszym ciągu dawały najniższe dochody, chociaż nastąpił stosunkowo większy wzrost otrzymywanych alimentów i darów oraz emerytur. W najmniejszym stopniu wzrosły zasiłki dla bezrobotnych (20%) oraz renty (30%). Powiększyły się tym samym dysproporcje sytuacji dochodowej poszczególnych rodzin wiejskich. Przeciętny dochód do dyspozycji rodzin ze skrajnych decyli (po 10% gospodarstw) kształtował się w 2012 roku na poziomie od 83 do 9662 zł w przeliczeniu na gospodarstwo (116-krotna różnica; w 2005 roku 52-krotna)¹².

Z uwagi na zróżnicowanie przeciętnej liczby osób w rodzinie, w gospodarstwach różnych grup społeczno-zawodowych, różniły się one nieco poziomem dochodów w przeliczeniu na 1 gospodarstwo domowe (rodzinę), a na 1 osobę, szczególnie w 2012 roku (rys. 5).

¹⁰W dalszym ciągu znikomy był jednak odsetek tych gospodarstw (poniżej 1%), chociaż wykazywał tendencję rosnącą w badanych latach.

¹¹Dochody rolników uległy faktycznie większej poprawie, ale część gospodarstw deklarowała brak dochodów z działalności rolniczej w 2012 roku, co obniżyło przeciętną kwotę. Przy pominięciu takich gospodarstw, rolnictwo przynosiło porównywalne dochody z pracą kierowniczą w innych sektorach.

¹²Najwyższym przeciętnym dochodem do dyspozycji w ujęciu regionalnym charakteryzowały się rodziny zamieszkujące na wsi w województwie podlaskim.

Rysunek 5

Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji na 1 osobę na wsi w 2005 i 2012 roku [zł] w grupach społeczno-zawodowych

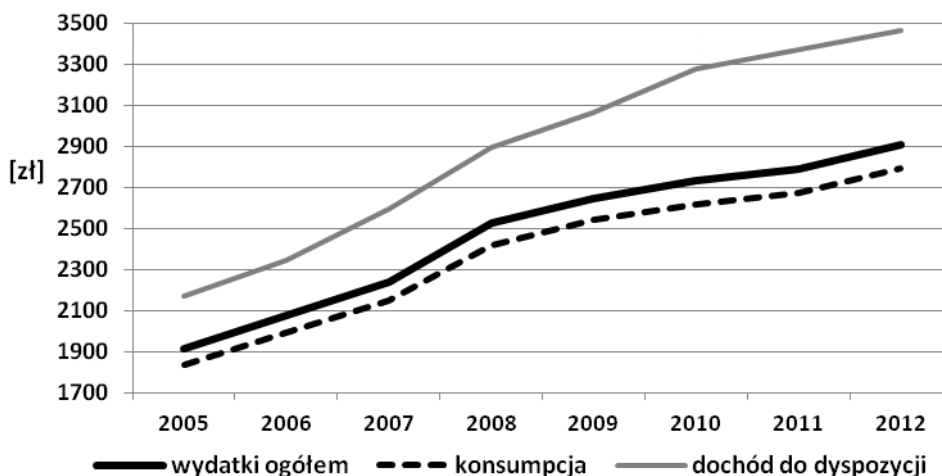
Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

Dochód do dyspozycji, w przeliczeniu na jedną osobę w rodzinach, których głównym źródłem utrzymania było prowadzenie działalności gospodarczej, zarówno rolniczej, jak i nierolniczej, różnił się w większym stopniu od dochodów z nierobotniczej pracy zarobkowej, niż miało to miejsce w przeliczeniu na całe gospodarstwo. Powodem tego jest oczywiście nieco większa przeciętnie liczebność rodzin, które podejmują się prowadzenia działalności gospodarczej¹³.

Mniej liczne były z kolei gospodarstwa domowe czerpiące dochody z wynajmu nieruchomości oraz gospodarstwa emerytów, co uplasowało przeciętne dochody tych ostatnich (w przeliczeniu na jedną osobę) na poziomie zbliżonym do dochodów rolników. W 2012 roku zauważamy przeszło 3-krotną różnicę między najwyższymi dochodami (w przeliczeniu na 1 osobę) osób utrzymujących się głównie z wynajmu nieruchomości (1675 zł/os.) a bezrobotnych znajdujących się bezspornie w najgorszej sytuacji dochodowej (543 zł/os.).

Poprawie sytuacji dochodowej badanych rodzin wiejskich towarzyszył wzrost ponoszonych przez nie wydatków, chociaż mniejszy niż dochodów (rys. 6).

¹³Zarówno rolniczej, jak i nierolniczej; odpowiedzią niejako na większą liczebność rodziny jest poszukiwanie takich źródeł utrzymania, które dają wyższe dochody, zapewnią odpowiedni poziom życia wszystkim członkom rodziny.

Rysunek 6

Przeciętne miesięczne dochody do dyspozycji oraz wydatki badanych rodzin (w przeliczeniu na gospodarstwo) w latach 2005–2012 [zł]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych jednostkowych GUS.

W 2012 roku przeciętne miesięczne wydatki badanych wiejskich gospodarstw domowych stanowiły 84% ich dochodu do dyspozycji, podczas gdy jeszcze 7 lat wcześniej było to przeszło 88%. Nie wynikało to ze spadku cen towarów i usług konsumpcyjnych, które rosły w analizowanym okresie, szczególnie jeśli chodzi o ceny użytkowania mieszkań oraz żywności. Wzrost oszczędności wynikał natomiast częściowo z coraz wyższego poziomu dochodów, ale był również swego rodzaju zabezpieczeniem na przyszłość w sytuacji rosnącej „niepewności” na rynku pracy.

Ogólną poprawę swej sytuacji ekonomicznej w latach 2005–2012 potwierdzają również sami badani. Choć większość rodzin (ok. 60%) oceniała swoją sytuację materialną jako przeciętną, to wzrósł jednak odsetek respondentów, dla których była ona co najmniej przeciętna, a o przeszło połowę zmalał tych, w opinii których była zła (tab. 1). Z 19,6 do 15,5% zmalał również udział rodzin, które wskazały, że ich sytuacja ekonomiczna była „raczej zła”.

Kolejną grupę stanowiły gospodarstwa o „raczej dobrej” sytuacji ekonomicznej, których odsetek wzrósł z 11,2 do 17,3%. Choć udział osób „bardzo dobrze” oceniających swoją sytuację materialną był najmniejszy (do 1,5% w 2010 r.), to jednak wzrósł blisko dwukrotnie w badanym okresie.

Co ciekawe, wśród gospodarstw o „raczej dobrej” i „bardzo dobrej” sytuacji materialnej znajdowały się rodziny ze wszystkich województw oraz grup społeczno-ekonomicznych. Co prawda przeważały gospodarstwa utrzymujące się

Tabela 1

Struktura badanych gospodarstw wiejskich w latach 2005–2012 według oceny sytuacji materialnej swojej rodziny [%]

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sytuacja materialna:	odsetek gospodarstw [%]							
bardzo dobra	0,6	0,7	0,9	0,9	1,1	1,5	1,3	1,1
raczej dobra	11,2	13,8	16,3	17,4	17,7	18,9	17,9	17,3
przeciętna	56,8	59,0	60,9	61,7	61,0	59,9	60,3	60,3
raczej zła	19,6	17,5	15,3	14,0	14,3	14,4	14,3	15,5
zła	11,7	8,9	6,6	5,8	5,9	5,2	6,2	5,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie niepublikowanych badań ankietowych GUS.

głównie z pracy zarobkowej na stanowiskach nierobotniczych (ok. 26%), ale kolejną grupę stanowili emeryci i renciści (przeszło 22%). Były tu również rodziny, które utrzymywały się głównie ze świadczeń socjalnych i innych źródeł niezarobkowych (ok. 1%). Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji w 2012 roku, w przeliczeniu na jedną osobę, wynosił odpowiednio: 1509 zł w gospodarstwach o „raczej dobrej” i 2297 zł w rodzinach o „bardzo dobrej” sytuacji materialnej. Jednocześnie mniejszy był udział oszczędności w dochodach najbogatszych (przeszło 15%), podczas gdy w drugiej grupie wynosił ok. 20%.

Dyskusja

Po wstąpieniu Polski do UE następowała realna poprawa ogólnej sytuacji dochodowej gospodarstw wiejskich, co potwierdzają również inne badania [Skuteczność]¹⁴. Niestety pozytywne zmiany nie dotyczyły w jednakowym stopniu wszystkich rodzin, a nawet doprowadziły do pogłębienia się występujących dysproporcji dochodowych wśród badanych na niekorzyść najmniej zaradnych¹⁵, a tym samym i najbiedniejszych.

Chociaż poziom dochodów był zróżnicowany w zależności od rodzaju głównego źródła utrzymania, co potwierdzają również inni autorzy [Kowalski i in. 2011], to w porównaniu z miastem różnice te były mniejsze [Struktura 2012]. Najwyższe dochody osiągnano z wynajmu nieruchomości, a więc były one dostępne tylko dla nielicznych rodzin (poniżej 1% badanych), posiadających odpowiednie zasoby kapitałowe. Ze źródeł zarobkowych najwyższe dochody uży-

¹⁴Badania na reprezentatywnej próbie pt. „Warunki życiowe społeczeństwa polskiego: problemy i strategie” przeprowadzone przez CBOS w 2007 roku.

¹⁵Utrzymujących się np. z zasiłków dla bezrobotnych.

skiwano z pracy zarobkowej podejmowanej na stanowiskach nierobotniczych, której rola na wsi wyraźnie wzrosła w badanym okresie.

Niezależnie od miejsca zamieszkania czy rodzaju głównego źródła utrzymania, sytuacja materialna poszczególnych rodzin była zróżnicowana, co wskazuje na konieczność indywidualnego podejścia do tej kwestii. Wśród rodzin deklarujących dobrą lub bardzo dobrą sytuację materialną znajdowali się przedstawiciele wszystkich grup społeczno-ekonomicznych, również bezrobotni. Jednocześnie w grupie o „bardzo dobrej” sytuacji przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji, w przeliczeniu na jedną osobę, wynosił w 2012 roku 2297 zł, podczas gdy w rodzinach utrzymujących się głównie z wynajmu nieruchomości (najwyższe dochody) było to tylko 1675 zł.

Tradycyjnie zatem stosowane podziały na miasto – wieś, poszczególne województwa, czy wreszcie grupy społeczno-zawodowe, nie tylko nie wyjaśniają w pełni zróżnicowania sytuacji ekonomicznej gospodarstw, ale mogą też czasami prowadzić do błędnych wniosków. Przeprowadzone badania mogą natomiast być pewną wskazówką dla realizacji polityki regionalnej oraz przyczynkiem do dalszych rozważań w tej kwestii.

Wnioski

1. W latach 2005–2012 nastąpiły zmiany strukturalne na wsi oraz ogólna poprawa sytuacji ekonomicznej jej mieszkańców. Realny dochód do dyspozycji, w przeliczeniu na 1 osobę, wzrósł przeciętnie o przeszło 80%, do kwoty 993 zł miesięcznie. Nastąpiło jednocześnie dalsze pogłębianie się polaryzacji dochodowej poszczególnych rodzin na niekorzyść najbiedniejszych.
2. Najniższymi dochodami charakteryzowały się rodziny utrzymujące się głównie z zasiłków dla bezrobotnych (poniżej 400 zł/os. w 2012 roku) oraz rent (poniżej 500 zł/os.), chociaż i w tych grupach znalazły się gospodarstwa oceniające swą sytuację materialną jako „bardzo dobrą”, co pokazuje wady każdego grupowania i konieczność indywidualnej oceny.
3. W badanym okresie nastąpił wzrost odsetka rodzin utrzymujących się głównie z pracy zarobkowej (z ok. 59 do 64%), a zmalało znaczenie źródeł socjalnych.
4. Wzrósł (do 46% w 2012 roku) udział rodzin na wsi utrzymujących się głównie z pracy najemnej, szczególnie na stanowiskach nierobotniczych, gdzie dochody wzrosły o ok. 70%.
5. Do 11,4% zmalał odsetek gospodarstw domowych, dla których głównym źródłem utrzymania było prowadzenie gospodarstwa rolnego. Dochody tej grupy wzrosły realnie o przeszło 85%.

6. O ile w 2005 roku najwyższe dochody uzyskiwano z pracy najemnej na stanowiskach nierobotniczych, a następnie z prowadzenia nierolniczej działalności gospodarczej, to już w 2012 roku sytuacja ta uległa zmianie. Najwyższe dochody przynosił teraz wynajem nieruchomości (przeszło 3-krotny wzrost), chociaż w dalszym ciągu utrzymywali się z niego tylko nieliczni (1%).
7. Poprawa sytuacji dochodowej rodzin wiejskich umożliwiła pozytywną zmianę ich skłonności do oszczędzania. W 2012 roku wydawano przeciętnie 84% dochodów, podczas gdy w 2005 roku było to jeszcze przeszło 88%.

Literatura

- ADAMOWICZ A., 2005: *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa i zmian we Wspólnej Polityce Rolnej*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1(302), s. 17–32.
- Budżety gospodarstw domowych w 2011 roku*, GUS, Warszawa 2012.
- Dochody i warunki życia ludności Polski*, GUS, Warszawa 2014.
- FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA B., 2008: *Psychospołeczny wymiar zmian na polskiej wsi*, [w:] Drygas M., Rosner A., *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa.
- FRENKEL I., 2005: *Struktura demograficzno-zawodowa ludności wiejskiej w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego 2002*, [w:] Rosner A. (red.), *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Gospodarstwa domowe w 2011 roku – wyniki spisu ludności i mieszkań 2011*: GUS, Warszawa.
- KOWALSKI A., FIGIEL S., HALAMSKA M., 2011: *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolno-żywnościowego*, Polish Journal of Agronomy nr 7, s. 29–42.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, GUS, Warszawa 2013.
- Metodologia badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2011.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013, GUS, Warszawa.
- Skuteczność i efektywność WPR a zmiany na polskiej wsi w opiniach jej mieszkańców*, Fedyszak-Radziejowska B., Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, www.bip.minrol.gov.pl/FileRepozytory (data dostępu: marzec 2014).
- STOLARSKA A., 2006: *Nierolnicza działalność gospodarcza rodzin rolniczych*, Roczniki Nauk Rolniczych, t. 92, z. 2, s. 106–114.
- STOLARSKA A., 2011: *Wybrane aspekty rozwoju działalności gospodarczej w Polsce po akcesji do UE*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 166, s. 691–701.
- STOLARSKA A., 2012: *Wybrane aspekty rozwoju gospodarczego Polski w latach 2000–2010*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XIV, z. 3, Wieś Jutra, Warszawa.
- Struktura wynagrodzeń według zawodów w październiku 2010 roku*, GUS, Warszawa 2012.
- Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w latach 2000–2011, Różnicowanie miasta – wieś*, GUS, Warszawa 2013.

- ŚPIEWAK R., 2012: *Definiowanie kategorii „wieś” na początku XXI wieku, czyli o kłopotach badacza obszarów wiejskich*, *Wieś i Rolnictwo* nr 3 (156), Polska Akademia Nauk, Warszawa, s. 30–45.
- WCIÓRKA B., 2007: *Zróżnicowanie społeczne ludności wiejskiej*, [w:] Wciórka B., Zagórski K., *Wieś i miasto w badaniach opinii społecznej*, *Opinie i Diagnozy* nr 5, CBOS, Warszawa, s. 28–39.
- WILKIN J., 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [w:] Wilkin J. (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa.
www.stat.gov.pl/gus/5840_15503_PLK_HTML.htm, Wybrane tablice dotyczące gospodarstw domowych i rodzin. Część II, tablica 15 (data dostępu: marzec 2014).
- ZEGAR J., 2009: *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego*, Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Changes of income situation of Polish rural families after EU accession

Abstract

The paper presents income situation of Polish rural households in 2005–2012. The research material came from unpublished empirical studies of Central Statistical Office .

Changes of income level and structure of main income sources of the livelihoods were presented. Growing importance of wage from off-farm jobs and a decline of the share of income from agriculture was observed. The author indicated differences in the economic situation of the population living in rural areas and of individual incomes of the families, which suggests the need of checking the activities of the regional policy in relation to rural areas. Conclusions from the analysis are confirmed by the answers of the respondents. According to them, “very good” and “good” levels of income in rural families (over 18% in 2012) came from all sources, including social benefits. Declining share of expenditures reflects positive trends in Polish rural areas after EU accession as well as possibilities of further structural and social changes in rural areas.

Aneta Suchoń

Katedra Prawa Rolnego
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Nowe zasady pomocy *de minimis* w rolnictwie – aspekty prawne i ekonomiczne

Wstęp

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało zmiany w zakresie zasad prowadzenia działalności rolniczej, w tym odnoszące się do jej finansowania. Rolnictwo, pełniąc istotne funkcje ekonomiczne, społeczne i przestrzenne, bezsprzecznie potrzebuje wsparcia ze strony państwa. Środki unijne, których beneficjentami są nie tylko producenci rolni, ale także inne podmioty funkcjonujące na obszarach wiejskich, przyczyniły się do modernizacji rolnictwa. Niemniej zasady prawne udzielania pomocy ze środków publicznych są z reguły skomplikowane i zawarte w wielu aktach prawnych. Przykładem jest chociażby pomoc *de minimis*. Z dniem 1 stycznia 2014 roku weszło w życie nowe rozporządzenie Komisji (UE) nr 1408/2013 z dnia 18 grudnia 2013 roku w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy *de minimis* w sektorze rolnym¹. Kwestie proceduralne zawarte są natomiast w ustawie z dnia 30 kwietnia 2004 roku o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej². Należy podkreślić, że żaden unijny ani polski akt prawny nie zawiera zamkniętego katalogu pomocy udzielanej według zasady *de minimis*, a przesłanki dotyczące jej przyznania zawarte są w wielu aktach prawnych. Właśnie ten dualizm przepisów unijnych i polskich w zakresie pomocy *de minimis*, a także zróżnicowane interpretacje odnośnie przesłanek jej udzielania oraz niewystarczający stan wiedzy beneficjentów, a czasami i podmiotów ją udzielających powodują problemy w praktyce.

¹Dz.U.UE.L.2013.352.9.

²Tekst jednolity Dz.U. z 2007 r. Nr 59, poz. 404, ze zm.

Celem artykułu będzie próba, po pierwsze, oceny zasad i procedury przyznawania pomocy *de minimis* w rolnictwie wynikających zarówno z nowych przepisów unijnych, jak i polskiego ustawodawstwa oraz, po drugie, dokonanie klasyfikacji tej pomocy i wskazanie danych ekonomicznych. Z uwagi na rozbudowaną problematykę przedstawione zostaną wybrane zagadnienia. Podstawową metodą badawczą będzie dogmatyczna analiza tekstów normatywnych. Badaniu poddane zostaną rozporządzenia unijne oraz polskie przepisy prawne dotyczące pomocy *de minimis* w rolnictwie. Ze względu na duże praktyczne znaczenie tego zagadnienia bazowanie wyłącznie na wspomnianej metodzie mogłoby nie pozwolić na wiarygodne dokonanie oceny przepisów. Dlatego rozważania typowo prawnicze poparte zostaną danymi ekonomicznymi oraz informacjami praktycznymi.

Pojęcie pomocy publicznej

Udzielnie pomocy *de minimis* nie wymaga uprzedniej kontroli ze strony Komisji Europejskiej w drodze notyfikacji. Uzasadniając jej stosowanie podkreśla się, że ma ona nieznaczny wpływ na konkurencję oraz wymianę handlową między państwami członkowskimi. Znajduje to wyraz w nazwie nawiązującej do rzymskiej reguły *de minimis non curat lex* (prawo nie troszczy się o drobiazgi) [Marquardt 2007]. W literaturze występują różne poglądy na temat charakteru prawnego pomocy *de minimis*. Traktuje się ją bowiem np. jako osobną kategorię pomocy niespełniającą kryteriów określonych w art. 107 ust. 1 Traktatu (dawny art. 87 ust. 1 TWE), innym razem jako część pomocy publicznej horyzontalnej w ramach wyłączeń grupowych, czy wreszcie jako niewchodzącą w ramy wyłączeń grupowych część pomocy horyzontalnej [Marquardt 2007]. Zasadne wydaje się przyjęcie, że pomoc *de minimis* należy do pomocy publicznej w szerokim znaczeniu (traktowana jako środki publiczne), ale z uwagi na stosunkowo niskie kwoty pomocy nie ma ona wpływu na wymianę handlową między państwami członkowskimi, nie zakłóca konkurencji ani nie powoduje takiego zagrożenia i dlatego jest dozwolona [Jankowska 2005]. Taką klasyfikacją potwierdza także zawarcie procedury udzielania pomocy publicznej *de minimis* w ustawie z dnia 30 kwietnia 2004 roku o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej.

Niemniej w tym miejscu warto wyjaśnić, że obecnie brakuje w polskich aktach prawnych definicji legalnej pomocy publicznej [Marquardt 2007, Pełka i Stasiak 2001]³. Niemniej także w ustawodawstwie Unii Europejskiej. W szerokim znaczeniu

³W okresie przedakcesyjnym art. 63 Układu o Stowarzyszeniu (Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi, sporządzony w Brukseli z 16 grudnia 1991 roku, Dz.U. z 1994 r. Nr 11, poz. 38, ze zm.) wskazywał, że pomoc

obejmuje ono wszelkie wsparcie przyznawane w jakiejkolwiek formie przy użyciu środków publicznych przez władze krajowe, samorząd terytorialny, a także banki czy instytucje dysponujące funduszami publicznymi itp. Przede wszystkim chodzi o wsparcie finansowane ze środków publicznych określonych w ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 roku o finansach publicznych⁴.

Węższe znaczenie ma pomoc publiczna, biorąc pod uwagę art. 107 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)⁵. Otóż pomocą publiczną jest wsparcie przyznawane przez Państwo lub pochodzące ze środków państwowych i udzielane jest przedsiębiorstwu, o ile jednocześnie spełnione są następujące warunki: udzielane jest na warunkach korzystniejszych niż oferowane na rynku, ma charakter selektywny (uprzywilejowuje określone przedsiębiorstwo lub przedsiębiorstwa albo produkcję określonych towarów), grozi zakłóceniem lub zakłóca konkurencję oraz wpływa na wymianę handlową między państwami członkowskimi UE. Oznacza to, że aby wsparcie stanowiło pomoc publiczną, wymienione wyżej warunki muszą zaistnieć łącznie. W przypadku, gdy którykolwiek z powyższych warunków nie jest spełniony, nie mamy do czynienia z pomocą publiczną albo, nawiązując do nomenklatury występującej w literaturze, dana pomoc publiczna nie jest pomocą zakazaną lub nie ma ona wtedy charakteru antykonkurencyjnego [Gałązka 2012, Marquardt 2007, Jankowska i Marek 2009]. Jednocześnie wyróżnić możemy pomoc publiczną, która co prawda spełnia przesłanki z art. 107 Traktatu, ale możliwość jej zastosowania wynika z szczególnego aktu prawnego albo notyfikacji.

Pomoc *de minimis* nie jest pomocą publiczną w węższym znaczeniu, czyli nie spełnia wszystkich kryteriów określonych w art. 107 ust. 1 Traktatu, albo inaczej – nie jest to pomoc zakazana.

Pomoc *de minimis* w rolnictwie w świetle nowego rozporządzenia unijnego

Od 1 stycznia 2014 roku obowiązuje rozporządzenie Komisji (UE) nr 1408/2013 z dnia 18 grudnia 2013 roku w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy *de minimis* w sektorze

państwa oznacza wszelką pomoc publiczną, która zniekształca lub grozi zniekształceniem konkurencji przez faworyzowanie niektórych przedsiębiorstw lub produkcji niektórych towarów jest niezgodna z właściwą realizacją Układu, jeżeli może mieć wpływ na handel pomiędzy Polską a Wspólnotą. Słuszne wydaje się stanowisko, że „pomoc publiczna” jest po prostu odpowiednikiem europejskiego pojęcia „pomoc państwa”. Zob. szerzej [Marquardt 2007].

⁴Tekst jednolity Dz.U. z 2013 r., poz. 885, ze zm.

⁵Dz.U. z 2004 r., Nr 90, poz. 864/2, ze zm.

rolnym. Tego dnia straciło ważność rozporządzenie Komisji (WE) nr 1535/2007 z dnia 20 grudnia 2007 roku w sprawie zastosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy *de minimis* w sektorze produkcji rolnej⁶. Pomoc *de minimis* w rolnictwie określona w rozporządzeniu nr 1408/2013 adresowana jest do przedsiębiorstw sektora produkcji rolnej, czyli prowadzących działalność związaną z produkcją podstawowych produktów rolnych⁷. Rozporządzenie nie wskazuje co prawda celów pomocy, jak ma to miejsce w przypadku zwolnień, tzw. grupowych, określonych w rozporządzeniu nr 1857/2006, ale określa np. cechy wykluczające uznanie pomocy za udzieloną według zasady *de minimis*.

Uznanie pomocy za *de minimis*, czyli za niespełniającą wszystkich kryteriów określonych w art. 107 i 108 Traktatu, łączy się z koniecznością spełnienia wielu warunków określonych w rozporządzeniu 1408/2013, m.in. całkowita kwota pomocy *de minimis* przyznanej przez państwo członkowskie jednemu przedsiębiorstwu nie może przekroczyć 15 000 euro w okresie trzech lat podatkowych⁸. Pułap ten stosuje się bez względu na formę pomocy i jej cel. Pomoc *de minimis* w rolnictwie nie powinna mieć zastosowania do pomocy, której kwotę ustalono na podstawie ceny lub ilości produktów nabytych lub wprowadzonych do obrotu.

Pomoc *de minimis* uznaje się za przyznaną w dniu, w którym przedsiębiorstwo uzyskuje prawo otrzymania takiej pomocy zgodnie z obowiązującym krajowym systemem prawnym, niezależnie od terminu wypłacenia pomocy *de minimis* temu przedsiębiorstwu. Poza tym musi być pomocą przejrzystą, tzn. możliwe jest wcześniejsze dokładne obliczenie ekwiwalentu dotacji brutto bez konieczności przeprowadzania oceny ryzyka. Rozporządzenie Komisji (UE) nr 1408/2013 stanowi, że takiego dokładnego obliczenia można przykładowo dokonać w odniesieniu do dotacji, dopłat do oprocentowania, ograniczonych zwolnień podatkowych lub innych instrumentów, które przewidują pewien maksymalny poziom gwarantujący nieprzekroczenie odpowiedniego pułapu. Określenie maksymalnego poziomu oznacza, że tak długo, jak dokładna kwota pomocy jest nieznana lub jeszcze nieznana, państwo członkowskie musi przyjąć, że kwota ta jest równa maksymalnemu poziomowi, aby zagwarantować, że połączenie kilku

⁶Dz.Urz. Unii Europejskiej L 337 z 21.12.2007 r.

⁷Produkty rolne oznaczają produkty wymienione w załączniku I do Traktatu, z wyjątkiem produktów rybołówstwa i akwakultury objętych rozporządzeniem Rady (WE) nr 104/2000.

⁸Wyjaśnić należy, że od 1 stycznia 2005 roku do 31 grudnia 2006 roku obowiązywało rozporządzenie Komisji (WE) nr 1860/2004 z 6 października 2004 roku w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy w ramach zasady *de minimis* dla sektora rolnego i sektora rybołówstwa. Wówczas beneficjantowi pomocy przysługiwała dotacja w wysokości 3 tys. euro w okresie trzech kolejnych lat, bez względu na formę pomocy i cel. Potem od 1 stycznia 2007 roku do 31 grudnia 2013 roku wysokość pomocy *de minimis* wynosiła 7,5 tys. euro, co wynikało z rozporządzenia Komisji (WE) nr 1535/2007 z dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie zastosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy *de minimis* w sektorze produkcji rolnej.

środków pomocy nie przekroczy pułapu ustanowionego w niniejszym rozporządzeniu, oraz zastosować zasady dotyczące kumulacji pomocy. Pomoc w formie pożyczek uznaje się natomiast za przejrzystą, jeżeli: beneficjent nie jest przedmiotem zbiorowego postępowania upadłościowego lub nie spełnia określonych, właściwym dla niego prawem krajowym, kryteriów objęcia zbiorowym postępowaniem upadłościowym na wniosek wierzycieli.

Jeżeli chodzi o polskie ustawodawstwo, to ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 roku o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej określa, że pod pojęciem pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie należy rozumieć pomoc spełniającą przesłanki określone w przepisach prawa Unii Europejskiej dotyczących odpowiednio pomocy *de minimis* w rolnictwie lub pomocy *de minimis* w rybołówstwie. W tym miejscu celowe jest wyjaśnienie, że poza pomocą *de minimis* w rolnictwie wyróżnić należy pomoc *de minimis* dla przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą niezwiązaną z produkcją podstawową produktów rolnych. Zalicza się do nich także te działające w sektorze rolnym związane z etapem przetwarzania i wprowadzania produktów rolnych do obrotu. Nowe rozporządzenie Komisji (WE) nr 1407/2013 z dnia 18 grudnia 2013 roku w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy *de minimis*⁹ określa, że całkowita kwota pomocy *de minimis* przyznanej przez państwo członkowskie jednemu przedsiębiorstwu nie może przekroczyć 200 000 euro w okresie trzech lat podatkowych. Z kolei w odniesieniu do przedsiębiorstwa prowadzącego działalność zarobkową w zakresie drogowego transportu towarów nie może przekroczyć 100 000 euro w okresie trzech lat podatkowych.

Co istotne, jeżeli przedsiębiorstwo prowadzi działalność w zakresie podstawowej produkcji produktów rolnych, a także działalność w jednym lub większej liczbie sektorów lub w innych obszarach działalności wchodzących w zakres stosowania rozporządzenia (UE) nr 1407/2013, pomoc *de minimis* przyznaną na działalność w sektorze produkcji rolnej zgodnie z niniejszym rozporządzeniem można łączyć z pomocą *de minimis* przyznaną na działalność w sektorach lub obszarach działalności wchodzących w zakres stosowania rozporządzenia (UE) nr 1407/2013 do odpowiedniego pułapu określonego w art. 3 ust. 2 tego rozporządzenia (czyli wspomnianych już 200 albo 100 tys. euro). Unijny akt prawny wprowadza jednak zastrzeżenia. Mianowicie państwo członkowskie zapewni za pomocą odpowiednich środków, takich jak rozdzielanie działalności lub wyodrębnienie kosztów, by działalność w zakresie podstawowej produkcji produktów rolnych nie odnosiła korzyści z pomocy *de minimis* przyznanej zgodnie z rozporządzeniem (UE) nr 1407/2013. Ten unijny akt prawny stanowi także

⁹Dz.U.U.E.L.2013.352.1.

w preambule, że biorąc pod uwagę podobieństwa między przetwarzaniem i wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych oraz produktów innych niż rolne, rozporządzenie powinno stosować się do przetwarzania i wprowadzania do obrotu produktów rolnych, z zastrzeżeniem spełnienia określonych warunków. Za przetwarzanie lub wprowadzanie do obrotu nie można w tym względzie uznać czynności wykonywanych w gospodarstwach jako niezbędny element przygotowania produktu do pierwszej sprzedaży, takich jak zbiór, koszenie czy młócka zbóż, pakowanie jaj ani też pierwszej sprzedaży na rzecz podmiotów zajmujących się odsprzedażą lub przetwórstwem¹⁰.

Przykładem pomocy *de minimis* przyznawanej na podstawie rozporządzenia Komisji nr 1407/2013 (poprzednio rozporządzenia Komisji nr 1998/2006) są dopłaty udzielane grupom producentów rolnych przez ARiMR na sfinansowanie nabycia udziałów lub akcji spółek prowadzących działalność w zakresie przetwórstwa produktów rolnych lub ryb, skorupiaków i mięczaków. Podstawę prawną stanowi art. 4a rozporządzenia Rady Ministrów z 22 stycznia 2009 roku w sprawie realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa¹¹. Łączna pomoc *de minimis* dla grupy producentów rolnych wynosi zatem 200 000 euro w ciągu 3 lata obrotowych, a nie 15 000 euro jak ma to miejsce w przypadku pomocy *de minimis* w rolnictwie.

Kwoty pomocy *de minimis* w rolnictwie. Kwestie proceduralne

W obwieszczeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 27 listopada 2013 roku w sprawie wysokości wykorzystanego krajowego limitu skumulowanej kwoty pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie¹² wydanego na podstawie art. 31a ustawy z dnia 30 kwietnia 2004 roku o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej zostało ogłoszone, że wysokość: 1) trzyletniego krajowego limitu skumulowanej kwoty pomocy *de minimis* dla Rzeczypospolitej Polskiej wynosi: a) w rolnictwie – 119 542 500,00 euro, b) w rybołówstwie – 21 125 000,00 euro; 2) wykorzystanego krajowego limitu skumulowanej kwoty pomocy *de minimis* na dzień 31 października 2013 roku wynosiła: a) w rolnictwie – 104 379 794,07 euro, b) w rybołówstwie – 331 050,24 euro.

¹⁰W art. 2 rozporządzenia Komisji nr 1407/2013 zawarte zostały definicje m.in. produktów rolnych, przetwarzania produktów rolnych oraz wprowadzania do obrotu produktów rolnych.

¹¹Dz.U. Nr 22, poz. 121, ze zm.

¹²M.P., poz. 1001.

W nowych latach budżetowych 2014–2020 maksymalna skumulowana kwota pomocy *de minimis* dla naszego kraju wynosi 225 700 000 euro. Do największych beneficjentów omawianej pomocy w Unii Europejskiej należy Francja z kwotą 722 240 000 euro, Niemcy – 522 890 000 euro, Włochy – 475 080 000 euro i Hiszpania – 413 750 000 euro (tab. 1).

Tabela 1

Maksymalna skumulowana kwota pomocy *de minimis* w rolnictwie na lata 2007–2013 oraz 2014–2020

Państwo członkowskie Unii Europejskiej	Maksymalna skumulowana kwota pomocy <i>de minimis</i> w rolnictwie w latach 2007–2013 [euro]	Udział w ogólnej kwocie przewidzianej na ten cel [%]	Maksymalna skumulowana kwota pomocy <i>de minimis</i> w rolnictwie w latach 2014–2020 [euro]
Austria	40 350 000	1,69	71 540 000
Belgia	51 532 500	2,16	76 070 000
Bułgaria	23 115 000	0,97	43 490 000
Cypr	4 327 500	0,18	7 060 000
Czechy	26 257 500	1,10	48 340 000
Dania	59 445 000	2,50	105 750 000
Estonia	3 502 500	0,15	8 110 000
Finlandia	26 752 500	1,12	46 330 000
Francja	438 337 500	18,41	722 240 000
Chorwacja	–	–	28 610 000
Grecja	75 382 500	3,17	109 260 000
Hiszpania	274 672 500	11,54	413 750 000
Holandia	165 322 500	6,94	254 330 000
Irlandia	40 282 500	1,69	66 280 000
Litwa	11 572 500	0,49	25 860 000
Luksemburg	1 777 500	0,07	3 520 000
Łotwa	5 550 000	0,23	10 780 000
Malta	870 000	0,04	1 290 000
Niemcy	297 840 000	12,51	522 890 000
Polska	119 542 500	5,02	225 700 000
Portugalia	47 782 500	2,01	62 980 000
Rumunia	98 685 000	4,14	180 480 000
Słowacja	11 962 500	0,50	12 320 000
Słowenia	8 167 500	0,34	22 950 000
Szwecja	30 217 500	1,27	57 890 000
Węgry	44 497 500	1,87	77 600 000
Wielka Brytania	152 842 500	6,42	270 170 000
Włochy	320 505 000	13,46	475 080 000
Razem	2 381 092 500	100,00	3 950 670 000

Źródło: Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1535/2007 oraz rozporządzenie Komisji (UE) nr 1408/2013.

Ogólne zasady dotyczące udzielania pomocy zaliczanej do *de minimis* określone zostały w ustawie z dnia 30 kwietnia 2004 roku o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej. Stanowi ona, że przy obliczaniu pomocy *de minimis* nie wlicza się pomocy publicznej udzielonej w ramach programu pomocowego, pomocy indywidualnej oraz pomocy indywidualnej na restrukturyzację zatwierdzonych przez Komisję zgodnie z art. 88 Traktatu WE, pomocy udzielanej w ramach wyłączeń grupowych, a także pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie. Zasadę tę stosuje się odpowiednio do obliczania pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie. Podmioty udzielające pomocy wydają beneficjentowi pomocy zaświadczenie stwierdzające, że udzielona pomoc publiczna jest pomocą *de minimis* albo pomocą *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie.

Uzyskanie pomocy przez producenta rolnego łączy się z koniecznością złożenia wniosku oraz załączenia odpowiednich dokumentów. Otóż ustawa stanowi, że podmiot ubiegający się o pomoc *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie jest zobowiązany do przedstawienia instytucji udzielającej pomocy wraz z wnioskiem o udzielenie pomocy¹³ m.in. wszystkich zaświadczeń o pomocy *de minimis* w rolnictwie, jakie otrzymał w roku, w którym ubiega się o pomoc, oraz w ciągu dwóch poprzedzających go lat obrotowych, albo oświadczenia o nieotrzymaniu takiej pomocy w wymienionym okresie. Należy wyraźnie podkreślić, że pomocy zaliczanej do *de minimis* udzielają różne instytucje. Ich katalog jest szeroki. Przykładowo trzy agencje rolne, czyli Agencja Rynku Rolnego, Agencja Nieruchomości Rolnej, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, izby rolnicze, oddziały Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, urzędy gminy. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 2010 roku w sprawie informacji składanych przez podmioty ubiegające się o pomoc *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie stanowi, że wnioskodawca przekazuje podmiotowi udzielającemu pomocy informacje dotyczące: wnioskodawcy, w tym: a) imię i nazwisko albo firma, b) miejsce zamieszkania i adres albo siedziba i adres, c) rodzaj prowadzonej działalności, w związku z którą ubiega się o pomoc; 2) otrzymanej pomocy publicznej w odniesieniu do tych samych kosztów kwalifikujących się do objęcia pomocą, na pokrycie których ma być udzielana pomoc *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie, w tym: wielkość i przeznaczenie pomocy publicznej, dzień udzielenia pomocy publicznej, podstawę prawną udzielenia pomocy publicznej, formę, w jakiej pomoc publiczna została udzielona. Udzielając pomocy instytucja wydaje z reguły decyzję administracyjną albo podpisuje umowę z beneficjentem, a także przekazuje zaświadczenie o wysokości udzielonej pomocy.

¹³Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z 11 czerwca 2010 roku w sprawie informacji składanych przez podmioty ubiegające się o pomoc *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie (Dz.U. Nr 121, poz. 810, ze zm.).

Przykłady pomocy *de minimis* w rolnictwie i przesłanki jej otrzymania

Mimo że pomoc w ramach zasady *de minimis* w rolnictwie jest popularna na wsi, żaden akt prawny nie zawiera katalogu środków zaliczanych do przedmiotowej pomocy oraz (co zostało już podkreślone) instytucji jej udzielających. W dalszej kolejności zaprezentowane zostaną wybrane zagadnienia szczegółowych przesłanek udzielania pomocy *de minimis* w rolnictwie zawarte w wielu różnych aktach prawnych.

Agencja Rynku Rolnego jest agencją płatniczą w zakresie dopłat do powierzchni gruntów ornych obsianych lub obsadzonych materiałem siewnym kategorii elitarny lub kwalifikowany wybranych gatunków roślin uprawnych. Ustawa z 11 marca 2004 roku o Agencji Rynku Rolnego i organizacji niektórych rynków rolnych¹⁴ określa wymagania, jakie musi spełnić producent rolny, by otrzymać te płatności. Przede wszystkim ich adresatami są tylko podmioty wpisane do ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności¹⁵, posiadające działki rolne o łącznej powierzchni nie mniejszej niż 1 ha, na których uprawia się gatunki roślin objęte dopłatami, m.in. ziemniaki, zboża (pszenica zwyczajna, jęczmień, owies), rośliny strączkowe (łubin, groch siewny, bobik)¹⁶. Dopłaty udziela się do powierzchni gruntów ornych obsianych lub obsadzonych materiałem siewnym na wniosek złożony przez producenta rolnego w terminie wskazanym w przepisach. Nie obejmuje się nimi uprawy przeznaczonej na przedplon lub poplon [Suchoń 2011]. Dyrektor oddziału terenowego Agencji właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub siedzibę producenta rolnego przyznaje, w drodze decyzji, dopłatę z tytułu zużytego do siewu lub sadzenia materiału siewnego kategorii elitarny lub kwalifikowany na wniosek producenta rolnego.

Za pomoc *de minimis* uznawane są także niektóre z form pomocy udzielane przez Agencję Nieruchomości Rolnych na podstawie rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 19 listopada 2009 roku w sprawie szczegółowych przesłanek odroczenia, rozłożenia na raty lub umorzenia należności Agencji Nie-

¹⁴Dz.U. z 2004 r. Nr 42, poz. 386, ze zm.

¹⁵Zob. ustawa z dnia 18 grudnia 2003 roku o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności, tekst jednolity Dz.U. z 2012 r., poz. 86, ze zm.

¹⁶Rozporządzenie Rady Ministrów z 13 marca 2007 roku w sprawie wykazu gatunków roślin uprawnych, do których materiału siewnego kategorii elitarny lub kwalifikowany przysługuje dopłata z tytułu zużytego do siewu lub sadzenia materiału siewnego kategorii elitarny lub kwalifikowany (Dz.U. z 2007 r. Nr 46, poz. 300).

ruchomości Rolnych oraz trybu postępowania w tych sprawach¹⁷. Na początku należy zastanowić się, co należy rozumieć pod pojęciem „należności”. Rozporządzenie nie wyjaśnia tego pojęcia. Zasadne wydaje się zatem przyjęcie, że zaliczyć należy do nich m.in. czynsz dzierżawny, najmu oraz raty ceny nabycia nieruchomości. W związku z tym, że przyczyny niepłacenia należności nie są jednolite, Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zróżnicował przesłanki pozwalające na umorzenie części albo całości świadczenia czy też rozłożenia na raty. Odnoszą się one zarówno do czynników dotyczących osoby dłużnika (np. choroba), jak i tych, które nie dotyczą jego osoby i za które nie ponosi odpowiedzialności. Jest to zgodne z delegacją ustawową, która wskazuje na względy gospodarcze, społeczne lub losowe.

Do przesłanek pozwalających na umorzenie w całości lub części należności przez Agencję Nieruchomości Rolnych zaliczyć należy kilka sytuacji. Przykładowo, gdy w wyniku zapłaty należności dłużnik nie będzie dysponował środkami wystarczającymi do prowadzenia produkcji rolnej lub związanej z przetwórstwem rolno-spożywczym bądź będzie dysponował środkami wystarczającymi do prowadzenia tej produkcji w zakresie znacznie ograniczonym, skutkującym rozwiązaniem z pracownikami stosunków pracy w trybie przepisów o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn nie dotyczących pracowników.

Często z wnioskiem o modyfikację świadczenia czynszowego występują dzierżawcy. Omawiane rozporządzenie przewiduje, że jest to możliwe, gdy na skutek okoliczności, za które dzierżawca nie ponosi odpowiedzialności i które nie dotyczą jego osoby, zwykły przychód z przedmiotu dzierżawy uległ znacznemu zmniejszeniu w stopniu znacznie przewyższającym obniżenie wysokości czynszu dokonane na podstawie art. 700 ustawy z 23 kwietnia 1964 roku – kodeks cywilny¹⁸, a zapłata należności byłaby związana z nadmiernymi trudnościami w odtworzeniu produkcji rolnej (§ 2 ust. 3 pkt 4 rozporządzenia). W świetle wspomnianego art. 700 k.c. obniżenie czynszu jest dopuszczalne: 1) gdy nastąpiło znaczne zmniejszenie zwykłego przychodu z przedmiotu dzierżawy za dany okres gospodarczy oraz 2) było ono wynikiem okoliczności, za które dzierżawca nie ponosi odpowiedzialności i które nie dotyczą jego osoby.

Warto także wspomnieć o przesłance dodanej na podstawie nowelizacji z 2010 roku do omawianego rozporządzenia¹⁹. Otóż należność może być umo-

¹⁷Dz.U. Nr 210, poz. 1619, ze zm.

¹⁸Dz.U. Nr 16, poz. 93, ze zm.

¹⁹Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 września 2010 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych przesłanek odroczenia, rozłożenia na raty lub umorzenia należności Agencji Nieruchomości Rolnych oraz trybu postępowania w tych sprawach, Dz.U. Nr 189, poz. 1271.

rzona w całości lub części również wtedy, gdy prowadzone przez Agencję postępowanie wyjaśniające wykaże, że: dłużnik poniósł szkody spowodowane kłęską suszą, gradobicia, nadmiernych opadów atmosferycznych, wymarznienia, powodzi, osuwisk ziemi, huraganu, pożaru, plagą szkodników lub niedoborem tlenu w użytkowanych rybacko wodach. W praktyce mogą wystąpić trudności w realizacji tej przesłanki. Niewątpliwie została ona sformułowana bardzo ogólnie. Wynika z niej, że każda z wymienionych tam przyczyn, a więc i niesprzyjające warunki atmosferyczne powodujące szkodę, uprawniają dłużnika do wystąpienia z wnioskiem o umorzenie świadczenia w całości lub części. Problem pojawia się z m.in. z brakiem definicji „kłęski”. Wątpliwości budzi także pojęcie „szkody”. Nie został określony w rozporządzeniu z 19 listopada 2009 roku jej rozmiar i rodzaj, nie jest zatem jasne, czy odnosi się ona do uzyskiwanych pożytków naturalnych z przedmiotu dzierżwionego, budynków położonych w gospodarstwie rolnym, czy całego majątku dłużnika [Mucha, Suchoń 2010].

Pomocy w ramach zasady *de minimis* udziela także ARiMR. Przykładowo od 30 czerwca 2010 roku do 31 lipca 2010 roku rolnicy, którzy starali się o przyznanie płatności uzupełniającej do powierzchni upraw chmielu za 2008 lub 2009 rok, związanej z jego produkcją, oraz spełniali warunki do przyznania takiej płatności, mogli składać wnioski o udzielenie jednorazowej pomocy finansowej o charakterze *de minimis* w rolnictwie²⁰. Pomoc była przyznawana w drodze decyzji administracyjnej przez kierownika biura powiatowego ARiMR, właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub siedzibę rolnika. Z kolei w latach 2007–2009 roku w ramach zasady *de minimis* ARiMR wypłacała pomoc do rzepaku. Przysługiwała ona rolnikowi, który m.in. złożył wniosek o przyznanie płatności do upraw roślin energetycznych i zadeklarował powierzchnię uprawy rzepaku wykorzystywanego na cele energetyczne. Stawka pomocy do rzepaku wynosiła przykładowo w 2008 roku 176 zł na 1 ha powierzchni uprawy rzepaku [Suchoń 2011].

W ramach zasady *de minimis* przyznawana jest także pomoc na podstawie art. 41a ustawy z 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników²¹. Prezes KRUS lub upoważniony przez niego pracownik może odroczyć termin płatności należności z tytułu składek na ubezpieczenie, rozłożyć ich spłatę na raty lub umorzyć w całości lub w części w przypadkach uzasadnionych ważnym interesem zainteresowanego, uwzględniając możliwości płatnicze wnioskodawcy oraz stan finansów funduszu emerytalno-rentowego i składkowego.

²⁰Szczegółowe warunki i tryb udzielania pomocy określa rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 2010 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (Dz.U. Nr 107, poz. 682).

²¹Tekst jednolity Dz.U. z 2013 r., poz. 1403 ze zm.

W aspekcie poprawy jakości gleb ważna jest pomoc związana z wapnowaniem udzielana także w ramach pomocy *de minimis*. Ma ono wpływ na utrzymanie i podnoszenie potencjału produkcyjnego rolnictwa. Producenci rolni stosując zabieg wapnowania gleb przyczyniają się do poprawy ogólnego stanu środowiska, w tym szczególnie jakości gleb i wód. Podnoszą także jakość produkowanej żywności. Ponadto do czynników wpływających i sprzyjających zakwaszeniu gleb, oprócz naturalnych warunków glebowo-klimatycznych, zalicza się również zanieczyszczenia przemysłowe i komunalne [Śląska Izba Rolnicza 2014A, B]. Okazuje się, że obecnie środkami finansowymi na ten cel dysponuje Śląska Izba Rolnicza (ŚIR). Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach (WFOŚiGW) przyznał dofinansowanie w formie dotacji w kwocie do 2 000 000 zł na realizację zadania: „Wapnowanie gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych na terenie województwa śląskiego”. Beneficjentem końcowym są rolnicy, którzy mogą otrzymać dotację do zakupu wapna w kwocie 75 zł do każdej tony czystego składnika nawozowego w przeliczeniu na CaO. Uzyskanie przez rolników dofinansowania jest możliwe po złożeniu w siedzibie Biura Śląskiej Izby Rolniczej „Wniosku o wsparcie wapnowania regeneracyjnego gleb” wraz z wymaganymi dokumentami (m.in. aktualne zaświadczenie o niezaleganiu w podatkach lub stwierdzające stan zaległości, oryginał zaleceń nawozowych, fakturę VAT zakupu wapna nawozowego), po pozytywnym rozpatrzeniu oraz po podpisaniu umowy cywilno-prawnej ze Śląską Izbą Rolniczą w Katowicach. Ogółem programem wapnowania objętych ma być ok. 9000 ha gruntów rolnych wspomnianego województwa [Śląska Izba Rolnicza 2014A, B].

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie kilku wniosków:

1. Pozytywnie ocenić należy zwiększenie pomocy *de minimis* w rolnictwie z 7,5 do 15 tys. euro w ciągu trzech lat. Wyższa kwota oznacza nowe możliwości rozwoju dla producentów rolnych. Zwiększyła się także maksymalna skumulowana kwota tejże pomocy przyznana Polsce na lata 2014–2020. Jednak jest nadal dużo mniejsza niż we Francji, Niemczech czy Włoszech. Biorąc pod uwagę znaczną liczbę gospodarstw rolnych w naszym kraju, wydaje się zasadne twierdzenie, że kwota ta powinna być wyższa. Możliwość uzyskania wyższej kwoty *de minimis* łączy się z koniecznością zmiany normatywnych zasad wyliczania jej wysokości.
2. Mimo zróżnicowanych regulacji prawnych, w porównaniu z innymi rodzajami pomocy publicznej, ta klasyfikowana jako *de minimis* jest z reguły ograniczona najmniejszą ilością warunków do spełnienia. Uwaga ta odnosi

się jednak tylko do ustawodawstwa unijnego i ogólnej procedury udzielania pomocy *de minimis* polegającej na złożeniu wniosku oraz przedstawianiu zaświadczeń o udzielonej pomocy. Jednocześnie należy zaznaczyć, że sporo trudności sprawiają szczegółowe przesłanki przyznania konkretnego rodzaju pomocy *de minimis* w rolnictwie. Zostały one zawarte w wielu polskich aktach prawnych i często zawierają niedookreślone pojęcia. Chodzi przede wszystkim o modyfikację zasad płatności należności ANR określonych w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 19 listopada 2009 roku oraz składek emerytalno-rentowych KRUS na podstawie art. 41a ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Poza tym zasadny wydaje się postulat rozszerzenia pomocy na wapnowanie gruntów rolnych na obszar całego kraju. Obecnie mogą z niej korzystać tylko producenci z województwa śląskiego. Wynika to z faktu, że tylko Śląska Izba Rolnicza posiada dofinansowanie na realizację zadania „Wapnowanie gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych na terenie województwa śląskiego” z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach (WFOŚiGW).

3. Przeprowadzone rozważania pozwalają na dokonanie różnorodnego podziału pomocy *de minimis* w rolnictwie. Przede wszystkim wyróżnić należy pomoc polegającą na przyznaniu bezpośrednich korzyści (np. dopłaty do wapnowania, przy zakupie materiału siewnego, uprawie chmielu czy rzepaku) oraz zmniejszającą ciężar na podmiocie obowiązki publicznoprawne (np. umorzenie zobowiązań wobec KRUS, zwolnienia i ulgi w podatku rolnym). Inny podział to pomoc *de minimis* udzielana za pomocą instrumentów prawa cywilnego (umowa na wapnowanie, zawarcie umowy w sprawie umorzenia bądź rozłożenia na raty należności ANR) albo prawa administracyjnego (np. ulgi podatkowe, dopłaty do uprawy chmielu)²². Jego konsekwencją jest zróżnicowana procedura udzielania pomocy *de minimis* w rolnictwie, a potem ewentualna droga odwoławcza.

Literatura

- GAŁĄZKA K., 2012: *Pomoc publiczna dla przedsiębiorców*, Warszawa, file:///C:/Users/LAPTOP/Downloads/uokik_pomoc_publiczna_dla_przedsiębiorcow_2012%20(1).pdf (data dostępu: 20.10.2014).
- JANKOWSKA A., 2005: *Pomoc publiczna dla przedsiębiorstw w świetle uregulowań wspólnotowych. Zasady i ograniczenia udzielania*, PARP, Warszawa, s. 6–20.
- JANKOWSKA A., MAREK M., 2009: *Dopuszczalność pomocy publicznej. Uregulowania wspólnotowe i krajowe*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, s. 28–40.

²²Zob. podział pomocy publicznej np. Marquardt 2007, Suchoń 2011.

- MARQUARDT P., 2007: *Pomoc publiczna dla małych i średnich przedsiębiorców*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa, s. 112–130.
- MUCHA J., SUCHOŃ A., 2010: *Realizacja uprawnień dzierżawcy gruntów rolnych w razie znacznego zmniejszenia przychodu z przedmiotu dzierżawy (wybrane zagadnienia)*, Przegląd Prawa Rolnego, nr 1, s. 177–203.
- Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie wysokości wykorzystanego krajowego limitu skumulowanej kwoty pomocy *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie, M.P., poz. 1001.
- PEŁKA P., STASIAK M., 2001: *Pomoc państwa dla przedsiębiorców i jej nadzorowanie. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, s. 18–40.
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1535/2007 z dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie zastosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy *de minimis* w sektorze produkcji rolnej, Dz.U.UE.L 337 z 21.12.2007 r.
- Rozporządzenie Komisji (UE) nr 1408/2013 z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy *de minimis* w sektorze rolnym, Dz.U.UE.L.2013.352.9
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1407/2013 z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie stosowania art. 107 i 108 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej do pomocy *de minimis*, Dz.U.UE.L.2013.352.1.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 22 stycznia 2009 r. w sprawie realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Dz.U. Nr 22, poz. 121 ze zm.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 2010 r. w sprawie informacji składanych przez podmioty ubiegające się o pomoc *de minimis* w rolnictwie lub rybołówstwie, Dz.U. Nr 121, poz. 810.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 19 listopada 2009 r. w sprawie szczegółowych przesłanek odroczenia, rozłożenia na raty lub umorzenia należności Agencji Nieruchomości Rolnych oraz trybu postępowania w tych sprawach, Dz.U. nr 210, poz. 1619, ze zm.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 2010 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie realizacji niektórych zadań Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Dz.U. Nr 107, poz. 682.
- SUCHOŃ A., 2011: *Wybrane zagadnienia prawne pomocy de minimis w rolnictwie*, Przegląd Prawa Rolnego, nr 1, s. 173–198.
- Śląska Izba Rolnicza, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej 2014A: *Krok po kroku, czyli jak otrzymać dofinansowanie*, <http://www.sir-katowice.pl/wapno.html> (data dostępu: marzec 2014).
- ŚLĄSKA IZBA ROLNICZA 2014 B: *Wapnowanie gleb w województwie śląskim*, <http://www.sir-katowice.pl/wapno.html> (data dostępu: marzec 2014).
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz.U.UE C 83 z dnia 30 marca 2010 r. s. 1
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej, tekst jednolity Dz.U. z 2007 r. Nr 59, poz. 404, ze zm.
- Ustawa z 11 marca 2004 r. o Agencji Rynku Rolnego i organizacji niektórych rynków rolnych, Dz.U. Nr 42, poz. 386, ze zm.
- Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jednolity Dz.U. z 2014 r., poz. 121.

Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 1403, ze zm.

Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi, sporządzony w Brukseli z 16 grudnia 1991 r., Dz.U. z 1994 r. Nr 11, poz. 38, ze zm.

The new rules of *de minimis* aid in agriculture – legal and economic aspects

Abstract

The paper presents selected issues concerning *de minimis* aid in agriculture in budget years 2014–2020. It analyses both a new Commission Regulation (EU) No 1408/2013 and Polish regulations. The paper presents not only general principles relating to granting *de minimis* aid but it also shows some specific conditions relating, inter alia, to help given while purchasing seed grain, to remission or division into instalments receivables of Agricultural Property Agency and to liming of agriculture soil. The article also mentions some economic data showing the maximum cumulative amount of *de minimis* aid in agriculture in particular European Union countries in 2007–2013 and 2014–2020. Finally, the paper highlights the diverse nature of the aid in question as the aid can be granted in the form of an administrative decision or a civil-law contract.

Agnieszka Stanowicka

Katedra Makroekonomii

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Możliwości wykorzystania atrybutów rynku żywności w Polsce w kształtowaniu wizerunku i rozwoju wybranych regionów

Wizerunek i jego wpływ na rozwój regionalny

W dzisiejszych czasach nie budzi wątpliwości fakt, że jakość życia wszystkich podmiotów gospodarujących zależy od wzrostu i rozwoju gospodarczego, które można analizować na poziomie regionu. Rozwój regionalny określany jest jako proces pozytywnych przemian, dotyczących wzrostu produkcji, zatrudnienia, inwestycji, zaangażowanego kapitału, dochodów, spożycia i innych wielkości ekonomicznych, a także społecznych, jak również towarzyszących im zmian o charakterze jakościowym, obejmujących postęp techniczny i technologiczny, optymalizację systemu powiązań wewnętrznych i powiązań z gospodarką światową oraz wzrost poziomu kwalifikacji siły roboczej, a także zmiany struktury gospodarki zmierzające do jej unowocześnienia, wzrost poziomu efektywności w skali mikro- i makroekonomicznej, pojawienie się nowych produktów i doskonalenie jakości tych już produkowanych [Hadyński 2011, s. 9]. Od lat autorzy próbują wskazać na czynniki, które w najistotniejszy sposób determinują rozwój regionu. Okazuje się, że ważnym czynnikiem rozwojowym jest pozytywny wizerunek regionu, który może spowodować przyciągnięcie zasobów kapitału do regionu i pobudzenie w ten sposób jego rozwoju. Coraz częściej mówi się zatem o celowym oddziaływaniu na kształtowanie wizerunku jednostki terytorialnej tak, żeby był on zgodny z pożądanym, a nie przypadkowy. Mówi się wręcz o realizowaniu strategii kształtowania wizerunku, która zostaje wpisana w całość strategii rozwoju regionalnego. Takie podejście wymaga zmiany w zachowaniach władz, które powinny przekształcić się z administratorów

w menedżerów zarządzających potencjałami rozwojowymi występującymi na danym rynku [Słomińska 2007]. Warto w tym miejscu krótko wyjaśnić podstawowe pojęcia, na których opierają się rozważania zawarte w poniższym opracowaniu, tj. pojęcie wizerunku, tożsamości oraz strategii tożsamości.

Wizerunek jest kategorią poznawczą, opisującą całość subiektywnych skojarzeń, wiedzy, opinii, sądów, emocji, jakie mają o danym obiekcie (np. regionie) jego odbiorcy. Wizerunek składa się z elementów poznawczych (wiedza o regionie), emocjonalnych (odczucia i emocje łączone z regionem) oraz behawioralnym (skłonność do określonego zachowania się względem regionu). Koncepcja ta zakłada więc, że odbiorca posiadając odpowiednią wiedzę na temat regionu oraz łącząc z nim pozytywne emocje jest skłonny wybrać daną ofertę z innych. Często wykreowany, a następnie utrwalony w świadomości nabywcy wizerunek danego terytorium jest przyczyną jego wyboru, zarówno po raz pierwszy, jak i kolejny lub związania się z regionem na dłuższy czas [Florek 2013, s. 85].

Tożsamość zaś jest to zbiór cech charakterystycznych dla regionu, które wyróżniają go spośród innych i wyrażają się wszelkimi działaniami, jakie podejmowane są w regionie, tworząc swoistą jego osobowość i charakter [Łuczak 2000, s. 48]. Tożsamość to suma cech i działań charakterystycznych dla regionu, które odróżniają go od innych [Florek 2013, s. 94]. Tożsamość to też zbiór cech, atrybutów regionu, przez pryzmat których chce być postrzegany przez otoczenie i które tworzą określone tło czy kontekst dla procesu komunikacji z otoczeniem [Czubała, Wiktor 2001]. Są to tzw. wyróżniki tożsamości – atrybuty regionu, które należy eksponować, komunikować otoczeniu tak, aby ukształtowana tożsamość regionu była jak najbardziej wyraźna, czytelna oraz w sposób istotny wyróżniająca region od innych, konkurencyjnych regionów. Dopiero odbiór tożsamości przez otoczenie prowadzi do powstania określonego wizerunku regionu. Plan wskazujący sposoby komunikowania otoczeniu tożsamości regionu z myślą o ukształtowaniu jego pożądanego wizerunku to strategia tożsamości. Strategia ta to zbiór założeń i sposobów, które służą budowaniu, utrwalaniu i redefiniowaniu tożsamości miasta, a w efekcie jej rynkowego odbioru [Altikon 2002, s. 35].

Efektom skutecznej strategii tożsamości ma być pozytywny wizerunek regionu, oparty na wyróżnieniu jego charakterystycznych cech. Atrybuty te, przyciągając uwagę odbiorców, mogą spowodować, że inwestor zaangażuje tu swój kapitał, turysta odwiedzi z zainteresowania ten region, student będzie chciał się tu kształcić, liczba mieszkańców będzie wzrastać (co dalej przyciąga inwestycje), konferencje, targi będą organizowane tu, a nie gdzie indziej – to wszystko może w długim okresie przyczynić się do rozwoju regionu.

Priorytetowym problemem w projektowaniu strategii tożsamości regionu staje się więc poszukiwanie jego cech charakterystycznych. Dokonuje się tego w przeróżnych obszarach. Strategię tożsamości można budować na jakimś jed-

nym atucie regionu albo na wielu jednocześnie – wyróżniki tożsamości mogą mieć zatem charakter skoncentrowany lub rozproszony [Stanowicka-Traczyk 2008, s. 145]. Autorka spróbuje pokazać, że wyróżników tożsamości można również próbować poszukiwać na rynku żywności. Atrybuty rynku żywności będzie rozumieć jako charakterystyczne cechy rynku żywności, które można wyeksponować w realizowanych strategiach budowania pożądanego wizerunku regionu.

Założenia metodyczne badania

W poniższym opracowaniu zaprezentowano wyniki badania przeprowadzonego w polskich regionach. Metodą badawczą była ankieta, techniką ankieta pocztowa, a zastosowanym narzędziem badawczym ustrukturyzowany kwestionariusz ankiety. Mimo że podjęto próbę zrealizowania badania na całej badanej populacji, którą stanowi 16 regionów Polski (województw), to jednak błąd braku odpowiedzi wyniósł 62,5%. Wypełnione kwestionariusze ankiety przesłali przedstawiciele sześciu urzędów marszałkowskich. Były to osoby wskazane jako najbardziej kompetentne w urzędach w badanym temacie. W większości ankietę uzupełniono dodatkowo wywiadem pogłębionym, którego celem było uszczegółowienie wybranych, istotnych z punktu widzenia przedmiotu badania, kwestii. Celem badania była ocena możliwości wykorzystania atrybutów rynku żywności regionu w kreowaniu jego wizerunku, co zaprezentowano ostatecznie na przykładzie wspomnianych sześciu regionów, uznając je za przykładowe. Były to województwa podkarpackie, warmińsko-mazurskie, pomorskie, małopolskie, zachodniopomorskie oraz podlaskie. Badanie przeprowadzono w 2013 roku.

Rola atrybutów rynku żywności w budowaniu pożądanego wizerunku regionu

W pierwszej kolejności pytano respondentów, czy w ogóle w ich regionie realizuje się strategię tożsamości, a więc czy istnieje długookresowy plan kształtowania pożądanego wizerunku regionu. W czterech z badanych regionów wskazano, że zdecydowanie tak. W dwóch jednak, województwach pomorskim i zachodniopomorskim, uznano, że podejmuje się działania nakierowane na kształtowanie wizerunku, ale trudno je nazwać strategią. W większości przypadków działania te mają charakter krótko- lub ewentualnie średniookresowy. Tylko w województwie małopolskim wskazano, że realizowana tam strategia tożsamości ma charakter długookresowy – jest planowana na okres powyżej 8 lat.

Respondentów zapytano także o miejsce strategii tożsamości w strategii rozwoju regionu. Okazuje się, że strategia tożsamości ma najczęściej charakter pomocniczy w stosunku do innych strategicznych celów sformułowanych w strategii rozwoju. Często też ogranicza się do promocji regionu. Jedynie w województwie warmińsko-mazurskim cel, jakim jest pożądany wizerunek regionu, kierunkuje jego całą strategię rozwoju. Podkreślono też występujące tu sprzężenie zwrotne – strategia rozwoju oddziałuje również na strategię tożsamości, kierując jej cel.

Strategia kształtowania wizerunku bazować powinna na tzw. wyróżnikach tożsamości regionu, czyli pewnych atrybutach regionu, które wyróżniają go spośród innych. Skuteczna strategia tożsamości zależy w dużej mierze od oryginalności, niepowtarzalności tych czynników. W zarządzaniu rozwojem regionalnym stale się ich poszukuje. Jednym z obszarów, w którym zdaniem autorki można próbować poszukiwać wyróżników tożsamości regionu, jest rynek żywności. Dlatego w następnej kolejności skupiono się na zasadniczym celu badania, a więc próbowano zorientować się, czy w regionach zauważa się możliwość wykorzystania wyróżników tożsamości związanych z regionalnym rynkiem żywności w budowaniu jego wizerunku i pobudzaniu rozwoju regionu (tab. 1).

Tabela 1

Rola rynku żywności w rozwoju regionu

Odpowiedzi	1	2	3	4	5	6
To, co się dzieje na rynku żywności ma silny wpływ na to, co się dzieje w regionie		X			X	
Wybrane elementy rynku żywności rzutują na rozwój regionu	X			X		X
Nie zauważa się ścisłego związku pomiędzy rynkiem żywności a rozwojem regionu			X			
To, co się dzieje na rynku żywności na pewno nie ma żadnego wpływu na funkcjonowanie i rozwój regionu						

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania (1 – województwo małopolskie, 2 – województwo podkarpackie, 3 – województwo podlaskie, 4 – województwo pomorskie, 5 – województwo warmińsko-mazurskie, 6 – województwo zachodniopomorskie)

W pięciu z badanych regionów zauważa się związek rynku żywności z rozwojem regionu, przy czym w dwóch z nich: województwie podkarpackim oraz w województwie warmińsko-mazurskim wskazano na silny wpływ tego, co się dzieje na rynku żywności na rozwój regionu. W dwóch regionach – województwach podlaskim oraz zachodniopomorskim wskazano, że wybrane elementy rynku żywności rzutują na rozwój regionu. Wszystkie regiony uznały, że wybrane elementy rynku żywności mogą stać się ich wyróżnikami. W województwie

warmińsko-mazurskim wręcz podkreślono, że wszystko, co dzieje się na rynku żywności może stanowić źródło wizerunku regionu. Tylko w jednym regionie nie zauważa się ścisłego związku pomiędzy rynkiem żywności a rozwojem regionu.

Jednym z atrybutów rynku żywności, który potencjalnie mógłby stać się wyróżnikiem regionu, jest jego dziedzictwo kulinarne, będące elementem dziedzictwa kulturowego regionu. Dziedzictwo kulturowe inaczej nazywać można subproduktem kulturowym, rozumiejąc je wtedy jako element złożonego mega-produktu terytorialnego. Należą do niego [Kowalik i Sikora 2007, s. 15]:

- 1) elementy niematerialne, takie jak kultura, sztuka, język, legendy, architektura, zdobnictwo przedmiotów powszechnego użytku lub zabudowań,
- 2) elementy materialne, takie jak wyroby rękodzieła regionalnego, stroje, żywność.

Specyfiką dziedzictwa kulturowego jest to, iż jego elementy nie powstawały z myślą, by stać się elementem dziedzictwa kulturowego, lecz dopiero z czasem nabrały takiego znaczenia. Jest to więc stale poszerzający się, heterogeniczny zbiór dóbr wytworzonych w różnych epokach i w różnym celu [Murzyn-Kupisz 2010, s. 64]. Dziedzictwo to powstaje poprzez odkrywanie spuścizny przeszłości i wybór z niej tego, co zostanie uznane za dziedzictwo. Dodatkowo kultura regionu stanowi bardzo istotny element rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej [Buzowska 2010, s. 31]. Dlatego temat wydaje się wart zainteresowania oraz rozpoczęcia badań nad możliwością wykorzystania dziedzictwa kulturowego w kreowaniu pożądanego wizerunku regionu. Elementem dziedzictwa kulturalnego na poziomie regionalnym jest regionalne dziedzictwo kulinarne, mogące stać się atrybutem, na bazie którego budowany będzie pożądaný wizerunek regionu. Najogólniej przez dziedzictwo kulinarne rozumieć można produkty żywnościowe i potrawy charakteryzujące się szczególnymi cechami jakościowymi, tradycyjnymi sposobami przyrządzania i wytwarzania sięgającymi często odległej historii [Kupracz 2007, s. 102].

W realizowanym badaniu zapytano respondentów o rolę produktów regionalnych z zakresu dziedzictwa kulinarnego regionu w realizowanych strategiach tożsamości. W województwach małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim produkty dziedzictwa kulinarnego są jednym z kluczowych wyróżników tożsamości tych regionów. W pozostałych regionach istnieje wiele produktów regionalnego dziedzictwa kulinarnego, ale nie podjęto prób wykorzystania ich w strategii budowania wizerunku regionu. W żadnym z badanych regionów nie wskazano, że dziedzictwo kulinarne jest mało wyraziste i nie ma sensu z tego powodu go eksponować.

Dużą rolę w budowaniu tożsamości odgrywa władza miejska odpowiedzialna za wyrażanie kluczowych idei działania. Ona ponosi odpowiedzialność za poli-

tykę komunikacyjną, formułowanie przekazów skierowanych w stronę otoczenia oraz za całokształt działań związanych z produktami, komunikacją wewnętrzną, zachowaniami na rynku [Łuczak 2001, s. 50]. To ona powinna rozpoznać kluczowe determinanty tożsamości regionu, by umiejętnie je wykorzystać przy komponowaniu instrumentów jej strategii, kształtującej docelowy wizerunek regionu. Wydaje się, że to ambicją władz lokalnych powinno stać się włączenie dziedzictwa kulinarnego do strategii rozwoju regionu, dlatego zbadano problem udziału władz lokalnych w promowaniu dziedzictwa kulinarnego. Wyniki badania w tym zakresie przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Rola władz lokalnych w promowaniu dziedzictwa kulinarnego regionu

Odpowiedzi	Województwa
Nie jest rolą władz lokalnych promowanie dziedzictwa kulinarnego regionu – prywatni przedsiębiorcy, którzy czerpią z tego zyski, zrobią to lepiej	–
Władze lokalne powinny zainspirować właściwe podmioty i instytucje do działań promujących dziedzictwo kulinarne regionu	małopolskie, podkarpackie, zachodniopomorskie
Władze regionu powinny włączyć promowanie dziedzictwa kulinarnego do strategii rozwoju regionu i aktywnie podejmować działania w tym zakresie	warmińsko-mazurskie, pomorskie
Brak odpowiedzi	podlaskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania.

Okazuje się, że przedstawiciele regionów warmińsko-mazurskiego i pomorskiego uważają, że władze regionu powinny włączyć promowanie dziedzictwa kulinarnego do strategii rozwoju regionu i podejmować aktywne działania w tym zakresie. W regionach małopolskim, podkarpackim i zachodniopomorskim uznano, że władze lokalne powinny zainspirować właściwe podmioty i instytucje do działań, promujących dziedzictwo kulinarne regionu. Podmioty, na które wskazywano to restauracje, instytucje kultury, np. muzea, stowarzyszenia, np. koła gospodyń wiejskich, szkoły itp. W żadnym z regionów nie udzielono odpowiedzi, że nie jest rolą władz lokalnych promowanie dziedzictwa kulinarnego regionu, a prywatni przedsiębiorcy, którzy czerpią z tego zyski mogliby zrobić to lepiej.

Kolejną istotną kwestią związaną z funkcjonowaniem rynku żywności są preferencje i zachowania rynkowe konsumentów. Okazuje się, że tak jak na większości rynków, tak i na rynku żywności obserwuje się regionalne zróżnicowanie zachowań tej grupy podmiotów. W każdym regionie zauważa się odmienne gusty, preferencje, przyzwyczajenia, tradycje jeśli chodzi o spożywa-

nie tych produktów. Są regiony gdzie jada się na przykład więcej wieprzowiny, a w innych więcej wołowiny. Istnieją regiony, gdzie dominuje żywność regionalna, w innych natomiast dziedzictwo kulinarne regionu ma mniejsze znaczenie i zaczyna się konsumować to, co jada się w innych regionach Europy czy nawet świata. Inne są także style konsumpcji – w jednych regionach dominuje kultura regionalna, w innych obserwuje się wpływ globalizacji i ujednociania się potrzeb konsumentów. W jednych regionach rozwija się sieć restauracji, czasem bardzo ekskluzywnych i modne jest korzystanie z ich usług, w innych regionach nadal panuje kultura „jedzenia w domu”. W poszczególnych regionach różne są też determinanty popytu na produkty żywnościowe. Wiadomo, że są regiony biedniejsze, tam zatem głównym kryterium wyborów konsumenta staje się cena. W bogatszych regionach okazuje się, że na plan pierwszy wysuwają się takie kryteria wyboru jak wspomniana kultura i tradycje, moda czy jakość.

W województwach podkarpackim i pomorskim zauważa się odmienności w zachowaniach podmiotów rynku żywności. Z kolei w województwach małopolskim i warmińsko-mazurskim widoczne jest ujednocianie się potrzeb konsumentów żywności. Respondenci są zdania, że są one coraz bardziej zbieżne z globalnymi trendami. Należy jednak zaznaczyć, że są to subiektywne opinie przedstawicieli władz regionu, nie oparte na żadnych badaniach rynku. Dokładne zbadanie regionalnego zróżnicowania zachowań rynkowych konsumentów na rynku żywności przyniosłoby wnioski, które według autorki mogłyby wyłonić wyróżniki regionów, a przez to stać się podstawą realizowanych strategii kształtowania ich wizerunku, przyczyniając się tym samym do ich rozwoju. W przeprowadzonym badaniu pytano respondentów o to, czy bada się zachowania rynkowe konsumentów żywności w regionie. W większości regionów takie badania są prowadzone, ale nie dla potrzeb władz regionu. Robią to inne instytucje (np. naukowe) czy przedsiębiorstwa funkcjonujące na rynku żywności. Jednak badania te prowadzone są na potrzeby własne owych podmiotów – tak jest np. w województwach podlaskim i zachodniopomorskim. Zdaniem autorki, warto by pomyśleć nad przeanalizowaniem wyników tych badań pod kątem możliwości wykorzystania ich w poszukiwaniu wyróżników tożsamości regionu. W województwach małopolskim oraz warmińsko-mazurskim przedstawiciele władz regionu deklarują, że sporadycznie takie badania są prowadzone, a w województwach podkarpackim i pomorskim na tym poziomie w ogóle nie prowadzi się tego typu analiz. Prawie we wszystkich badanych regionach uznano, że odmienne regionalne tradycje w konsumpcji żywności mogą stać się wyróżnikiem kultury regionu. Z badanych regionów tylko przedstawiciele województwa pomorskiego nie mają przekonania co do istotności tego zagadnienia. Żaden z respondentów nie zaznaczył natomiast odpowiedzi, że regionalne tradycje związane z rynkiem żywności nie mogą stać się jego atrybutem, bo to za mało

wyrazisty wyróżnik regionu. Dodać należy jeszcze jeden bardzo ważny wniosek z przeprowadzonego badania – wszyscy respondenci jednomyślnie wskazali, że najważniejszą postacią na rynku żywności jest konsument i to na nim powinna skoncentrować się uwaga władz, jeśli by w jakikolwiek sposób chciały na rynek żywności oddziaływać, badać lub wykorzystywać jego atrybuty.

Drugą ważną grupą podmiotów rynkowych obok konsumentów są producenci. Analizując dalej problem możliwości wykorzystania atrybutów rynku żywności w kształtowaniu wizerunku regionu, autorka skupiła się również na produkcji żywności w regionie. Okazuje się, że w każdym regionie występuje pewien rodzaj produkcji dominującej i czasem stanowi ona nawet większość produkcji krajowej danego produktu żywnościowego. Dlatego taka dominująca produkcja w regionie również może stać się jego wyróżnikiem, zwłaszcza gdy ma ona zasięg krajowy lub nawet międzynarodowy. Wtedy produkty, które wytworzono w danym regionie, właśnie z nim się kojarzą. Producenci takich produktów zauważają to i wykorzystują nazwę regionu (czy miasta) w budowaniu marki produktu, np. produkty marki Warmia, majonez kętrzyński, paszтет podlaski, napoje Tymbark i wiele innych. Jednak czy władze regionu widzą możliwość wykorzystania produkcji regionalnej na przykład w promocji regionu (tab. 3).

Tabela 3

Czy produkcja żywności dominująca w regionie może stać się wyróżnikiem w strategii tożsamości regionu?

Odpowiedzi	Województwo
Zdecydowanie tak	podkarpackie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie
Trudno powiedzieć	małopolskie, pomorskie
Raczej nie, jest to zbyt mało wyraziste	–
Brak odpowiedzi	podlaskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania.

W województwach małopolskim i pomorskim nie ma pełnego przekonania w tej kwestii. Jednak w żadnym z badanych regionów nie zaznaczono odpowiedzi, że zdecydowanie produkcja dominująca w regionie nie mogłaby stać się wyróżnikiem strategii jego tożsamości.

Na postrzeganie regionu na pewno wpływ mają też wizerunki marek produktów i przedsiębiorstw tam funkcjonujących (mogą to być też produkty spożywcze). Wyróżnić można regiony, które budują swój wizerunek na bazie wizerunku konkretnych przedsiębiorstw, np. Zakłady Mięsne Sokołów, Zakład Mleczarski Warmia itp. Dalsze badania wykazały, że władze wszystkich badanych regionów zdecydowanie zauważają możliwość wyróżnienia dominującej produkcji w regionie, ale w żadnym z nich nie podjęto w tym kierunku jeszcze działań. Jest to

więc pewna luka, nad wypełnieniem której można zastanowić się przy poszukiwaniu atrybutów regionu.

Być może jest to szansa na zwrócenie uwagi na dany region i pokazanie, że jest coś, czym wyróżnia się on spośród innych. W strategiach kształtowania wizerunku chodzi wszakże o prezentowanie swojej odmienności w stosunku do innych regionów.

W następnej kolejności zapytano respondentów, czy władze regionu wspierają w jakikolwiek sposób rynek żywności w regionie (tab. 4).

Tabela 4
Czy władze regionu wspierają rynek żywności w regionie?

Odpowiedzi	Województwo
Tak, wspierają producentów żywności	podkarpackie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie
Tak, próbują oddziaływać na kierunki konsumpcji	małopolskie, pomorskie, zachodniopomorskie
Tak, promują regionalne tradycje kulinarne	małopolskie, podkarpackie, podlaskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie
Tak, inne sposoby...	–
Nie	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania.

Wartym zaznaczenia jest fakt, iż w żadnym z badanych regionów nie zaznaczono odpowiedzi, że władze regionu w ogóle nie oddziałują na rynek żywności. W województwach podkarpackim, pomorskim, warmińsko-mazurskim oraz zachodniopomorskim władze regionu deklarują, że wspierają regionalnych producentów żywności. Na przykład w województwie małopolskim podkreśla się lobbowanie za zakazem GMO w żywności, gdyż region ten to koncentracja producentów rolnych, których konkurencja modyfikowanych płodów mogłaby zniszczyć.

W województwie podkarpackim wsparcie dla producentów żywności odbywa się poprzez Targi Żywności Ekologicznej „Ekogala”, Festiwal Podkarpackich Smaków, Konkurs „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”, Targi Rzemiosła i Przedsiębiorczości „Agrobieszczady”, wsparcie w promocji i dystrybucji produktów. Podobnie w innych regionach organizuje się różne rodzaju targi krajowe i zagraniczne (województwa pomorskie, warmińsko-mazurskie). W województwie warmińsko-mazurskim organizuje się cykl imprez regionalnych poświęconych żywności naturalnej, tradycyjnej, lokalnej, regionalnej (12 imprez tego typu w roku – przykładem może być budzący zainteresowanie Festiwal Dziedzictwa Browarniczego). Władze regionu warmińsko-mazurskiego angażują się również

w promocję produktów żywności wysokiej jakości. W województwach małopolskim, pomorskim oraz zachodniopomorskim władze regionu próbują też oddziaływać na kierunki konsumpcji. Służą temu wspomniane imprezy kulinarne oraz udział w promocji wybranych produktów. W województwie pomorskim władze regionu angażują się w promocję zdrowego stylu konsumpcji, co jest globalnie modne, ale na poziomie regionalnym trafia bardziej bezpośrednio do konkretnego odbiorcy. Wszystkie badane regiony promują regionalne tradycje kulinarne. Przykładowo w województwie pomorskim są to Pomorskie Święto Produktu Tradycyjnego, Pomorskie Smaki, Muzeum Miodu – podobne wydarzenia i przedsięwzięcia organizowane są we wszystkich badanych regionach.

Wnioski

Celem artykułu była ocena możliwości wykorzystania atrybutów rynku żywności regionu w kreowaniu jego wizerunku, który w długim okresie może stać się czynnikiem rozwojowym regionu. Zauważono kilka elementów rynku żywności, które potencjalnie mogłyby stać się wyróżnikiem tożsamości regionu. Możliwości te ocenili przedstawiciele władz badanych regionów.

1. W większości badanych regionów wskazano, że wybrane elementy rynku żywności rzutują na rozwój regionu. Były też opinie, że to, co się dzieje na rynku żywności ma silny wpływ na to, co się dzieje w regionie. Tylko w jednym z sześciu badanych regionów nie zauważa się ścisłego związku pomiędzy rynkiem żywności a rozwojem regionu. Pozwala to sądzić, że rzeczywiście problem jest wart zainteresowania i można próbować poszukiwać w rynku żywności charakterystycznych cech dla regionu i w ten sposób wyróżnić go spośród innych.
2. Jednym z wyróżników regionu, związanym z rynkiem żywności, jest dziedzictwo kulinarne regionu. W większości badanych regionów istnieje wiele produktów regionalnego dziedzictwa kulinarnego, ale nie podjęto dotychczas prób wykorzystania ich w strategii budowania wizerunku regionu. W dwóch z sześciu badanych regionów produkty dziedzictwa kulinarnego są jednym z kluczowych wyróżników tożsamości tych regionów. W żadnym z badanych regionów nie wskazano, że dziedzictwo kulinarne jest mało wyraziste i nie ma sensu z tego powodu go eksponować, co jest odpowiedzią na pytanie, czy dziedzictwo kulinarne regionu może stać się wyróżnikiem jego tożsamości.
3. Analizując ocenę przedstawicieli władz na temat roli władz lokalnych w promowaniu dziedzictwa kulinarnego regionu, większość badanych stwierdziła, że władze lokalne powinny zainspirować właściwe podmioty i instytucje do

działań promujących dziedzictwo kulinarne regionu. Władze regionu mogą też włączyć promowanie dziedzictwa kulinarnego do strategii rozwoju regionu i aktywnie podejmować działania w tym zakresie.

4. Najważniejszym elementem każdego rynku, w tym także rynku żywności, jest konsument. To, co ważne dla strategii tożsamości to fakt, że zauważa się odmienności w zachowaniach konsumentów żywności w różnych regionach. To regionalne zróżnicowanie gustów, preferencji, upodobań, stylów konsumpcji może również stać się wyróżnikiem regionu i na bazie tego można próbować kształtować pożądany wizerunek regionu. Niestety nie prowadzi się raczej takich badań dla potrzeb wykorzystania ich wyników w strategii kształtowania wizerunku regionu.
5. Kolejny ważny atrybut rynku żywności, który mógłby stać się wyróżnikiem tożsamości regionu, to produkcja dominująca w regionie. Każdy z regionów Polski specjalizuje się w produkcji konkretnych produktów żywnościowych, czasem produkcja niektórych artykułów żywnościowych wręcz koncentruje się w wybranych regionach – można próbować to wyeksponować. Mówiąc o produkcji, warto wspomnieć o tym, że władze regionów już zauważyły możliwości wykorzystania określonych produktów z regionu, które go wyróżniają spośród innych (działanie jest obustronne – producenci żywności często wykorzystują do promocji swoich produktów nazwę regionu, z którego produkty te pochodzą).
6. Zauważono też, iż władze regionu próbują oddziaływać na to, co się dzieje na regionalnym rynku żywności. Robią to poprzez wspieranie producentów żywności (np. wysokiej jakości, zdrowej, regionalnej), próbują oddziaływać na kierunki konsumpcji oraz promują regionalne dziedzictwo kulinarne.

Literatura

- ALTKORN J., 2002: *Kształtowanie rynkowego wizerunku firmy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- BUZOWSKA B., 2010: *Marketingowa orientacja w praktyce jednostki samorządu terytorialnego – dziedzictwo kulturowe wartością marketingową wizerunku powiatu tarnowskiego*, Samorząd Terytorialny, nr 3, s. 31.
- CZUBAŁA A., WIKTOR J. (red.), 2001: *Marketing u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla uczczenia 70. urodzin prof. J. Altkorna*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- FLOREK M., 2013: *Podstawy marketingu terytorialnego*, Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań.
- HADYŃSKI J., 2011: *Strategie rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- KOWALIK I., SIKORA T., 2007: *Marketing produktów regionalnych*, Marketing i Rynek, nr 9, s. 15.
- KURPACZ M., 2007: *Z problematyki żywności tradycyjnej*, Studia Regionalne i Lokalne, nr 4(30), s. 102.
- MURZYN-KUPISZ M., 2010: *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, Studia Regionalne i Lokalne, nr 3(41), s. 64.
- ŁUCZAK A., 2000: *Istota tożsamości miasta*, Samorząd Terytorialny, nr 10, s. 48.
- ŁUCZAK A., 2001: *Wizerunek miasta*, Samorząd Terytorialny, nr 1–2, s. 50.
- SŁOMIŃSKA B., 2007: *Gmina w procesach stymulowania przedsiębiorczości*, Samorząd Terytorialny, nr 3, s. 15.
- STANOWICKA-TRACZYK A., 2008: *Kształtowanie wizerunku miasta na przykładzie miast polskich*, Wydawnictwo Branta, Bydgoszcz.

The possibilities of using the food market attributes in creating the image and development of the region, based on selected regions of Poland

Abstract

Skilful creation of a region's positive image as a non-material resource may contribute to the region development in long perspective. During this process it is very important to show the attributes of region identity. The author made an attempt to demonstrate the possibilities for the use of food market attributes in creation of region's image. A survey was carried out in six typical regions (NUTS 2) in Poland and the results are presented in the paper. The main important food market attributes are: regional culinary heritage, regional products, prevalent production in region and regional diversity of food consumers behaviour.

Magdalena D. Kowalewska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Kapitał ludzki jako źródło konkurencyjności państw członkowskich Unii Europejskiej

Wstęp

Powszechnie ekonomiści i eksperci uważają, że poziom konkurencyjności krajów, regionów czy miast ma kluczowe znaczenie w ocenie ich ekonomicznego rozwoju [Łażniewska, Chmielewski 2012, s. 13]. Źródła przewagi konkurencyjnej regionu można lokalizować wewnątrz regionu, a także w jego mikro- i makrootoczeniu [Grad 2009, s. 272].

Do czynników konkurencyjności w ujęciu makroekonomicznym zalicza się: potencjał demograficzny, kapitał ludzki, rynek pracy, innowacyjność, umiędzynarodowienie gospodarki, infrastrukturę techniczną i społeczną, politykę państwa, a także położenie geograficzne. Kapitał ludzki, jako jedno z podstawowych źródeł konkurencyjności, odgrywa coraz większą rolę w kontekście upowszechniania się gospodarki opartej na wiedzy [Klamut 2008, s. 50]. Strategia lizbońska zakłada, że wzrost zatrudnienia poprzez rozwój kapitału ludzkiego powinien przyczyniać się do lepszego wykorzystania zasobów pracy, a tym samym wzrostu konkurencyjności gospodarki. Problematyka kapitału ludzkiego dodatkowo staje się niezwykle istotna w kontekście starzejącego się społeczeństwa Unii Europejskiej.

Cel i metody

Celem artykułu jest przybliżenie istoty konkurencyjności i kapitału ludzkiego w ujęciu makroekonomicznym, a także przedstawienie kapitału ludzkiego jako źródła konkurencyjności państw członkowskich Unii Europejskiej. Kapitał ludz-

ki został scharakteryzowany w ujęciu wąskim poprzez poziom wykształcenia mieszkańców poszczególnych państw w grupie wiekowej 25–64 lat oraz w ujęciu szerokim za pomocą syntetycznego wskaźnika kapitału ludzkiego. Do budowy wskaźnika kapitału ludzkiego w krajach Unii Europejskiej przyjęto następujące zmienne:

- x_1 – udział osób z wykształceniem wyższym w grupie wiekowej 15–64 lat,
- x_2 – udział osób aktywnych zawodowo w grupie wiekowej 15–64 lat,
- x_3 – wskaźnik zatrudnienia w grupie wiekowej 15–64 lat,
- x_4 – udział osób samozatrudnionych, w ogóle osób aktywnych zawodowo,
- x_5 – wskaźnik lat zdrowego życia (HLY),
- x_6 – saldo migracji.

Wszystkie zmienne zostały uznane za stymulanty. Zestaw wskaźników został wybrany na podstawie literatury przedmiotu, uwzględniając kryterium merytoryczne, statystyczne, a także dostępność danych.

Wybrane cechy znormalizowano za pomocą procesu unitaryzacji, wykorzystując następującą formułę:

$$x_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}$$

Wskaźnik syntetyczny został wyznaczony metodą bezwzorcową, polegającą na uśrednieniu znormalizowanych wartości cech prostych, według wzoru:

$$s_i = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^p x_{ij}$$

Na podstawie wyznaczonych wskaźników kapitału ludzkiego kraje zostały podzielone na trzy klasy: klasa 1 – wysoki poziom kapitału ludzkiego, klasa 2 – średni poziom kapitału ludzkiego i klasa 3 – niski poziom kapitału ludzkiego. Przedziały klasowe zostały wyznaczone za pomocą wzorów:

- klasa 1 (wysoki poziom) $x_i = [\max_i x_i - h; \max_i x_i]$,
- klasa 2 (średni poziom) $x_i = [\max_i x_i - 2h; \max_i x_i - h]$,
- klasa 3 (niski poziom) $x_i = [\max_i x_i; \max_i x_i - 2h]$,

Materiał empiryczny pochodził z danych Eurostatu za 2012 rok, a także krajowej i zagranicznej literatury przedmiotu.

Konkurencyjność w ujęciu teoretycznym

Pojęcie konkurencyjności jest często stosowane w teorii i metodologii badań, aczkolwiek jest słowem wieloznacznym i wieloaspektowym, czego konsekwencją jest duża liczba definicji związanych z różnym rozumieniem jej źródeł oraz zakresu [Szwacka-Mokrzycka 2013, s. 77]. Szeroką definicję konkurencyjności zaproponowano na Światowym Forum Ekonomicznym w Lozannie w 1994 roku, gdzie określono ją jako „zdolność kraju lub przedsiębiorstwa do tworzenia większego bogactwa niż konkurenci na rynku światowym”¹. W wielu podejściach do konkurencyjności nie wskazuje się podmiotu konkurowania (może nim być zarówno kraj, region, jak i przedsiębiorstwo) oraz traktuje się opisywane zjawisko w sposób względny [Filip, Sowa 2008, s. 62]. Przykładem tego podejścia jest definicja OECD, w świetle której „konkurencyjność oznacza zarówno zdolność firm, przemysłów, regionów, narodów lub ponadnarodowych ugrupowań do sprostania międzynarodowej konkurencji, jak i do zapewnienia relatywnie wysokiej stopy zwrotu od zastosowanych czynników produkcji i relatywnie wysokiego zatrudnienia na trwałych podstawach” [Stankiewicz 2005, s. 36]. Klasik [2001, s. 45] zauważa, że międzynarodowa konkurencyjność regionalna to zdolność regionu do wytwarzania dóbr i usług znajdujących odbiorców na rynkach międzynarodowych, w warunkach silnej konkurencji ze strony innych regionów.

Komisja Europejska definiuje konkurencyjność jako zdolność do wytwarzania dóbr i usług zdających egzamin na międzynarodowym rynku, przy jednoczesnym zachowaniu trwałego, wysokiego dochodu [Strzelecki 2010, s. 11]. Według definicji zaproponowanej przez Światowe Forum Ekonomiczne, konkurencyjność kraju jest to zdolność do trwałego, wysokiego tempa wzrostu PKB *per capita*. Fagerberg i inni [2004, s. 2] zauważają, że pojęcie konkurencyjności w ujęciu makroekonomicznym odnosi się zarówno do dobrobytu mieszkańców danego kraju, jak i jego pozycji w handlu zagranicznym.

Istota i pomiar kapitał ludzkiego w ujęciu makroekonomicznym

Znaczenie kapitału ludzkiego we wzroście gospodarczym zostało uchwycone w licznych modelach wzrostu gospodarczego. W neoklasycznym modelu wzrostu Mankiewa-Romera-Weila, będącym rozszerzeniem modelu Solowa, zakłada się, że gospodarka dąży do trwałego wzrostu, który zależy od inwestycji

¹The World Competitiveness Report 1994, World Economic Forum, Lausanne 1994.

w kapitał rzeczowy i ludzki, stóp deprecjacji tych obu kapitałów, stopy egzogenicznego postępu technicznego w sensie Harroda oraz stopy wzrostu populacji. W opozycji do modelu neoklasycznego powstały teorie wzrostu endogenicznego. Wśród nich najpopularniejsze są modele Lucasa i Romera. Model Lucasa zakłada, że dzięki istnieniu efektów zewnętrznych akumulacji kapitału ludzkiego możliwe jest trwałe podniesienie długookresowej stopy wzrostu gospodarczego. Z kolei w modelu Romera podkreśla się znaczenie zmian technologicznych, które są zachętą do akumulacji kapitału, dzięki czemu wpływają na wzrost produktu na pracującego [Roszkowska 2013, s. 73, 85–86].

Zgodnie z teorią wzrostu endogenicznego, najważniejszym stymulantem konkurencyjności kraju jest przyciąganie oraz akumulacja wykwalifikowanego i dobrze wyedukowanego kapitału ludzkiego. Wysoko wykwalifikowany kapitał ludzki sprzyja innowacyjności, przedsiębiorczości, kreowaniu i transferowi wiedzy oraz ma wpływ na postęp technologiczny. Kapitał ludzki jest jednym z podstawowych źródeł konkurencyjności gospodarki opartej na wiedzy. Wpływają na to między innymi takie jego cechy, jak: mniejsza mobilność w porównaniu na przykład z kapitałem finansowym oraz długi cykl inwestycyjny związany z poprawą jego jakości [Łażniewska, Nowak 2012, s. 64].

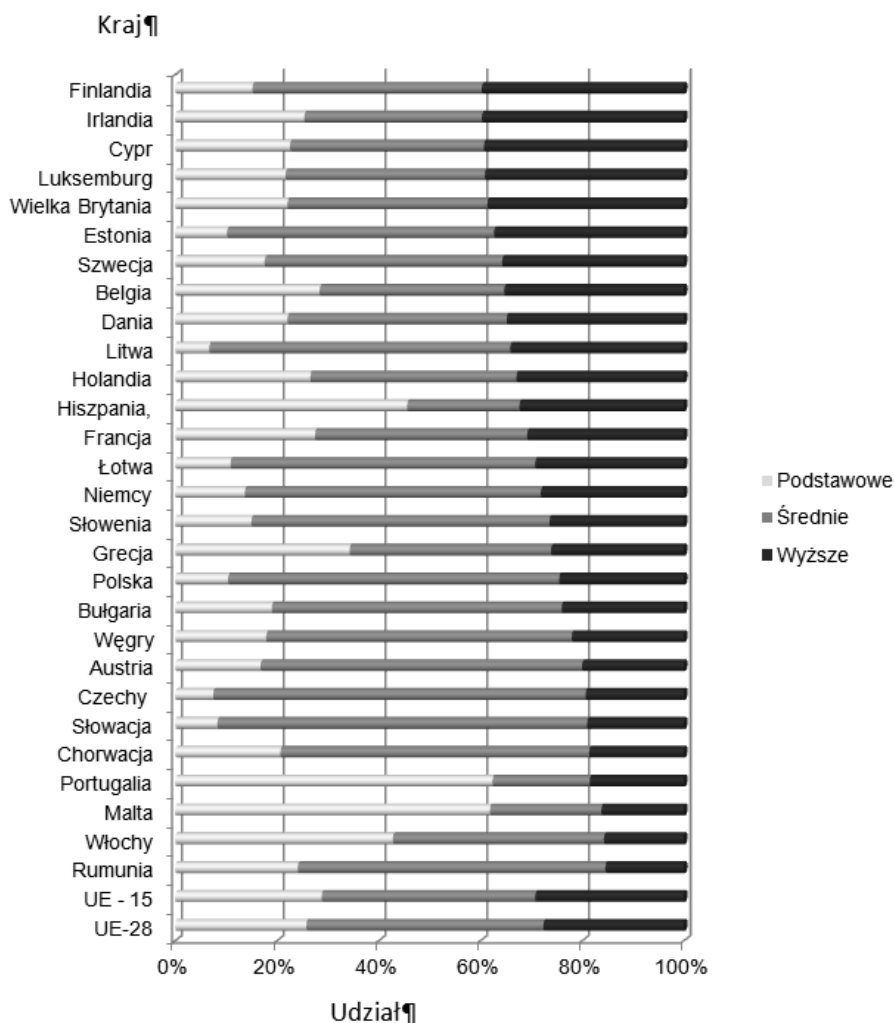
Nie ma jednej, spójnej grupy wskaźników, które wykorzystuje się do pomiaru kapitału ludzkiego i w literaturze można znaleźć liczne propozycje prezentujące różne podejścia badawcze. Najpopularniejszą metodą pomiaru kapitału ludzkiego jest prezentowanie poziomu wykształcenia i miar pokrewnych. W tym celu stosuje się między innymi współczynnik piśmiennictwa oraz współczynnik skolaryzacji. Łażniewska i Nowak [2012, s. 64] definiują jakość kapitału ludzkiego jako zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i inicjatywy, którą można ocenić poprzez potencjał demograficzny, poziom wiedzy funkcjonalnej, stan zdrowia, mobilność przestrzenną, aktywność gospodarczą i społeczną. W opracowaniu przyjęto właśnie tę definicję.

Mossakowska i Zawojska [2009, s. 7] do pomiaru kapitału ludzkiego proponują zestaw wskaźników charakteryzujących wykształcenie, aktywność zawodową, zatrudnienie, przedsiębiorczość, zdrowie i migracje.

Poziom kapitału ludzkiego w krajach Unii Europejskiej

Jednym z najpopularniejszych wskaźników wykorzystywanych do oceny kapitału ludzkiego w ujęciu makroekonomicznym jest charakterystyka poziomu wykształcenia. W opracowaniu przedstawiono poziom wykształcenia osób w wieku od 25 do 64 lat. Taki przedział wiekowy wydaje się być bardziej adekwatny w kontekście analiz ekonomicznych. Ponadto był to przedział najbardziej użyteczny spośród proponowanych przez Eurostat.

Na rysunku 1 zaproponowano uproszczony podział poziomu wykształcenia, dzieląc je na: podstawowe, średnie i wyższe. Wynika to ze stosowanego przez Eurostat podziału, który umożliwia porównywanie wyników dla wszystkich krajów UE. Należy mieć jednak świadomość, że w przypadku Polski kategoria wykształcenie podstawowe obejmuje wykształcenie podstawowe, gimnazjalne i zasadnicze zawodowe, a kategoria wykształcenie średnie: wykształcenie średnie, ponadgimnazjalne i policealne.

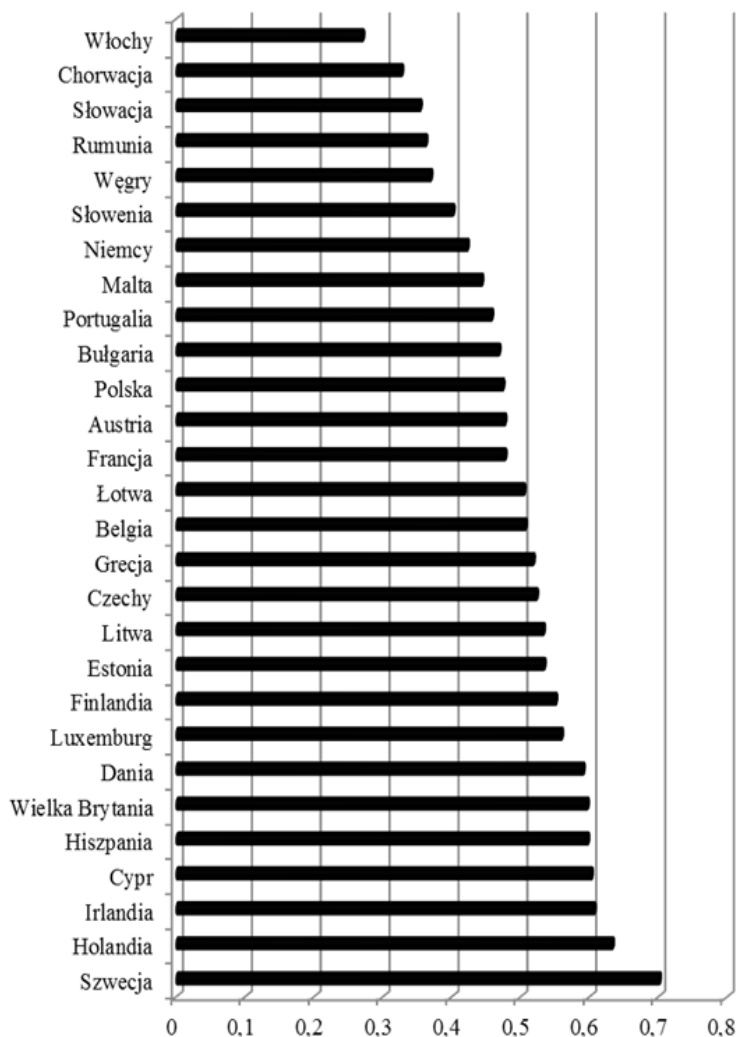
Rysunek 1

Poziom wykształcenia w grupie wiekowej 25–64 lata w krajach Unii Europejskiej w 2012 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostatu.

Średnio w całej Unii Europejskiej (UE-28) blisko jedna trzecia jej mieszkańców ma wykształcenie wyższe, a blisko połowa wykształcenie średnie. Najniższy odsetek osób z wykształceniem wyższym posiadają: Rumunia, Włochy, Malta, Portugalia i Chorwacja, najwyższy zaś: Finlandia, Irlandia, Cypr, Luksemburg i Wielka Brytania. Polska w 2012 roku znalazła się na trzynastej pozycji.

W celu przedstawienia poziomu kapitału ludzkiego za pomocą syntetycznego wskaźnika obliczono wskaźnik kapitału ludzkiego (WKL) dla wszystkich krajów członkowskich. Następnie stworzono ranking wszystkich państw i wyznaczono trzy przedziały klasowe:

Rysunek 2

Poziom wskaźnika kapitału ludzkiego w krajach Unii Europejskiej w 2012 roku

Źródło: Opracowanie własne.

- klasa 1 WKL $\in (0,557; 0,701)$ – wysoki poziom,
- klasa 2 WKL $\in (0,413; 0,557)$ – średni poziom,
- klasa 3 WKL $\in (0,269; 0,413)$ – niski poziom.

Poszczególne państwa członkowskie przydzielono do jednej z klas (rys. 2). W klasie pierwszej znalazły się kraje o wysokim poziomie kapitału ludzkiego: Szwecja, Holandia, Irlandia, Cypr, Hiszpania, Wielka Brytania, Dania, Luksemburg i Finlandia. Do drugiej klasy zaliczono Estonię, Litwę, Czechy, Grecję, Belgię, Łotwę, Francję, Austrię, Polskę, Bułgarię, Portugalię, Malte i Niemcy. Państwa o niskim poziomie kapitału ludzkiego zostały zaliczone do klasy 3, a wśród nich znalazły się: Słowenia, Węgry, Rumunia, Słowacja, Chorwacja i Włochy.

Uzyskane wyniki różnią się od wyników zaprezentowanych przez World Economic Forum w *The Human Capital Report* z 2013 roku, co może wynikać głównie z faktu, że we wspomnianym badaniu wykorzystano zdecydowanie więcej wskaźników cząstkowych, uwzględniając więcej zmiennych. Należy przy tym zaznaczyć, że różnice te dotyczą głównie pozycji rankingowych, a w mniejszym stopniu grupy, do jakiej dany kraj został zaliczony.

Kapitał ludzki jako źródło konkurencyjności państw Unii Europejskiej

Niejednoznaczność pojęcia „konkurencyjność” powoduje problemy związane z wyznaczeniem odpowiedniego wskaźnika, który będzie odzwierciedlał rzeczywistą pozycję konkurencyjną krajów i umożliwi ich porównanie. Siudek i Zawojka [2014, s. 103] uważają, że najlepszym rozwiązaniem w tym zakresie jest stosowanie wielowymiarowych wskaźników. Według Góreckiego i innych [2012, s. 72], najpopularniejszymi wskaźnikami, wykorzystywanymi do pomiaru konkurencyjności regionów i krajów, są: PKB *per capita*, wskaźnik produktywności, czy też *terms od trade* względnego kosztu jednostki pracy. Jak zauważają Podobnik i inni [2012, s. 1–2], bogatsze, o wyższym poziomie PKB *per capita* są bardziej konkurencyjne. W związku z powyższym w opracowaniu za pośrednią miarę konkurencyjności przyjęto PKB *per capita* mierzony w standardzie siły nabywczej.

W celu zbadania zależności pomiędzy poziomem kapitału ludzkiego a konkurencyjnością państw członkowskich Unii Europejskiej porównano wartość PKB *per capita* ze wskaźnikiem kapitału ludzkiego w badanych krajach. Ponadto obliczono współczynnik korelacji Pearsona, który wyniósł 0,41, co oznacza dodatnią, istotną współzależność pomiędzy badanymi zmiennymi. Następnie zbudowano macierz powiązań wskaźnika kapitału ludzkiego i PKB *per capita* (tab. 1). Za państwa wysoko konkurencyjne uznano te, których PKB

Tabela 1

Macierz powiązań pomiędzy wskaźnikiem kapitału ludzkiego a PKB *per capita* mierzonego w standardzie siły nabywczej w krajach UE w 2012 roku

WKL \ PKB <i>per capita</i>	Wysoki	Średni	Niski
Wysoki	Szwecja, Holandia, Irlandia, Wielka Brytania, Dania, Luksemburg, Finlandia	Cypr	Hiszpania
Średni	Belgia, Francja, Austria, Niemcy	Czechy, Malta	Estonia, Litwa, Grecja, Łotwa, Polska, Bułgaria, Portugalia
Niski	Włochy	Słowenia	Węgry, Rumunia, Słowacja, Chorwacja

Źródło: Opracowanie własne.

per capita mierzone w standardzie siły nabywczej było wyższe niż średnia wartość dla wszystkich państw Unii Europejskiej, z kolei kraje, których PKB *per capita* było poniżej 80% średniej dla UE zostały zakwalifikowane do grupy krajów mało konkurencyjnych. Państwa, które znalazły się pomiędzy tymi wartościami zakwalifikowano do grupy średnio konkurencyjnych.

Wysokim poziomem zarówno wskaźnika kapitału ludzkiego, jak i PKB *per capita* charakteryzowały się: Szwecja, Holandia, Irlandia, Wielka Brytania, Dania, Luksemburg i Finlandia, a niską wartością obu tych cech: Węgry, Chorwacja, Rumunia i Słowacja. Polska znalazła się w grupie państw o niskiej pozycji konkurencyjnej i średnim poziomie kapitału ludzkiego, obok Łotwy, Litwy, Hiszpanii, Portugalii, Grecji, Estonii i Bułgarii. Krajem wyróżniającym się pod względem PKB *per capita* w 2012 roku był Luksemburg, który jednocześnie charakteryzował się wysokim poziomem wskaźnika kapitału ludzkiego.

Podsumowanie i wnioski

Kapitał ludzki jest istotnym źródłem konkurencyjności międzynarodowej. W gospodarce opartej na wiedzy wspieranie jego rozwoju powinno być jednym z najważniejszych elementów polityki regionalnej. W obliczu konieczności zmierzenia się z problemem starzejącego się społeczeństwa Unii Europejskiej dbałość i troska o kapitał ludzki powinna stać się jednym z priorytetowych zadań wspólnej polityki.

Z przeprowadzonych badań wynika, że Unia Europejska charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem pod względem poziomu kapitału ludzkiego. Wszystkie kraje, które zostały zaliczone do klasy o najwyższym poziomie badanej cechy, z wyjątkiem Cypru i Hiszpanii, znalazły się również w grupie państw najbardziej rozwiniętych pod względem gospodarczym, co potwierdza tezę o pozytywnej współzależności. Trudno jest natomiast jednoznacznie określić, czy to kapitał ludzki wpływa na wyższy poziom PKB na mieszkańca, czy też odwrotnie – to wysokie PKB stymuluje rozwój tego kapitału. Jest to zagadnienie niezwykle ciekawe i z pewnością może stać się przyczynkiem do dalszych prac badawczych.

Należy podkreślić, że uzyskane rezultaty mają swoje ograniczenia. Wśród nich najważniejsze to dobór zmiennych wskaźnikowych oraz metoda budowy miernika syntetycznego. Zaprezentowane wyniki ujęto w sposób statyczny, dla jednego, wybranego roku, nie uwzględniając dynamiki badanego zjawiska. Ponadto analiza współzależności kapitału ludzkiego i konkurencyjności została przeprowadzona bez użycia zaawansowanych metod statystycznych.

Literatura

- FILIP P., SOWA B., 2008: *Konkurencja podatkowa jako efekt globalizacji gospodarki światowej*, [w:] *Najnowsze zmiany polskiego prawa prywatnego i publicznego a funkcjonowanie rynków finansowych*, Wydawnictwo TNOiK O/Rzeszów, Rzeszów.
- FAGERBERG J., KNELL M., SRHOLEC M., 2004: *The Competitiveness of Nations: Economic Growth in the ECE Region*, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ead/sem/sem2004/papers/Fagerberg.pdf> (data dostępu: 25.07.2014)
- GÓRECKI T., ŁAŻNIEWSKA E., CHMIELEWSKI R., 2012: *Problemy metodologiczne ludowy wskaźników i indeksów konkurencyjności*, [w:] *Konkurencyjność regionalna. Koncepcja-strategie-przykłady*, red. nauk. E. Łażniewska, M. Gorynia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- GRAD B., 2009: *Kształtowanie konkurencyjności regionu – nowego atrybutu przestrzeni gospodarczej Unii Europejskiej w świetle uwarunkowań polityki innowacyjnej perspektywy finansowej UE dla Polski na lata 2007–2013*, Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finansów i Marketingu, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, nr 1(50), s. 272.
- KLAMUT M., 2008: *Konkurencyjność gospodarki regionalnej i lokalnej*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- KLASIK A., 2001: *Konkurencyjność województwa śląskiego na tle innych regionów. Ujęcie statyczne*, [w:] *Województwo śląskie. Integracja, konkurencyjność, nowe inicjatywy*, II Śląskie Forum Rozwoju Lokalnego i Regionalnego, AE i Górnośląska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości im. K. Goduli, Katowice.
- Komisja Europejska, *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the the EU*, Belgia 1999.

- Komisja Europejska: *Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010. Program prac dotyczący przyszłych celów systemów edukacji*, Luksemburg 2002.
- ŁAŻNIEWSKA E., CHMIELEWSKI R., 2012: *Konkurencyjność regionalna jako termin ekonomii*, [w:] *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje – strategie – przykłady*, red. nauk. E. Łażniewska, M. Gorynia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 13.
- ŁAŻNIEWSKA E., NOWAK M., 2012: *Źródła regionalnej konkurencyjności*, [w:] *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje – strategie – przykłady*, red. nauk. E. Łażniewska, M. Gorynia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 64.
- MOSSAKOWSKA E., ZAWOJSKA A., 2009: *Rozwój gospodarczy a kapitał ludzki na terenach wiejskich w Polsce*, Zeszyty Naukowe SGGW – Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, nr 79, s. 7.
- PODOBNIK B., HORVATIĆ D., KENETT D., STANLEY H., 2012: *The competitiveness versus the wealth of a country*, Scientific Reports 2, nr 678, s. 1–2.
- ROSZKOWSKA M., 2013: *Kapitał ludzkie a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- SIUDEK T., ZAWOJSKA A., 2014: *Competitiveness in the economic concepts, theories and empirical research*, Acta Oeconomica 13(1), Warszawa.
- STRZELECKI Z. (red.), 2010: *Konkurencyjność województwa mazowieckiego na tle Polski i Unii Europejskiej*, Analizy i Studia, Zeszyt 5 (25), Warszawa.
- STANKIEWICZ M.J., 2005: *Konkurencyjność przedsiębiorstwa*, [w:] *Budowanie konkurencyjności przedsiębiorstwa w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń.
- SZWACKA-MOKRZYCKA J., 2013: *Tendencje rozwojowe popytu i podaży żywności w Polsce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- The Human Capital Report*, World Economic Forum, 2013, http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf (data dostępu: 19.07.2014).
- The World Competitiveness Report 1994*, World Economic Forum, Lausanne 1994.

Human capital as a source of competitiveness of European Union member states

Abstract

The purpose of the article was to present the essence of competitiveness and human capital from the macroeconomic perspective, as well as to present human capital as a source of competitiveness of the European Union member states. In order to assess the human capital of the member states, the level of education of residents, as well as calculated synthetic indicator of human capital were analysed. In addition, relationship between the level of the indicator of human capital and competitiveness of the member states, measured by GDP per capita was examined.

Krystyna Krzyżanowska

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Tendencje zmian w działaniach informacyjno- -promocyjnych w turystyce wiejskiej i ich skuteczność

Wstęp

Turystyka na terenach wiejskich nie jest nowym sposobem spędzania wolnego czasu. W początkowej fazie rozwoju traktowana była jako wypoczynek dla najbogatszych klas społecznych. Wyjazdy i pobyty na terenach wiejskich znane były arystokracji europejskiej, a jazda konna, łowienie ryb, polowania czy korzystanie z dobrej kuchni wiejskiej należało do dobrych zachowań. Również posiadanie letniej rezydencji zlokalizowanej na obszarach wiejskich nobilitowało jej właściciela [Zawadka 2010, s. 17]. Tradycja wypoczynku na wsi sięga początku XIX wieku. W przeszłości wyjazd na wieś głównie związany był z odwiedzinami u rodziny i przyjaciół tam mieszkających, a także z „letniskami”, na które wyjeżdżali bardziej zamożni mieszkańcy miast, głównie inteligencja. Począwszy od lat 60. przybrała ona postać tzw. wczasów pod gruszą organizowanych przez różne zakłady pracy oraz biuro turystyczne „Gromada”. Obecnie turystyka wiejska/agroturystyka jako zorganizowana i prawnie usankcjonowana forma turystyki zaczyna przybierać bardziej skomercjalizowane formy. Obejmuje bowiem odpłatne wynajmowanie kwater letniskowych, organizowanie wyżywienia oraz świadczenie różnorodnych usług towarzyszących. Agroturystyka w takiej formie pozwala rodzinom rolniczym na uzyskanie dodatkowych dochodów, co jest szczególnie ważne w obecnej, bardzo trudnej sytuacji polskiego rolnictwa. Oprócz tego stwarza nowe możliwości użytkowe przestrzeni wiejskiej, zabudowań rolniczych i lokalnej infrastruktury.

Aktualny stan agroturystyki w Polsce odbiega znacznie od poziomu jej rozwoju w innych krajach Europy Zachodniej, mimo iż w ostatnich latach obserwuje się znaczny wzrost liczby gospodarstw świadczących usługi w tym zakresie. W 1993 roku gospodarstw agroturystycznych w Polsce było około 1 tys. [MR i RW 2005], gdy tymczasem w 2012 roku ich liczba wzrosła do 7,6 tys. [Raport 2013, s. 92], co stanowi tylko 0,5% ogólnej liczby gospodarstw rolniczych w Polsce¹ (dla porównania w Wielkiej Brytanii 10,0%, a w Austrii 8,0%).

Tempo rozwoju turystyki wiejskiej/agroturystyki uzależnione jest w dużym stopniu od systemu marketingu, który obejmuje przygotowanie produktu turystycznego, wskazuje sposoby jego sprzedaży oraz wykorzystywane do tego celu kanały dystrybucji, a także organizuje działania promocyjne.

Współcześnie, w warunkach dynamicznie zmieniającego się rynku i rosnącej konkurencji, coraz więcej turystów, podejmując decyzję o wyborze miejsc wypoczynku i celach podróży, zaczyna interesować się poszczególnymi oferentami i ich działaniami. Publiczne zainteresowanie funkcjonowaniem strony podażowej na rynku usług turystycznych wpływa na podejmowanie działań z zakresu budowania pozytywnego wizerunku wsi i regionów. Przynosi również wiele korzyści zarówno właścicielom takich gospodarstw, jak i samym turystom [Tew i Barbieri 2012, s. 215–224, Flanigan, Blackstock, Hunter 2014, s. 394–405]. Kluczowymi narzędziami wykorzystywanymi w komunikacji marketingowej dotyczącej turystyki wiejskiej są: portale i strony internetowe, imprezy wystawiennicze, targi, evanty i różne materiały drukowane.

Cel i metodyka badań

Celem opracowania było przedstawienie tendencji zmian w zakresie form promocji stosowanych przez usługodawców i źródeł informacji preferowanych przez klientów odpoczywających na wsi w latach 1997–2013, a także ocena stopnia dostosowania działań informacyjno-promocyjnych z zakresu turystyki wiejskiej/agroturystyki podejmowanych przez usługodawców do potrzeb i oczekiwań turystów. W artykule wykorzystane zostały wyniki badań empirycznych przeprowadzonych zarówno przez autorkę, jak i innych autorów z różnych ośrodków naukowych w Polsce, dane wtórne pochodzące z ekspertyz wykonanych przez różne instytucje oraz literatura przedmiotu. Do opracowania wyników badań zastosowano metodę analizy porównawczej.

¹Według danych GUS w 2012 roku w Polsce funkcjonowało 1543,5 tys. gospodarstw rolniczych, www.farmer.pl/fakty/polska/w-polsce-sa-373-gospodarstwa-posiadajace-ponad-tysiac-ha,40756.html (data dostępu: 24.02.2014).

Promocja turystyki wiejskiej w literaturze

Promocja, obok produktu, ceny, dystrybucji, jest integralnym elementem marketingu, bez którego skuteczność i efektywność wysiłków marketingowych podejmowanych przez przedsiębiorstwa nie osiągnęłyby pożądanego poziomu. Nie wystarczy bowiem zaprojektować użyteczną usługę dostosowaną do potrzeb klientów, znaleźć dla niej odpowiednie kanały dystrybucji i ustalić cenę adekwatną do warunków rynkowych, aby ją sprzedać. Współczesny, bardzo konkurencyjny rynek wymusza na podmiotach gospodarczych podejmowanie działań promocyjnych, bez których nawet bardzo atrakcyjne oferty nie mogłyby zaistnieć wśród konkurencyjnych propozycji i dotrzeć do świadomości potencjalnych nabywców. Właśnie temu służy promocja, która kształtuje świadomość istnienia oferty oraz dostarcza nabywcom informacji [Jaremen 2013, s. 151].

W literaturze przedmiotu promocję definiuje się w ujęciu czynnościowym (funkcjonalnym) lub rzeczowym (instrumentalnym). W pierwszym aspekcie przez promocję rozumie się każde osobowe lub bezosobowe działanie nakłaniające do kupna produktu albo do zachowania zgodnego z wolą i ideą sprzedającego [Stanton 1975, s. 467]. W ujęciu rzeczowym przez promocję rozumie się najczęściej zespół skoordynowanych, taktycznych i strategicznych działań i środków komunikacji, za pomocą których przedsiębiorstwo przekazuje na rynek informacje i w ten sposób kształtuje przychylną opinię o sobie i swoich produktach, co w konsekwencji ma motywować potencjalnych i aktualnych nabywców do zakupów [Sikora 2012, s. 177, Sikora 2013, s. 72]. Jest to dość ogólne ujęcie, które można odnieść do każdego produktu i każdego przedsiębiorstwa, a także do bardzo zróżnicowanych środków, narzędzi i sposobów promowania. W definicji tej pojawia się termin komunikacja, co ma akcentować, że promocja jest integralną częścią systemu komunikacji przedsiębiorstwa z rynkiem. Obecnie coraz częściej podkreśla się, że promocja to nie tylko przekaz jednokierunkowy polegający na nagłaśnianiu i szerzeniu wiedzy na temat przedsiębiorstwa i jego produktów, lecz także dialog między przedsiębiorstwem a odbiorcami informacji. Dzięki temu, że przepływ informacji jest dwukierunkowy, nabywcy otrzymują wiedzę na temat produktów, oferenci natomiast na temat postaw nabywców wobec ich ofert i wysiłków marketingowych. Z jednej strony sprzyja to znajdowaniu przez nabywców produktów odpowiednich do ich potrzeb, z drugiej zaś ułatwia dostosowanie ofert do oczekiwań klientów [Panasiuk 2005, s. 125, Jaremen 2013, s. 152].

Promocja jest więc działalnością polegającą na komunikowaniu się przedsiębiorstwa turystycznego z rynkiem. Można wyróżnić pięć podstawowych rodzajów tej komunikacji lub – jak to się najczęściej określa – pięć instrumentów promocji, a mianowicie:

- reklamę, definiowaną jako każdą płatną formę bezosobowej prezentacji produktu przez określonego nadawcę,
- sprzedaż osobistą, która jest bezpośrednią (osobistą) prezentacją oferty klientowi (potencjalnemu nabywcy) przez sprzedawcę,
- promocję sprzedaży, określaną jako pobudzanie zainteresowania produktem przez zastosowanie krótkookresowych działań w postaci zachęt (bodźców ekonomicznych) i ekspozycji,
- public relations, tj. planową i systematyczną działalność mającą na celu stworzenie i utrzymanie relacji między przedsiębiorstwem a jego otoczeniem; tworzenie pozytywnego obrazu firmy i produktu,
- marketing bezpośredni, tj. zespół działań oraz środków bezpośredniego i indywidualnego oddziaływania na klienta w celu doprowadzenia do zawarcia transakcji kupna-sprzedaży; ma wiele form: poczta elektroniczna, telemarketing, marketing elektroniczny, portale, blogi itp. [Mazurkiewicz 2002, s. 288–289, Kruczek i Walas 2004, Huertas 2008, s. 406–408, Pabian 2008, s. 29–32, Parzonko i Piłat 2009, s. 89, Grzegorzczak 2010, s. 27–38, Kotler 2010, s. 546–547, Mruk 2012, s. 269, s. 34, Strzembicki 2012, s. 171].

Zmiany w zakresie form promocji obiektów turystyki wiejskiej

Jeszcze nie tak dawno wśród kierunków i form promocji skierowanych na pozyskanie nowych klientów do kwater turystyki wiejskiej/agroturystycznych wykorzystywane były najczęściej: publikacja katalogów, udział w targach i giełdach turystycznych krajowych i międzynarodowych, informacja i reklama w środkach masowego przekazu oraz czasopismach turystycznych, uaktywnienie środowiska dziennikarskiego (konferencje prasowe, prezentacja ofert agroturystycznych), imprezy kulturalne i rozrywkowe połączone z prezentacją ofert, konkursy i gry nagradzane pobytami w kwaterach agroturystycznych oraz filmy propagandowe, reklamowe i informacyjne [Drzewiecki 2001, s. 166]. Rządziej natomiast oferenci omawianych usług stosowali nowoczesne formy przekazu informacji. Publikacje informacyjno-promocyjne były i są dostępne w regionalnych i lokalnych punktach informacji turystycznej, czy też upowszechniane na licznych imprezach plenerowych (targi, festyny, giełdy produktów turystycznych). Najważniejszym tego typu wydarzeniem są Międzynarodowe Targi Turystyki Wiejskiej i Agroturystyki AGROTRAVEL organizowane w Polsce od 2009 roku.

Preferencje dotyczące wyboru skutecznych form promocji wykorzystywanych przez usługodawców zmieniały się w czasie. Tendencje w zakresie podejmowanych działań informacyjno-promocyjnych przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Źródła informacji o obiekcie turystyki wiejskiej/agroturystyki w opinii usługodawców w latach 2003–2012 [%]

Źródła informacji	2003* N = 383	2006** N = 125	2010*** N = 256	2012**** N = 800
Wiadomości od znajomych	25,1	7,2	3,1	77,0
Portale internetowe	26,4	75,2	88,7	65,4
Ulotki, foldery, katalogi	51,7	23,2	32,0	25,9
Ogłoszenia w prasie	17,2	21,6	5,9	14,6
Targi, giełdy turystyczne	13,1	7,2	25,4	9,8
Wizyta w punkcie informacji turystycznej	–	–	–	14,8
Wizyta w biurze podróży	–	–	–	11,1

Badany mógł podać więcej niż jedną odpowiedź.

*E. Jachimowicz, K. Krzyżanowska, 2004: *Pozarolnicze funkcje gospodarstwa rolniczego na przykładzie jego działalności agroturystycznej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 92–93.

**A. Balińska, I. Sikorska-Wolak, 2009: *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 105.

***M. Roman, 2014: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki w gminach wiejskich województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołądkowie, Gołądkowo, s. 116.

****Raport końcowy 2012: *Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, kierownik projektu: J. Bański, wykonawca: Agrotec Polska Sp. z o.o., IGP i Z PAN, Warszawa, s. 85.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych i innych autorów.

Obserwując współczesny rynek turystyczny, można zauważyć zjawisko zmniejszającego się zaufania do tradycyjnych instrumentów promocji oraz coraz większego znaczenia Internetu w docieraniu z ofertą turystyki wiejskiej do klienta. Potwierdzają to zarówno wyniki badań empirycznych przeprowadzonych przez autorkę², jak i zrealizowanych przez innych autorów. Przejawem wykorzystania nowoczesnych technologii jest więc tworzenie stron internetowych gospodarstw agroturystycznych oraz wykorzystanie portali społecznościowych. Największy serwis agroturystyczny prowadzony jest na portalu www.agroturystyka.pl, na którym prezentowane są rekomendowane oferty gospodarstw z całej Polski.

²Badania empiryczne przeprowadzone zostały w 2003 roku w ramach projektu badawczego nr PO6R 062 22 pt. „Pozarolnicze funkcje gospodarstwa rolniczego” finansowanego przez KBN. Objęto nimi 383 rolników prowadzących działalność agroturystyczną na terenie siedmiu województw: lubelskiego, lubuskiego, małopolskiego, pomorskiego, śląskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.

Usługodawcy uczestniczący w badaniach empirycznych uznali również, że rekomendacje znajomych zadowolonych z pobytu w obiekcie turystyki wiejskiej/agroturystyki są tanią i skuteczną formą promocji oferty.

Kolejną kwestią podjętą w badaniach była ocena źródeł informacji preferowanych przez turystów wypoczywających na wsi, co przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Źródła informacji o możliwościach wypoczynku na wsi preferowane przez turystów w latach 1997–2013 [%]

Źródła informacji	1997* N = 349	2001* N = 745	2003* N = 413	2006** N = 520	2010*** N = 226	2012**** N = 761	2013***** N = 122
Wiadomości od znajomych	40,1	47,2	42,2	51,9	34,5	39,2	46,0
Portale internetowe	–	5,0	20,2	24,2	58,4	58,0	92,0
Ulotki, foldery, katalogi	15,0	19,5	12,7	1,5	4,0	2,4	–
Ogłoszenia w prasie	19,3	13,7	14,4	3,5	0,9	1,2	25,0
Audycje telewizyjne	12,8	2,8	2,9		–	–	35,0
Audycje radiowe	1,5	1,1	2,7		–	–	–
Targi i giełdy turystyczne	7,3	2,8	2,2	–	2,2	0,4	3,0
Wizyta w punkcie informacji turystycznej lub biurze podróży	1,2	2,0	0,2	–	–	3,7	9,0

Badany mógł podać więcej niż jedną odpowiedź.

*L. Strzembicki, 2005: *Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów*, [w:] *Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów*, Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Szkoły Zawodowej w Krośnie, z. 15, s. 32.

**A. Balińska, I. Sikorska-Wolak, 2009: *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 108.

***M. Roman, 2014: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki w gminach wiejskich województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołądkowie, Gołądkowo, s. 116.

****J. Zawadka, 2013: *Tendencje zmian w zachowaniach turystycznych osób wypoczywających na wsi*, [w:] *Komunikowanie i doradztwo w turystyce wiejskiej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 116.

***** Ekspertyza dotycząca analizy i oceny trafności i skuteczności przekazu informacyjno-promocyjnego w kontekście potrzeb informacyjnych z zakresu turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, s. 90, www.bip.minrol.gov.pl (data opublikowania: 20.08.2013).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań innych autorów.

Z badań Strzembickiego [2012, s. 177] wynika, że w 1997 roku tylko znikoma część turystów kontaktowała się z obiektami turystyki wiejskiej przez Internet, obecnie natomiast ponad 90% rezerwacji usług turystycznych na polskiej wsi realizowanych jest z wykorzystaniem tego medium. Internet jako ważne medium promocyjne oferuje bogaty zestaw środków oddziaływania na potencjalnych nabywców usług turystyki wiejskiej. Najbardziej rozpowszechnioną formą promocji w Internecie są strony www. Ich istotna rola wynika nie tylko z możliwości promocji usług obiektów turystyki wiejskiej poprzez zamieszczanie różnych komunikatów z zakresu reklamy, marketingu bezpośredniego, promocji sprzedaży i public relations. Poprzez strony www można skutecznie kształtować wizerunek obiektów turystyki wiejskiej, stowarzyszeń i federacji, komunikować się z klientem i innymi podmiotami, budować trwałe związki z konsumentami usług oraz ich lojalność. W związku z tym należy zadbać o ich jakość, użyteczność i funkcjonalność [Law i Buhalis 2010, s. 297]. Z informacji zawartych w ekspertyzie dotyczącej analizy i oceny trafności i skuteczności przekazu informacyjno-promocyjnego w kontekście potrzeb informacyjnych z zakresu turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki [Ekspertyza 2013, s. 89] wynika, że najistotniejszą informacją umieszczoną na portalu internetowym powinna być cena oraz opłaty dodatkowe wraz ze wskazaniem, co wchodzi w cenę oferty. Na drugim miejscu uplasowały się zdjęcia i filmy, które powinny przedstawiać regiony, wsie i gospodarstwa. Opis okolicy i historia regionu znalazły się na dalszych pozycjach w rankingu. Według respondentów, w każdym regionie powinny być opisane walory przyrodnicze, szlaki turystyczne, zabytki i skanseny, szlaki i wioski tematyczne, imprezy i inne oferowane turystyczne produkty pakietowe oraz sieciowe. Ponadto na portalu internetowym powinna być zamieszczona informacja dotycząca warunków lokalowych wraz ze wskazaniem liczby pokoi, dostępności i odpłatności miejsc parkingowych, dostępu do Internetu i innych udogodnień. Obecna powinna być również informacja o możliwości zabrania zwierząt. Wskazane powinny być wszelkie atrakcje i produkty turystyczne, a także możliwości aktywnego wypoczynku, dostęp do sprzętu sportowego. Istotne są też informacje na temat dojazdu (mapy dojazdu, możliwość przyjechania komunikacją zbiorową). Opisy ofert powinny również zawierać informację na temat dostępności sklepów i punktów medycznych.

Drugim ważnym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku na wsi w latach 1997–2013 były polecenia znajomych zadowolonych z pobytu. Korzystał z nich co drugi badany turysta zarówno 15 lat temu, jak i obecnie.

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, czy formy promocji wykorzystywane przez usługodawców są dostosowane do potrzeb i oczekiwań turystów. Informacje na ten temat przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Stopień dostosowania działań informacyjno-promocyjnych z zakresu turystyki wiejskiej/ /agroturystyki podejmowanych przez usługodawców do potrzeb i oczekiwań turystów w latach 2003 i 2012 [%]

Działania informacyjno-promocyjne	2003		2012	
	Usługodawcy N = 383*	Turyści N = 413**	Usługodawcy N = 800***	Turyści N = 761****
Wiadomości od znajomych	25,1	47,2	77,0	39,2
Portale internetowe	26,4	20,2	65,4	58,0
Ulotki, foldery, katalogi	51,7	12,7	25,9	2,4
Ogłoszenia w prasie	17,2	14,4	14,6	1,2
Targi, giełdy turystyczne	13,1	2,2	9,8	0,4
Punkt informacji turystycznej lub biuro podróży	–	0,2	25,9	3,7

Badany mógł podać więcej niż jedną odpowiedź.

*E. Jachimowicz, K. Krzyżanowska, 2004: *Pozarolnicze funkcje gospodarstwa rolniczego na przykładzie jego działalności agroturystycznej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 92–93.

**L. Strzembicki, 2005: *Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów*, [w:] *Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów*, Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Szkoły Zawodowej w Krośnie, z. 15, s. 32.

***Raport końcowy, 2012: *Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, kierownik projektu: J. Bański, wykonawca: Agrotec Polska Sp. z o.o., IGPiZ PAN, Warszawa, s. 85.

****Ekspertyza dotycząca analizy i oceny trafności i skuteczności przekazu informacyjno-promocyjnego w kontekście potrzeb informacyjnych z zakresu turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, s. 90, www.bip.minrol.gov.pl (data opublikowania: 20.08.2013).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych i innych autorów.

Formy promocji wykorzystywane przez usługodawców nie były w pełni dostosowane do potrzeb i oczekiwań turystów zarówno w 2003, jak i 2012 roku. Dziesięć lat temu najważniejszym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym były rekomendacje krewnych i znajomych, a nie wydawnictwa promocyjne w formie katalogów, folderów czy informatorów, które najczęściej stosowali usługodawcy w 2012 roku. Obecnie najważniejszym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku na wsi jest dla badanych turystów Internet, a usługodawcy dużą uwagę przywiązywali do pozytywnych opinii wyrażonych przez zadowolonych gości z pobytu w obiektach turystyki wiejskiej. Co czwarty badany usługodawca promował przygotowaną ofertę, wykorzystując do tego celu wydawnictwa promocyjne w formie ulotek, katalogów, folderów czy informatorów, z których sporadycznie korzystali turyści.

Podsumowanie i wnioski

1. Z przeprowadzonej analizy wynika, że coraz częściej tradycyjne formy komunikacji marketingowej zastępowane są przez Internet. W 1997 roku tylko znikoma część turystów kontaktowała się z obiektami turystyki wiejskiej przez Internet, a obecnie ponad 4/5 rezerwacji usług turystycznych na polskiej wsi realizowanych jest z wykorzystaniem tego medium. Drugim ważnym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku na wsi w latach 1997–2013 były rekomendacje znajomych zadowolonych z pobytu. Korzystał z nich co drugi badany turysta zarówno 15 lat temu, jak i obecnie.
2. Formy promocji wykorzystywane przez usługodawców nie były w pełni dostosowane do potrzeb i oczekiwań turystów zarówno w 2003, jak i w 2012 roku. Dziesięć lat temu najważniejszym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym były rekomendacje krewnych i znajomych, a nie wydawnictwa promocyjne w formie katalogów, folderów czy informatorów, które najczęściej stosowali usługodawcy. W 2012 roku najważniejszym źródłem informacji o możliwościach wypoczynku na wsi był dla badanych turystów Internet, a usługodawcy dużą uwagę przywiązywali do pozytywnych opinii wyrażonych przez zadowolonych gości odpoczywających w obiektach turystyki wiejskiej. Dlatego ważne jest, aby rolnicy i mieszkańcy wsi dbali o wysoki standard stron internetowych, spełniając tym samym oczekiwania turystów. Fachową pomoc w tym zakresie usługodawcy mogą uzyskać kontaktując się z doradcami ośrodków doradztwa rolniczego czy przedstawicielami stowarzyszeń agroturystycznych.

Literatura

- BALIŃSKA A., SIKORSKA-WOLAK I., 2001: *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- DRZEWIECKI M., 2001: *Podstawy agroturystyki*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego Sp. z o.o., Bydgoszcz.
- Ekspertyza dotycząca analizy i oceny trafności i skuteczności przekazu informacyjno-promocyjnego w kontekście potrzeb informacyjnych z zakresu turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki*, www.bip.minrol.gov.pl (data opublikowania: 20.08.2013).
- FLANINGAN S., BLACSTOCK K., HUNTER C., 2010: *Agritourism from the Perspective of Providers and Visitors: A Typology-Based Study*, „Tourism Management” 2014, vol. 40.
- GRZEGORCZYK A., 2010: *Reklam*, PWE, Warszawa.
- HUERTAS A., 2008: *Public Relations and Tourism: Fighting for the Role of Public Relations in Tourism*, „Public Relations Review”, vol. 34, s. 406–408.

- JACHIMOWICZ E., KRZYŻANOWSKA K., 2004: *Pozarolnicze funkcje gospodarstwa rolniczego na przykładzie jego działalności agroturystycznej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- JAREMEN D., 2013: *Promocja jako instrument marketingu w turystyce i rekreacji*, [w:] *Marketing w turystyce i rekreacji*, red. naukowa A. Panasiuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- KOTLER Ph., 1994: *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Wydawnictwo Gebethner i S-ka, Warszawa.
- KRUCZEK Z., WALAS B., 2004: *Promocja i informacja turystyczna*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków.
- LAW R., BUHALIS S.Qi.D., 2010: *Progress in Tourism Management: A Review of Website Evaluation in Tourism Research*, „Tourism Management” vol. 31, s. 297.
- MAZURKIEWICZ L., 2002: *Planowanie marketingowe w przedsiębiorstwie turystycznym*, PWE, Warszawa.
- MRUK H., 2012: *Marketing. Satysfakcja klienta i rozwój przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PABIAN A., 2008: *Promocja. Nowoczesne środki i formy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- PANASIUK A., 2005: *Marketing usług turystycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- PARZONKO A.J., PIŁAT M., 2009: *Internet w rozwoju polityki promocji hoteli*, [w:] *Społeczne uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich*, red. naukowa K. Krzyżanowska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Raport końcowy, 2012: *Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, Kierownik projektu: J. Bański, wykonawca: Agrotec Polska Sp. z o.o., IGPIZ PAN, Warszawa.
- Raport „Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce w 2012 r.” przygotowany na zlecenie MR i RW, red. zbiorowa Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2013.
- ROMAN M., 2014: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki w gminach wiejskich województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołdkowie, Gołdkowo, s. 116.
- SIKORA J., 2013: *Rynek promocji w turystyce wiejskiej*, [w:] *Komunikowanie i doradztwo w turystyce wiejskiej*, red. naukowa K. Krzyżanowska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- SIKORA J., 2012: *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- STANTON W.J., 1975: *Fundamentals of Marketing*, Mc Graw-Hill, New York.
- STRZEMBICKI L., 2012: *Promocja turystyki wiejskiej w Polsce – doświadczenia i wyzwania*, [w:] *Wiejski produkt turystyczny. Doświadczenia i wyzwania*, red. naukowa J. Majewski, Wydawnictwo Kieleckie Towarzystwo Edukacji Ekonomicznej, Kielce.
- STRZEMBICKI L., 2005: *Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów*, [w:] *Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów*, Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Szkoły Zawodowej w Krośnie, z. 15, s. 32.
- TEW Ch., BARBIERI C., 2012: *The Perceived Benefits of Agritourism: The Provider's perspective*. „Tourism Management”, vol. 33, s. 215–224.

ZAWADKA J., 2010: *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie (na przykładzie wybranych gmin wiejskich)*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

ZAWADKA J., 2013: *Tendencje zmian w zachowaniach turystycznych osób wypoczywających na wsi*, [w:] *Komunikowanie i doradztwo w turystyce wiejskiej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

www.farmer.pl/fakty/polska/w-polsce-sa-373-gospodarstwa-posiadajace-ponad-tysiac-ha,40756.html (data dostępu: 24.02.2014).

Trends in the field of effective information and promotion activities in rural tourism

Abstract

The aim of the study was to present the changes in the number of lodgings in the years 1993–2013, trends related to forms of promotion used by rural tourism service providers, as well as information sources preferred by tourists resting in the countryside in the years 1997–2013. Additionally, the research covers the information and promotion methods used by service providers to meet the needs and expectations of customers. The data comes from empirical studies conducted both by the author and other authors from different academic centres in Poland, secondary data from the expert opinions provided by different institutions, and literature. The analysis shows that the forms of promotion used by the service providers were not fully adapted to the needs and expectations of tourists, both in 2003 and in 2012. Ten years ago, the most important source of information about holiday stay on a farm were the recommendations of relatives and friends, not promotional literature mostly used by service providers. Nowadays, the most important source of information about recreation in the countryside for surveyed tourists was the Internet, while the service providers' great attention was given to the positive views expressed by satisfied guests resting in objects of rural tourism.

Tomasz Pajewski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Programy rolnośrodowiskowe jako forma wspierania ochrony środowiska na terenach wiejskich

Wstęp

Istnieje wiele instrumentów mających zachęcać ludność do ochrony środowiska naturalnego. Jednym z nich jest Krajowy Program Rolnośrodowiskowy, wpisujący się w II oś Wspólnej Polityki Rolnej, tzw. oś środowiskową. O istocie wspierania środowiska naturalnego w Unii Europejskiej świadczyć może fakt, że wszystkie kraje członkowskie posiadają instrumenty odpowiadające polskim programom rolnośrodowiskowym. Należy jednak zauważyć, że ta forma ingerencji środowiskowej dotyczyć będzie obszarów wiejskich, a więc w głównej mierze rolników bezpośrednio oddziałujących na środowisko.

Cele, hipotezy oraz metody badawcze

Biorąc pod uwagę coraz większe zainteresowanie i wzmożone działania organów ustawodawczych związanych z zachowaniem przyrodniczych walorów obszarów wiejskich, autor przedstawił znaczenie pakietów rolnośrodowiskowych w kontekście ochrony środowiska naturalnego na terenach wiejskich. Ponadto zostały przedstawione efekty ubiegania się o dofinansowanie prośrodowiskowych działań rolników w kontekście tych programów. Realizacja celów badawczych posłużyła weryfikacji hipotezy badawczej, według której ochrona środowiska na terenach wiejskich uzależniona jest od wielkości rekompensat związanych ze zmniejszeniem intensywności produkcji.

Metody badawcze związane z weryfikacją postawionej hipotezy obejmowały analizę realizacji pakietów rolnośrodowiskowych (RS) w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Ponadto badaniu poddano wartości środków finansowych przeznaczanych na realizację pakietów RS z uwzględnieniem kierunku zmian w ubieganiu się o przyznawane płatności rolnośrodowiskowe. W badaniu wykorzystano informacje dotyczące złożonych wniosków oraz wydanych decyzji w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy PROW 2007–2013” generowanych przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR).

Istota programu rolnośrodowiskowego

Prawo ochrony środowiska ustanowione w traktacie rzymskim z 1957 roku stało się podstawą prawodawstwa w aspekcie ochrony środowiska w krajach należących do Wspólnoty Europejskiej. Na mocy tego traktatu powstała również Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej (WPR UE), której głównym celem było wyznaczanie dalekosiężnych celów strategicznych w sektorze rolnym UE. Pierwotnie założenia Wspólnej Polityki Rolnej dotyczyły przede wszystkim zwiększania efektywności rolnictwa. Takie działania doprowadziły do dynamicznego rozwoju obszarów cieszących się korzystnymi warunkami gospodarowania. Jednakże zbyt intensywne wykorzystywanie zasobów naturalnych na tych terenach spowodowało przyspieszenie degradacji zasobów naturalnych oraz stopniowy zanik gospodarki rolnej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (gleby słabe, obszary górskie) [Niewęgłowska 2003, s. 7].

Rolnictwo na przestrzeni wieków zawsze w istotny sposób wpływało na środowisko przyrodnicze. Związki te mają charakter dwustronny: zasoby środowiska determinują wielkość i kierunki produkcji rolniczej, a gospodarka rolna zmienia zastane ekosystemy, kształtuje krajobraz i wpływa na poszczególne składniki przyrody [Bołtromiuk 2010, s. 104].

Istotny wpływ rolnictwa na środowisko naturalne podkreślają również Kucharczyk i Różańska. Według nich, obserwowana w branży rolniczej intensyfikacja i specjalizacja produkcji rolnej, jak i zaprzestanie gospodarowania niosą za sobą poważne zagrożenia środowiskowe. Wymieniają tu pięć dziedzin, na które ujemnie wpływa gospodarka rolna [Kucharczyk, Różańska 2012, s. 26–38]:

- 1) ograniczenia bioróżnorodności,
- 2) zanieczyszczenia wód,
- 3) zanieczyszczenia powietrza,
- 4) degradacja gleb,
- 5) niekorzystne zmiany w krajobrazie.

Coraz częściej podejmowany przez rolników ujednolicony system produkcji skutkuje znacznymi ograniczeniami bioróżnorodności na polskiej wsi. W celu osiągnięcia jak największych korzyści z posiadanych zasobów ziemi polscy rolnicy pozbywają się wszelkich przeszkód ograniczających pełne wykorzystanie areалу, takich jak naturalne zbiorniki wodne, miedze, zadrzewienia śródpolne. Jak zauważa Niewęgłowska [2005], zwiększanie areалу pól uprawnych związane z likwidacją użytków zielonych, jak i zmiana naturalnych i półnaturalnych łąk i pastwisk na intensywne w sposób istotny wpływają na redukcję liczby miejsc będących ostoją rzadkich gatunków flory i fauny.

Te negatywne skutki zbyt intensywnego zagospodarowania obszarów wiejskich spowodowały zmiany w założeniach Wspólnej Polityki Rolnej. Coraz większą wagę zaczęto bowiem przykładać do ochrony bioróżnorodności na terenach wiejskich. Kucharska [2010, s. 9–10] podkreśla, że znaczenie ochrony bioróżnorodności wynika przede wszystkim z konieczności zachowania równowagi w przyrodzie. Stwierdza jednak, że nie da się objąć ścisłą ochroną całej Ziemi, dlatego też powstała idea rozwoju zrównoważonego, która dotyczy ochrony zróżnicowania biologicznego na obszarach niechronionych. Zakłada ona przejście z fazy intensywnego użytkowania zasobów przyrody w fazę spowolnioną.

Jednym z podstawowych działań mających wpłynąć na zmianę orientacji produkcji rolniczej na mniej inwazyjną były polskie programy rolnośrodowiskowe, będące zasadniczą częścią II osi (środowiskowej) Wspólnej Polityki Rolnej. Głównym założeniem realizacji działania rolnośrodowiskowego było ograniczenie intensyfikacji produkcji rolniczej na rzecz gospodarowania ekstensywnego. Promowanie takich zmian było związane z zachowaniem naturalnych walorów przyrodniczych obszarów wiejskich, zmniejszaniem negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko i maksymalizacją jego pozytywnego oddziaływania na różnorodność biologiczną i krajobraz obszarów wiejskich [Kucharska 2010, s. 13]. Według Kołodziejczak i Rudnickiego [2012, s. 125], program rolnośrodowiskowy stał się impulsem głównie do rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa.

Program rolnośrodowiskowy na lata 2007–2013 stanowiło dziewięć podstawowych pakietów, te zaś dzieliły się na 49 różnych wariantów. Podstawowe pakiety rolnośrodowiskowe obejmowały:

- rolnictwo zrównoważone (1 wariant),
- rolnictwo ekologiczne (12 wariantów),
- ekstensywne trwałe użytki zielone (1 wariant),
- ochronę zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami natura 2000 (10 wariantów),
- ochronę zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000 (10 wariantów),

- zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie (4 warianty),
- zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie (4 warianty),
- ochronę gleb i wód (3 warianty),
- strefy buforowe (4 warianty).

Liczba wariantów związana była z dużym zróżnicowaniem środowiska naturalnego Polski. Tak więc ten silnie rozbudowany program uwzględniający znaczne zróżnicowanie biologiczne na polskiej wsi mógł być wykorzystany przez rolników w zależności od posiadanych zasobów naturalnych. Warianty zawarte w dziewięciu podstawowych pakietach umożliwiały wprowadzenie działań wspierających środowisko na szeroką skalę. Można zauważyć do jakich obszarów szczególnie narażonych na negatywne działania intensywnej gospodarki rolnej zostały skierowane działania rolnośrodowiskowe. Tak więc program RS promował działania związane z rolnictwem zróżnicowanym, rolnictwem ekologicznym, ekstensywną gospodarką na łąkach i pastwiskach, ochroną zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000 oraz poza nimi, zachowaniem zagrożonych zasobów genetycznych roślin i zwierząt w rolnictwie, ochroną gleb i wód oraz utrzymywaniem stref buforowych na terenach podmokłych. Niezmiernie istotny jest również fakt, że rolnik decydujący się na realizację określonego wariantu RS otrzymywał odpowiednią rekompensatę finansową związaną głównie ze zmniejszeniem efektywności gospodarowania wynikającym z ograniczenia intensywności produkcji.

Wyniki badań

Rozpatrując realizację pakietów rolnośrodowiskowych w Polsce pod kątem wspierania ochrony środowiska naturalnego warto wskazać, na którym miejscu w UE plasuje się nasz kraj pod względem przyznanych środków na to działanie. Tabela 1 przedstawia środki finansowe przeznaczone na płatności w ramach II filaru Wspólnej Polityki Rolnej oraz rolnośrodowiskowe za okres 2007–2013 w krajach Unii Europejskiej.

Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 roku, w latach 2007–2012 najwięcej środków na płatności w ramach II filaru WPR w przeliczeniu na 1 gospodarstwo otrzymały Czechy (ok. 123 tys. euro). Z kolei najmniejszym beneficjentem tego typu wsparcia była Rumunia (ok. 1,8 tys. euro/gospodarstwo). Przeciętne polskie gospodarstwo w ramach tego filaru otrzymało ok. 8,6 tys. euro. Wartość ta jest wyższa niż średnia wartość dofinansowania na gospodarstwo rolne w grupie państw UE-27 (ok. 7,1 tys. euro/gospodarstwo) i UE-12

Tabela 1
Środki Unii Europejskiej na płatności rolnośrodowiskowe (2007–2013)

Kraj	Wartość płatności z II filaru razem w latach 2007–2013* w przeliczeniu na				Wartość płatności dla programu rolnośrodowiskowego** w przeliczeniu na			
	1 gospodarstwo rolne		1 ha UR*		1 gospodarstwo rolne		1 ha UR*	
	euro	UE-27 = = 100	euro	UE-27 = = 100	euro	UE-27 = = 100	euro	UE-27 = = 100
Austria	25 551,7	358,1	1 333,2	258,7	12 184,3	693,6	635,7	501,1
Belgia	8 521,6	119,4	297,7	57,8	2 668,7	151,9	93,2	73,5
Bułgaria	4 796,1	67,2	775,2	150,4	723,9	41,2	117,0	92,2
Cypr	4 107,3	57,6	1 348,1	261,6	1 016,5	57,9	333,6	263,0
Czechy	122 571,8	1 717,8	804,4	156,1	38 875,9	2 213,2	255,1	201,1
Dania	9 766,2	136,9	163,7	31,8	4 970,3	283,0	83,3	65,7
Estonia	34 985,8	490,3	729,1	141,5	10 004,1	569,5	208,5	164,3
Finlandia	32 390,9	454,0	903,0	175,2	10 803,0	615,0	301,2	237,4
Francja	12 357,3	173,2	229,1	44,5	2 246,8	127,9	41,7	32,8
Grecja	4 220,3	59,1	890,5	172,8	808,6	46,0	170,6	134,5
Hiszpania	7 124,5	99,8	269,9	57,6	1 107,7	63,1	46,2	36,4
Holandia	6 686,8	93,7	258,3	50,1	1 625,6	92,5	62,8	49,5
Irlandia	16 705,5	234,1	468,2	90,9	9 791,0	557,4	274,4	216,3
Litwa	8 371,9	117,3	610,0	118,4	1 490,3	84,8	108,6	85,6
Luksemburg	39 146,9	548,6	687,9	133,5	11 643,3	662,9	204,6	161,3
Łotwa	11 985,5	168,0	556,4	108,0	1 659,1	94,5	77,0	60,7
Malta	5 871,5	82,3	6 425,3	1 246,8	672,0	38,3	735,4	579,7
Niemcy	26 717,1	374,4	478,4	92,8	7 302,9	415,8	130,8	103,1
Polska	8 648,6	121,2	901,9	175,0	1 223,3	69,6	127,6	100,6
Portugalia	12 500,4	175,2	1 040,3	201,9	1 362,6	77,6	113,4	89,4
Rumunia	1 836,9	25,7	525,1	101,9	200,9	11,4	57,4	45,3
Słowacja	78 905,5	1 105,9	1 018,2	197,6	13 710,1	780,5	176,9	139,5
Słowenia	11 999,5	168,2	1 855,9	360,1	3 271,3	186,2	506,0	398,8
Szwecja	25 188,5	353,0	584,0	113,3	13 824,7	787,0	320,5	252,6
Węgry	6 334,2	88,8	779,6	151,3	1 596,6	90,9	196,5	154,9
Wielka Brytania	20 262,7	284,0	286,3	55,6	11 539,5	656,9	163,0	128,5
Włochy	4 957,2	69,5	625,0	121,3	1 343,8	76,5	169,4	133,5
UE-27	7 135,3	100,0	515,3	100,0	1 756,6	100,0	126,9	100,0
UE-15	9 786,4	137,2	426,3	82,7	2 904,1	165,3	126,5	99,7
UE-12	5 081,5	71,2	748,6	145,3	867,6	49,4	127,8	100,7

* Dane dotyczące liczby gospodarstw oraz powierzchni UR dla 2010 roku.

**Uwzględniono działania: „Płatności dla obszarów Natura 2000 i płatności związane z dyrektywą 2000/60/WE”, „Płatności rolnośrodowiskowe”, „Płatności z tytułu dobrostanu zwierząt” oraz „Inwestycje nieprodukcyjne”.

Źródło: *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*, red. W. Poczta, Powszechny Spis Rolny 2010, Warszawa 2013, s. 188–190.

(ok. 5 tys. euro/gospodarstwo). Z tabeli 1 można odczytać, że Polska w okresie programowania 2007–2013 zajmowała 15. pozycję pod względem absorpcji płatności z II filaru WPR w przeliczeniu na gospodarstwo rolne. Analizując wartość tego wsparcia w przeliczeniu na 1 ha UR, największą wartość płatności otrzymała Malta (ok. 6,4 tys. euro/ha UR), a najmniej Belgia (ok. 297 euro/ha UR). Polska, uzyskując ok. 900 euro/ha UR, zajmuje 8. pozycję pod względem pozyskiwania wsparcia z filara środowiskowego. Jednakże jest to wynik o wiele lepszy niż średnia w grupie państw UE-27, UE-15 oraz UE-12. Analizując z kolei dane płatności z samego programu rolnośrodowiskowego, sytuacja polskiego rolnictwa jest mniej optymistyczna. Pod względem wartości płatności na gospodarstwo rolne Polska zajmuje 21. pozycję – ok. 1,2 tys. euro/gospodarstwo i znacząco wynik ten odbiega od średniej unijnej. Jedynie w krajach UE-12 średnia wartość płatności przypadająca na gospodarstwo jest mniejsza. Z kolei w przypadku wartości płatności w przeliczeniu na 1 ha UR Polska zajmuje 17. lokatę – 127,6 euro/ha UR i osiąga średni poziom unijny. Przyznanie takiego dofinansowania na działania prośrodowiskowe stworzyło możliwość rekompensowania rolnikom zmiany kierunku gospodarowania z intensywnego na bardziej korzystny dla środowiska – ekstensywny.

Ważna jest jednak kwestia, że programy rolnośrodowiskowe w latach 2007–2013 były dla rolników dobrowolne. Zatem nie byli oni zobligowani do ochrony środowiska naturalnego w takim kształcie jaki obejmowały programy RS. Środki programów operacyjnych Wspólnej Polityki Rolnej były ukierunkowane na poprawę czterech podstawowych płaszczyzn działania gospodarstw rolnych: środowiska przyrodniczego, struktury agrarno-demograficznej w rolnictwie, wyposażenia technicznego gospodarstw rolnych oraz sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. Absorpcja środków w kontekście takiego rozdysponowania środków WPR w latach 2002–2010 w ujęciu przestrzennym została przedstawiona na rysunku 1.

Jak wynika z rysunku 1, większość środków w latach 2002–2010 w ramach Wspólnej Polityki Rolnej zostało wykorzystane na poprawę struktury agrarno-demograficznej oraz wyposażenie techniczne gospodarstw rolnych. Ochroną środowiska przyrodniczego zainteresowani byli przede wszystkim mieszkańcy północno-zachodniej części kraju oraz mieszkańcy pojedynczych powiatów południowej oraz południowo-wschodniej Polski.

O ilości środków przeznaczonych na realizację działań prośrodowiskowych w ramach działania rolnośrodowiskowego w poszczególnych województwach świadczą informacje zawarte w tabeli 2.

Największe kwoty płatności w ramach programu RS otrzymali rolnicy w województwach zachodniopomorskim, wielkopolskim i lubelskim. Najniższą zaś kwotą dofinansowania z tego tytułu charakteryzowały się województwa

Rysunek 1

Absorpcja środków programów operacyjnych WPR według przeważającego ukierunkowania ich płatności w latach 2002–2010

Źródło: Powszechny Spis Rolny 2010, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 2014, s. 455.

łódzkie, śląskie i opolskie. Z kolei w wartości płatności na ha UR czołowe miejsca zajęły województwa małopolskie, mazowieckie i wielkopolskie, a najniższe – opolskie, warmińsko-mazurskie i kujawsko-pomorskie. Należy jednak zauważyć, że nie zawsze kwota udzielonego wsparcia była proporcjonalna do wartości płatności na 1 ha/UR. Dysproporcje te mogą wynikać z faktu, iż Polska jest krajem o dużym zróżnicowaniu pod względem powierzchni gospodarstw. Kolejną przyczyną takiego stanu rzeczy może być duży stopień bioróżnorodności polskiej wsi, co skutkuje możliwością ubiegania się o różne rodzaje wariantów pakietów RS, a co za tym idzie – różnych stawek płatności.

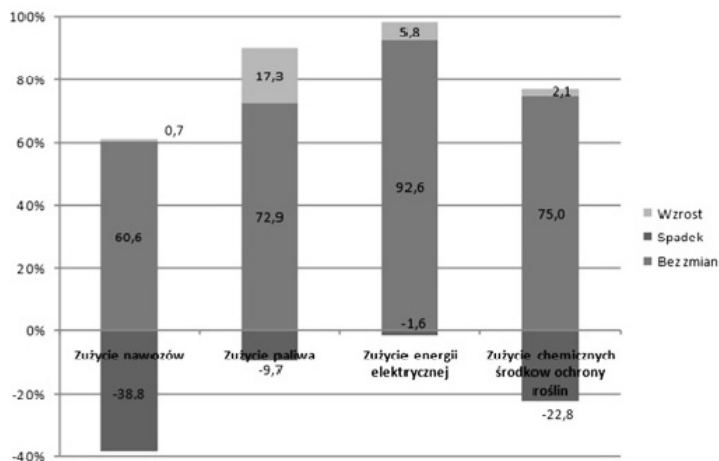
Realizacja pakietów rolnośrodowiskowych nakłada na rolników różnego rodzaju obostrzenia w zakresie intensyfikacji produkcji rolnej. Ograniczenia te związane są głównie z chemicznymi środkami produkcji, bezpośrednio oddziałującymi na grunty rolne. Zmiana w użyciu wybranych środków produkcji została przedstawiona na rysunku 2.

Tabela 2

Kwoty wypłacone za realizację programu rolnośrodowiskowego w latach 2007–2012 oraz średnia wypłacona kwota płatności na 1 ha UR

Województwo	Wypłacona kwota ogółem	Wypłacona kwota na 1 ha UR
Śląskie	81 565 387	3971,4
Opolskie	147 308 765	1937,7
Łódzkie	153 576 699	3150,0
Małopolskie	159 206 643	4423,5
Świętokrzyskie	170 984 419	2803,8
Podkarpackie	277 139 523	3147,1
Podlaskie	339 196 996	2765,8
Lubelskie	343 718 961	2854,8
Dolnośląskie	352 610 530	2752,3
Kujawsko-pomorskie	392 044 178	1930,4
Mazowieckie	432 884 367	4008,2
Pomorskie	439 515 562	2576,3
Warmińsko-mazurskie	469 032 910	1828,0
Lubelskie	523 081 799	2853,1
Wielkopolskie	600 374 004	3082,6
Zachodniopomorskie	781 008 710	2997,4
Średnia	353 953 091	2942,6

Źródło: A. Pawlewicz, P. Bórawski, *Realizacja programu rolnośrodowiskowego w Polsce*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XV, z. 2, s. 275.

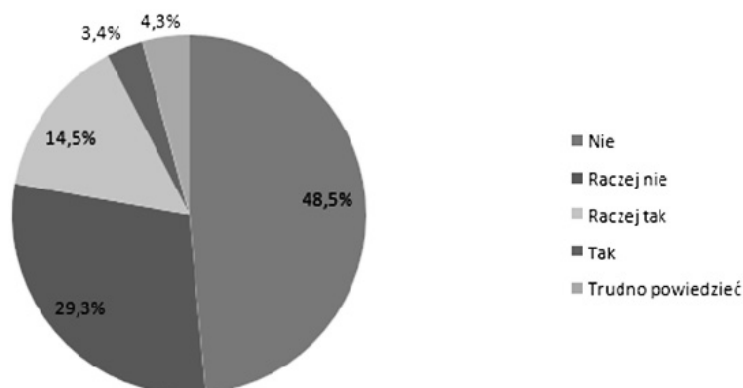
Rysunek 2

Struktura gospodarstw realizujących programy rolnośrodowiskowe i dokonujących zmian w zużyciu środków produkcji

Źródło: Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Raport końcowy, t. II, listopad 2010, s. 307.

Z badania przeprowadzonego na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 2009 roku wynika, że 38,8% gospodarstw korzystających z pakietów RS zmniejszyło zużycie nawozów mineralnych, a 22,8% ograniczyło zużycie chemicznych środków ochrony roślin. Również zużycie paliwa zmniejszyło się w 9,7%, jednakże w 17,3% badanych gospodarstw nastąpił wzrost zużycia paliwa [Ocena średniookresowa... 2010, s. 307–308].

Zmniejszenie zużycia środków do produkcji rolniczej (rys. 2) niewątpliwie stanowiło pozytywny efekt środowiskowy, np. przez ograniczenie wpływu do gleby różnego rodzaju chemikaliów zawartych w środkach ochrony roślin czy nawozach mineralnych. Należy jednak zauważyć, że zmniejszenie udziału tych czynników produkcji negatywnie oddziaływało na poziom osiąganych plonów. Istotą programów rolnośrodowiskowych jest rekompensowanie rolnikowi utraconych korzyści związanych z rezygnacją z intensywnego gospodarowania na rzecz ekstensywnego – korzystnego dla środowiska naturalnego. Znaczenie dofinansowania w prośrodowiskowych decyzjach rolników zostało zaprezentowane na rysunku 3.

Rysunek 3

Kontynuacja działań środowiskowych przez rolników bez wsparcia finansowego

Źródło: Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Raport końcowy, t. II, listopad 2010, s. 71.

Na podstawie badania wykonanego na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w 2009 roku można zauważyć jaki aspekt ma największy wpływ na decyzje prośrodowiskowe podejmowane przez rolników. Według około 80% badanej grupy beneficjentów programów rolnośrodowiskowych, głównym bodźcem do realizacji działań wspierających ochronę środowiska naturalnego była możliwość otrzymania wsparcia finansowego. Można zakładać, że bez wsparcia finansowego jakie oferują programy rolnośrodowiskowe większość rolników nie zdecydowałaby się na ekstensywny charakter działalności rolniczej w celu

ochrony środowiska naturalnego. W badaniach ankietowych Kosteckiej i Mroczek wykazano, że rolnicy widzą dla siebie szansę w programach rolnośrodowiskowych, których podstawowym warunkiem jest przestrzeganie zasad Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej [Kostecka, Mroczek 2007, s. 164–177]. Z kolei z badań Kutkowskiej wynika, że właściciele gospodarstw o większych arealach są bardziej zainteresowani udziałem w tym programie niż właściciele gospodarstw mniejszych. Największe zainteresowanie wystąpiło w grupie gospodarstw o powierzchni od 15 do 30 ha. Rolnicy zapewne dostrzegli, iż wsparcie finansowe związane z tym programem ma charakter dopłat powierzchniowych [Kutkowska 2008, s. 46].

Podsumowanie

Polska znajduje się w grupie państw Unii Europejskiej, które otrzymały najwięcej środków finansowych na rzecz płatności rolnośrodowiskowych. Polskie programy rolnośrodowiskowe stanowią główny element wspierania ochrony środowiska naturalnego na terenach wiejskich. Duże zróżnicowanie dostępnych pakietów i liczne warianty wsparcia związane są z wysokim poziomem bioróżnorodności polskich obszarów wiejskich. Taka kompozycja programu pozwala na wykorzystanie środków pomocowych przez liczną grupę rolników.

W związku z dużym zróżnicowaniem polskich gospodarstw liczba beneficjentów oraz kwoty pomocy w poszczególnych województwach znacznie się różnią. Według wyników Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 roku, w latach 2007–2012 w ramach II filaru przeciętne polskie gospodarstwo otrzymało ok. 8,6 tys. euro. Polska zajmowała 15. pozycję pod względem absorpcji płatności z II filaru WPR w przeliczeniu na gospodarstwo rolne. Analizując wartość tego wsparcia w przeliczeniu na 1 ha UR Polska, uzyskując ok. 900 euro/ha UR, zajmuje 8. pozycję pod względem pozyskiwania wsparcia z filara środowiskowego. Z kolei w ramach płatności na gospodarstwo rolne z programu rolnośrodowiskowego Polska zajmuje 21. pozycję – ok. 1,2 tys. euro/gospodarstwo. Pod względem wartości płatności w przeliczeniu na 1 ha UR Polska zajmuje 17. lokatę – 127,6 euro/ha UR i osiąga średni poziom unijny.

Największe kwoty płatności w ramach programu RS otrzymali rolnicy w województwach zachodniopomorskim, wielkopolskim i lubelskim. Najniższą kwotą dofinansowania z tego tytułu charakteryzowały się zaś województwa łódzkie, śląskie i opolskie. W wartości płatności na ha UR czołowe miejsca zajęły natomiast województwa małopolskie, mazowieckie i wielkopolskie, a najniższe – opolskie, warmińsko-mazurskie i kujawsko-pomorskie.

Należy jednocześnie zauważyć, że realizacja pakietów rolnośrodowiskowych nakłada na rolników różnego rodzaju obostrzenia w zakresie intensyfikacji produkcji rolnej. Prawie co piąty rolnik zdecydował się na ograniczenie zużycia chemicznych środków ochrony roślin. Również zużycie paliwa zmniejszyło się w co dziesiątym gospodarstwie będącym beneficjentem programu rolnośrodowiskowego. O decydującej roli wspomnianego programu w ochronie walorów środowiskowych obszarów wiejskich świadczyć może fakt, iż według około 80% beneficjentów programów rolnośrodowiskowych głównym bodźcem do realizacji działań wspierających ochronę środowiska naturalnego jest możliwość otrzymania wsparcia finansowego.

Mając na względzie rolę programu rolnośrodowiskowego w rozwijaniu prośrodowiskowych zachowań rolników, należy uznać to działanie za efektywne narzędzie Wspólnej Polityki Rolnej 2007–2013.

Literatura

- BOLTROMIUK A., 2010: *Ocena wpływu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na środowisko i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w okresie programowania 2004–2013*, [w:] *Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i regionów wiejskich. Raport końcowy*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*, red. W. Poczta, Powszechny Spis Rolny 2010, Warszawa 2013.
- KOŁODZIEJCZAK A., RUDNICKI R., 2012: *Instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej ukierunkowane na poprawę środowiska przyrodniczego a planowanie przestrzenne rolnictwa*, Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum 11(2), Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
- KOSTECKA J., MROCZEK J.R., 2007: *Świadomość ekologiczna rolników a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Podkarpacia*, *Ekonomia i Środowisko* 32 (2), s. 164–177.
- KUCHARCZYK K., RÓŻAŃSKA E., 2012: *Programy rolnośrodowiskowe jako instrument WPR dla ochrony środowiska w UE i Polsce*, [w:] *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* nr 54, s. 26–38.
- KUCHARSKA A., 2010: *Przewodnik po programie rolnośrodowiskowym*, MRiRW, Warszawa.
- KUTKOWSKA B., 2008: *Realizacja programów rolnośrodowiskowych na terenie Dolnego Śląska w latach 2004–2006 ze szczególnym uwzględnieniem obszarów o wysokich walorach przyrodniczych*, [w:] *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych* nr 35/36, Warszawa, s. 46.
- NIEWĘGŁOWSKA G., 2003: *Polski Program Rolnośrodowiskowy na tle programów Unii Europejskiej. Komunikaty, raporty, ekspertyzy*, IERiGŻ, Warszawa.
- NIEWĘGŁOWSKA G., 2005: *Zdolność rodzinnych gospodarstw rolnych do realizacji programu rolnośrodowiskowego*, *Studia i Monografie*, IERiGŻ, Warszawa.
- Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Raport końcowy, t. II, listopad 2010.
- PAWLEWICZ A., BÓRAWSKI P., 2013: *Realizacja programu rolnośrodowiskowego w Polsce*, *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XV, z. 2, s. 275.
- Powszechny Spis Rolny 2010, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.

Agri-environmental programmes as a form of support for environmental protection in rural areas

Abstract

With the entry into the European Union in 2004, Poland is obliged to observe the rules of the Common Agricultural Policy. One of the important areas of this policy is to preserve natural values of the countryside by supporting sustainable agriculture. Thanks to the financial support under the Rural Development Plan (2004–2007) and the Rural Development Programme (2007–2013), Polish farmers received the opportunity to use pro-environmental management methods. This study is devoted to characterizing the main tool to support environmental protection in rural areas of the RDP (2007–2013), namely agri-environmental program. Based on the survey, it was revealed that Poland was one of the countries that received the largest amount of funds for agri-environmental measures. It was also found out that the compensation due to changes in the intensity of production were the main impetus for pro-environmental action.

Agnieszka Siedlecka

Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Ocena wsparcia rolnictwa ekologicznego przez instytucje z otoczenia rolnictwa¹

Wstęp

Celem opracowania jest ocena skali i charakteru wsparcia instytucjonalnego w świetle opinii badanych rolników prowadzących gospodarstwa ekologiczne w województwie lubelskim. Jako przedmiot opracowania wybrano województwo lubelskie charakteryzujące się obszarem typowo rolniczym o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych w 2012 roku kształtowała się na poziomie 7,45 ha, gdzie wielkość ta na terenie kraju wynosiła 10,38 ha. Produkcja ekologiczna stanowi ważny element produkcji rolniczej w tym regionie. Udział powierzchni użytków rolnych gospodarstw ekologicznych w użytkach rolnych ogółem wynosił w 2011 roku 1,7%. Pod względem łącznej powierzchni ekologicznych użytków rolnych województwo lubelskie było ósme w kraju (34 837,06 ha według stanu na dzień 31 grudnia 2011 roku). Województwo lubelskie znajduje się w czołówce województw pod względem liczby producentów ekologicznych.

Wejście Polski do struktur Unii Europejskiej, rozwój gospodarki w tych strukturach, a szczególnie rolnictwa, wymaga wielu zmian w celu osiągnięcia zakładanych celów. Szczególnie duże wysiłku ze strony instytucji wymaga tworzenie podstaw rozwoju produkcji ekologicznej.

Pojęcie instytucji jest szeroko rozumiane i trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Samo definiowanie pojęcia niejednokrotnie związane jest z podejmo-

¹Badania przeprowadzono w ramach realizowanego projektu badawczego nr 2011/01/D/HS4/03927 pt. „Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

waną problematyką badawczą i na jej potrzeby wskazywane. Northon jako jeden z pierwszych sformułował definicję instytucji, według której instytucje rozumiane są jako zbiór reguł oraz regulacji stanowiących ograniczenia dla zachowań ludzkich [Rudolf 2010, s. 11]. W jednym ze swoich dzieł *Instytucje, zmiany instytucjonalne i działalność gospodarcza* wskazał na ogromne znaczenie i wpływ ewolucji instytucji publicznych na wzrost gospodarczy i rozwój społeczny [Stankiewicz 2012, s. 32].

Według Hodgsona, instytucje są to różnego rodzaju struktury, które mają największe znaczenie w sferze społecznej, i składają się one na elementy życia społecznego [Hodgson 2006, s. 2]. Z kolei Acoccella, który wskazuje, że instytucje są to „podmioty zaangażowane we wprowadzanie w życie zasad oraz potrzebne do tego zasoby” [Miłaszewicz 2011, s. 7]. Można wskazać, iż w okresie przekształcania produkcji rolniczej i jej ukierunkowania w stronę produkcji ekologicznej, rola instytucji jest znacząca, przede wszystkim w obszarze budowania podstaw dla jego rozwoju.

Transformacja polskiego rolnictwa i rozwój produkcji ekologicznej winne być wspierane poprzez działanie takich instytucji jak jednostki certyfikujące, jednostki naukowe i badawcze, instytucje zajmujące się wspieraniem i promocją produkcji ekologicznej. Dążenie do rozwoju produkcji ekologicznej powinno odbywać się poprzez wsparcie merytoryczne. Instytucjami, które je oferują są ośrodki doradztwa rolniczego, izby rolnicze, stowarzyszenia proekologiczne.

Liczba producentów ekologicznych prowadzących działalność ekologiczną w zakresie produkcji rolnej w Polsce na dzień 31 grudnia 2013 roku wynosiła 26 598 osób. W Lubelskim było ich 2129, co stanowi 8% ogółu prowadzących tego rodzaju działalność w kraju. Kolejną grupę podmiotów działających w sektorze produkcji ekologicznej stanowią przedsiębiorstwa zajmujące się przetwórstwem produktów ekologicznych oraz produkcją pasz i/lub drożdży. Ogólna ich liczba w Polsce na dzień 31 grudnia 2013 roku wynosiła 407 (w województwie lubelskim 45)².

Województwo lubelskie jest obszarem o charakterze typowo rolniczym i rozdrobnionej strukturze agrarnej. Czynnikiem umożliwiającym rozwój produkcji ekologicznej na tym terenie są między innymi uwarunkowania środowiskowe, rolniczy charakter regionu i w związku z tym mała liczba przedsiębiorstw przemysłowych. Dlatego też wydaje się, że istnieją duże możliwości rozwoju tego rodzaju produkcji na tym terenie.

²<http://www.ijhar-s.gov.pl/pliki/A-pliki-z-glownego-katalogu/ethernet/2014/czerwiec/Tabela-%201%20liczba%20producentow%202013.pdf> (data dostępu: 3.10.2014).

Cel i metody

Celem artykułu było zbadanie opinii producentów rolnych na temat wsparcia udzielanego producentom żywności ekologicznej przez instytucje i organizacje funkcjonujące w regionie lubelskim. Badane podmioty oceniały między innymi takie instytucje jak Urząd Marszałkowski, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, izby rolnicze, ośrodki doradztwa rolniczego, urzędy gminy. Dodatkowym obszarem badawczym były formy wsparcia, jakie oferują analizowane podmioty, a także formy wsparcia, jakich oczekiwali producenci żywności ekologicznej.

Wykorzystane w opracowaniu wyniki badań pochodzą z wywiadów ankietowych przeprowadzonych wśród 30 producentów żywności ekologicznej z terenu województwa lubelskiego. Dobór próby badawczej był doбором celowym. Dane teleadresowe producentów uzyskane zostały ze strony internetowej Lubelskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Końskowoli. Na stronie tej informacje o swoim gospodarstwie rolnym umieścić mogą wszyscy producenci certyfikowanej żywności ekologicznej. Na dzień realizacji badań znajdowały się dane kontaktowe czterdziestu producentów. Wywiad przeprowadzono z respondentami, którzy wyrazili taką wolę [Siedlecka 2013, s. 302]. Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem stworzonego na ten cel kwestionariusza ankiety. Badania zrealizowano, wykorzystując metody CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing)³ w dniach 4–22 luty 2013 roku.

Charakterystyka badanej grupy

Wśród badanych gospodarstw rolnych produkujących żywność ekologiczną średnia powierzchnia użytków rolnych przeznaczonych pod produkcję ekologiczną wynosiła 93,6%, przy odchyleniu standardowym 16,75. W grupie badanych podmiotów 80% gospodarstw wskazało, iż produkcja ekologiczna prowadzona była na całości użytków rolnych. Średnia powierzchnia upraw ekologicznych kształtowała się na poziomie 19,03 ha (odchylenie standardowe 21,03). Analizując jednak powierzchnię upraw ekologicznych poszczególnych badanych gospodarstwach rolnych można zaobserwować znaczące jej zróżnicowanie. Najmniejsze gospodarstwa prowadziły produkcję ekologiczną na powierzchni do niespełna 3 ha, a największe na obszarze powyżej 90 ha.

³Metoda polegająca na przeprowadzaniu badań ilościowych i wykorzystująca do tego program komputerowy.

Kolejnym ważnym aspektem charakteryzującym gospodarstwa rolne produkujące żywność ekologiczną jest posiadanie doświadczenia w tym zakresie. Mierzone może być ono okresem realizacji produkcji ekologicznej. Wśród badanych gospodarstw średni okres prowadzenia produkcji ekologicznej wynosił 10,82 lata (odchylenie standardowe 4,71). Średnia ta jest nieznacznie wyższa w porównaniu z okresem prowadzenia produkcji certyfikowanej – 9,46 lat (odchylenie standardowe 4,4). Ponad połowa badanych gospodarstw produkcję ekologiczną prowadzi poniżej 10 lat.

Na dzień prowadzenia badań instytucji, które mogły wydawać certyfikaty, było w Polsce dziesięć. Ponad 80% badanych gospodarstw ekologicznych certyfikowała firma Ekogwarancja. Drugim ważnym podmiotem wskazanym przez respondentów była firma Agro Bio Test – 10%.

Jedną z metod podnoszącą efektywność produkcji rolniczej jest specjalizacja. W przypadku badanych gospodarstw rolnych realizowana produkcja ekologiczna była bardzo zróżnicowana. Analizując ją według grup produktów ekologicznych, można zaobserwować niski udział gospodarstw zajmujących się produkcją zwierzęcą. Tylko jeden z biorących udział w badaniu podmiotów zadeklarował produkcję drobiu i cieląt. Wśród innych grup produktów dostarczanych przez badane gospodarstwa znalazły się: jaja (7 podmiotów), mleko (4 podmioty; zarówno krowie, jak i kozie), przetwory mleczne (3 podmioty), owoce miękkie (29 podmiotów; głównie maliny i truskawki), przetwory owocowe (1 podmiot), przetwory zbożowe (2 podmioty), rośliny motylkowe (3 podmioty; koniczyzna), rośliny oleiste (2 podmioty; rzepak, gorczyca), rośliny sadownicze (15 podmiotów; m.in.: aronia, jabłka, bez, porzeczki), rośliny strączkowe (2 podmioty; soja), rośliny warzywnicze (17 podmiotów; m.in.: ziemniaki, brokuły, kapusta, kalafior, buraki ćwikłowe, marchew, pietruszka, cebula), rośliny zbożowe (13 podmiotów; jęczmień, pszenica, owies, proso, gryka), rośliny zielarskie (3 podmioty; rumianek, szarłat, kozłek lekarski).

Powyższa charakterystyka wskazuje, iż badane gospodarstwa rolne podejmują zróżnicowaną produkcję ekologiczną. W badanej grupie nie wystąpił ani jeden podmiot zajmujący się produkcją jednego produktu.

Produkcja ekologiczna jest tym typem prowadzonej działalności rolniczej, który wiąże się z wieloma działaniami dodatkowymi – różnego rodzaju reżimami w celu zapewnienia jakości produkowanej żywności podejmowanymi przez producentów. Czynniki, które mogą stanowić utrudnienie w podejmowanej aktywności są między innymi wysokie koszty utrzymania produkcji według obowiązujących standardów, wymogi Unii Europejskiej oraz biurokracja, a także problemy związane ze znalezieniem rynków zbytu. Pomimo tych utrudnień i barier ani jeden z badanych respondentów nie był zainteresowany w okresie najbliższych trzech lat zaprzestaniem produkcji rolniczej. Jedynie 3,3% bada-

nych wskazało, iż zamierza zmniejszyć dotychczasowy poziom produkcji ekologicznej. Zredukowanie liczby prowadzonych rodzajów upraw oraz zmniejszenie poziomu produkcji rolniczej deklarowało niespełna 7% badanych producentów.

Jednym z motywów zmniejszania poziomu produkcji może być niesatysfakcjonujący poziom osiąganych dochodów. W badanej zbiorowości 10% respondentów wskazało swoje niezadowolenie z poziomu dochodów, które skłania do zaprzestania produkcji. Blisko 1/4 badanych producentów miała odmienne zdanie. W ich opinii osiągane dochody skłaniają nawet do zwiększania produkcji ekologicznej. W przypadku pozostałych respondentów (67%) poziom dochodów jest zadowalający, co pozwala na kontynuację produkcji ekologicznej.

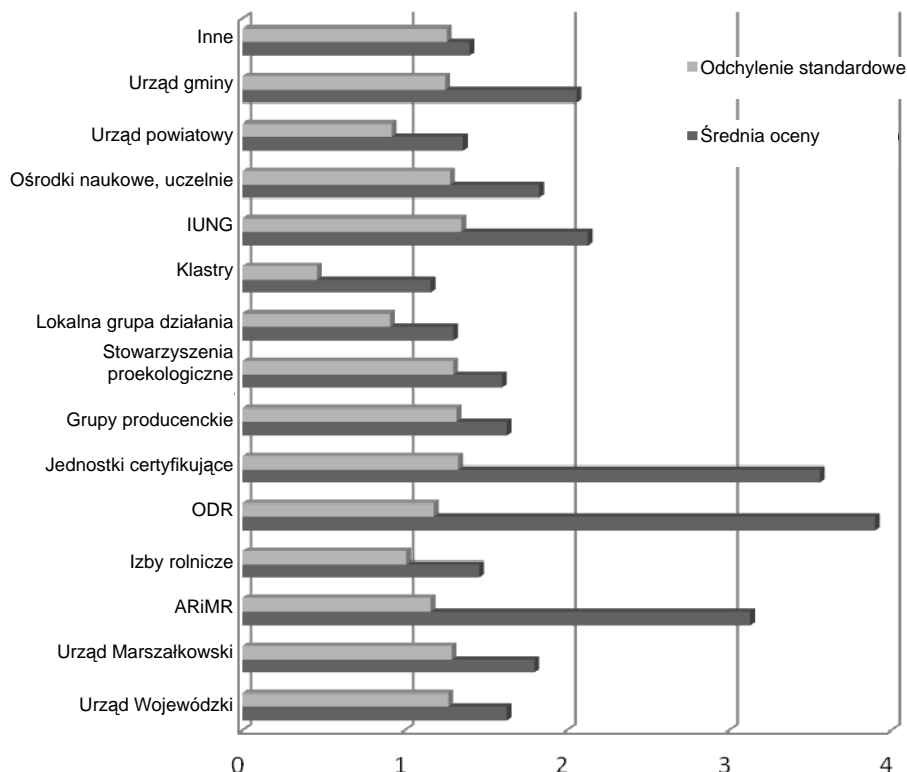
W ponad 60% badanych gospodarstw dochody z produkcji ekologicznej są jedynymi dochodami gospodarstwa domowego. Blisko 30% respondentów biorących udział w badaniu wskazało, iż dochody z produkcji ekologicznej stanowią połowę osiąganych dochodów gospodarstwa domowego.

Instytucje, organizacje i ich rola we wspieraniu produkcji ekologicznej

Rozwój produkcji ekologicznej związany jest z prawidłowym funkcjonowaniem instytucji wspierających, realizujących kontrolę i jego ocenę. W niniejszym opracowaniu analizie poddano zakres i charakter wsparcia instytucji zarówno o charakterze regionalnym, jak i ogólnopolskim (rys. 1).

Trzema instytucjami najlepiej ocenianymi pod względem poziomu wsparcia w realizacji produkcji ekologicznej przez badanych producentów były ośrodki doradztwa rolniczego (średnia 3,9; odchylenie standardowe 1,18), jednostki certyfikujące (średnia 3,56; odchylenie standardowe 1,33) oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (średnia 3,13; odchylenie standardowe 1,16).

Wśród instytucji, które zostały przez respondentów ocenione najniżej znalazły się między innymi lokalne grupy działania, urzędy powiatowe, izby rolnicze, stowarzyszenia proekologiczne oraz klastry. W przypadku organizacji takich jak klastry czy LGD tę niską ocenę można tłumaczyć brakiem zaangażowania rolników jako podmiotów tych organizacji, ale niepokojąca jest niska ocena wsparcia innych instytucji, m.in. urzędów powiatowych i urzędów wojewódzkich. Można zastanawiać się z czego wynika ta niska ocena, jakie przesłanki przemawiały przez respondentów wskazujących na małe wsparcie i zaangażowanie ze strony tych instytucji. Poszukując odpowiedzi na pytanie, można przeanalizować opinie badanej grupy producentów żywności ekologicznej na temat oczekiwanego rodzaju wsparcia.

Rysunek 1

Ocena poziomu wsparcia instytucji i organizacji w realizacji produkcji ekologicznej w opinii badanych producentów*

*Respondenci oceniali poziom wsparcia w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznacza najniższy poziom wsparcia, a 5 najwyższy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku instytucji tworzących otoczenie badanych podmiotów oczekiwanymi formami wsparcia była zarówno pomoc o charakterze finansowym, jak i pozafinansowym. Jednym z czynników wymienianych przez respondentów i stanowiącym barierę rozwoju produkcji ekologicznej był brak rynków zbytu oraz mała świadomość społeczna w aspekcie żywności ekologicznej. Badani wskazali, iż wsparcie produkcji ekologicznej winno odbywać się poprzez pomoc pozafinansową w postaci promocji oraz wspierania sprzedaży. Wśród instytucji, od których badani respondenci oczekują wsparcia w promowaniu produkcji ekologicznej i budowaniu świadomości społecznej wymieniane były: Urząd Wojewódzki, Urząd Marszałkowski, urząd powiatowy, urząd gminy. Zastanawiające jest to, iż oczekiwania w stosunku do jednostek samorządu terytorialnego w zakresie budowania wizerunku producentów żywności ekologicznej oraz

samej żywności ekologicznej były tak znaczące. Badani w znacznie mniejszym stopniu wskazywali na swoje oczekiwania w tym zakresie w przypadku izb rolniczych, grup producenckich, czy też Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Agencji Rynku Rolnego.

Wydaje się, iż w pewien sposób oczekiwania te są uzasadnione. Uwzględniając fakt, iż rolnictwo ekologiczne może stanowić ważny element rozwoju rolnictwa na terenie województwa lubelskiego, wskazane byłoby umieszczenie tego obszaru produkcji rolniczej w szeroko zakrojonych programach promocji regionu. Tym bardziej, że Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006–2020 wskazuje, że rolnictwo w tym regionie jest ważnym sektorem gospodarki, ale potrzebującym zmian i restrukturyzacji. Powodem tego jest między innymi to, iż województwo lubelskie „notuje najwyższy spośród polskich województw udział pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybołówstwie (36,6%, przy średniej krajowej 15,8%), najniższy natomiast w kraju udział pracujących w przemyśle ogółem (13,7% przy średniej krajowej 21,6%) oraz w przemyśle przetwórczym (11,4% przy średniej krajowej 18,1%)”⁴. Te i inne wielkości makroekonomiczne wskazują na słuszność przyjęcia w strategii jednego z celów strategicznych jakim jest „Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich”.

W odniesieniu do oczekiwań badanych w zakresie pomocy w sprzedaży i dystrybucji produkcji zaobserwować można, iż większą rolę dostrzegają respondenci w działaniach podejmowanych przez takie instytucje, jak grupy producenckie, sieci sklepów i hurtownie oraz ośrodki doradztwa rolniczego. Jednakże wśród wymienianych instytucji znalazły się także jednostki samorządu terytorialnego. Zastanawiające jest to, że badani nie wskazywali instytucji, które w rzeczywisty sposób są w stanie wspomóc system dystrybucji i sprzedaży, takich jak lokalne grupy działania i klastry. Można przypuszczać, iż niejednokrotnie oczekiwania producentów rolnych nie mają odzwierciedlenia w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Należałoby się zastanowić w tym miejscu w jaki sposób producenci rolni widzą pomoc Urzędu Wojewódzkiego, urzędu gminy w organizacji sprzedaży. Pomoc ta może się koncentrować na tworzeniu niezbędnej infrastruktury. Zapisy zawarte w Strategii rozwoju województwa lubelskiego wskazują, iż w realizacji celu, jakim jest restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich zawarte są działania ukierunkowane na rozwój nowych produktów i usług z wykorzystaniem lokalnych surowców rolnych, wspieranie rozwoju systemów odbioru i dystrybucji produktów rolnych⁵. Jednakże żeby

⁴Projekt „Strategii rozwoju Województwa lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”, Lublin 2013, s. 19–20.

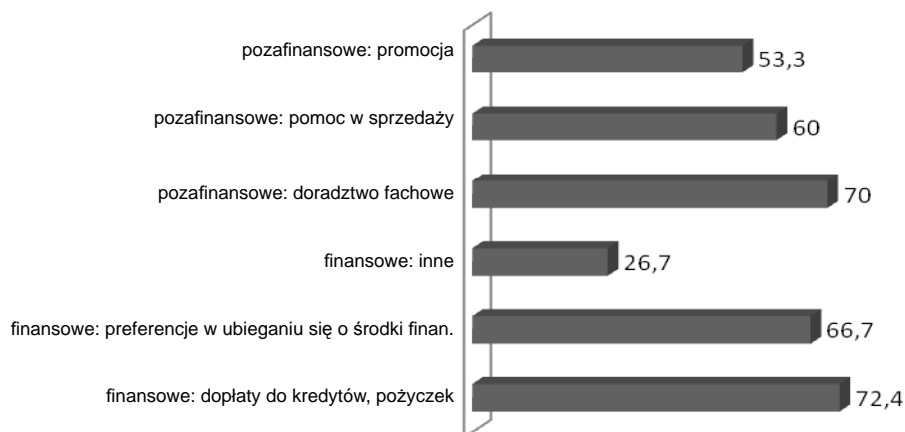
⁵Projekt „Strategii rozwoju Województwa lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.)”, Lublin 2013, s. 52.

nastąpiła realizacja tych działań niezbędna jest współpraca nie tylko jednostek samorządu terytorialnego, ale także agend rządowych, organizacji doradczych oraz organizacji zrzeszających samych producentów rolnych.

Rozwijanie sieci sprzedaży, umiejętności poszukiwania nowoczesnych form promocji czy też wprowadzania zmian w prowadzonej produkcji rolniczej wiąże się z pozyskiwaniem wiedzy oraz informacji. Możliwe jest to dzięki doradztwu realizowanemu przez różne instytucje. Wśród wymienianych podmiotów badani wskazywali zaangażowanie, szczególnie ośrodków doradztwa rolniczego.

Wszelkie wcześniej wymienione rodzaje wsparcia stanowią istotny element wspomagający rozwój gospodarstw rolnych podejmujących produkcję ekologiczną, jednakże równie ważnym działaniem jest wsparcie w ramach dopłat do kredytów, pożyczek, a także preferencje w ubieganiu się o środki finansowe. Wśród instytucji oferujących szeroko pojęte wsparcie finansowe respondenci wskazywali: Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Urząd Wojewódzki oraz Urząd Marszałkowski.

Uzyskane wyniki wskazują, iż badani producenci żywności ekologicznej oczekują głównie wsparcia finansowego oraz w zakresie doradztwa – rysunek 2.

Rysunek 2

Oczekiwane rodzaje wsparcia w produkcji ekologicznej w opinii badanych producentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Kolejnym obszarem prowadzonych badań ankietowych była analiza otrzymywanych form wsparcia od instytucji oraz organizacji. Należy zaznaczyć, iż w grupie czternastu różnych instytucji i podmiotów, które zostały w analizie uwzględnione, działania na rzecz producentów rolnych były bardzo zróżnicowane i szeroko zakrojone. Jednakże formami wsparcia, z których respondenci najczęściej korzystali, była oferta o charakterze szkoleniowo-edukacyjnym.

Analizując ją przy uwzględnieniu kryterium instytucji, która oferowała wsparcie, należy zaobserwować, iż w przypadku jednostek samorządu terytorialnego (wsparcie wskazało 50% ankietowanych) wymieniano głównie następujące jego formy:

- **Urząd Wojewódzki** – szkolenia, warsztaty, seminaria (2 wskazania), konsulting (1 wskazanie), festyny, kiermasze, jarmarki (1 wskazanie), spotkania (1 wskazanie), dopłaty/dotacje (2 wskazania), działania promocyjne (2 wskazania), konkursy (2 wskazania),
- **Urząd Marszałkowski** – szkolenia, warsztaty, seminaria (2 wskazania), konsulting (1 wskazanie), festyny, kiermasze, jarmarki (4 wskazania), spotkania (3 wskazania), dopłaty/dotacje (1 wskazanie), działania promocyjne (3 wskazania), konkursy (3 wskazania),
- **urząd powiatowy** – szkolenia, warsztaty, seminaria (1 wskazanie), festyny, kiermasze, jarmarki (1 wskazanie), spotkania (3 wskazania), działania promocyjne (2 wskazanie), informacja (1 wskazanie),
- **urząd gminy** – festyny, kiermasze, jarmarki (2 wskazania), doradztwo (1 wskazanie), spotkania (2 wskazania), działania promocyjne (2 wskazania), informacja (1 wskazanie), konkursy (4 wskazania), umorzenie podatku (1 wskazanie).

Z pomocy ODR-ów oraz ARiMR korzystało ponad 80% respondentów. W przypadku ośrodków doradztwa rolniczego była to pomoc głównie skoncentrowana na doradztwie (18 wskazań), szkoleniach, warsztatach, seminariach (9 wskazań), pomocy w wypełnianiu dokumentów (6 wskazań), możliwości uzyskiwania informacji (7 wskazań). Badani korzystali również z innych form wsparcia, były to jednakże wskazania jednostkowe: w zakresie wyjazdów poglądowych, uczestnictwa w kiermaszach i festynach oraz innych działaniach promocyjnych.

W odniesieniu do ARiMR pomoc koncentrowała się głównie na dopłatach i dotacjach. Ponad 80% respondentów biorących udział w badaniu wskazało na tę formę wsparcia. W jednostkowych przypadkach producenci korzystali również z doradztwa, obsługi administracyjnej czy też usług informacyjnych.

Jednostki certyfikujące produkcję ekologiczną w opinii badanych wspomaga ją głównie poprzez organizację szkoleń, warsztatów, seminariów (6 wskazań), doradztwo (8 wskazań), dofinansowywanie do kontroli, kontrolę doradczą (5 wskazań). Ponad 60% respondentów wskazało różne formy wsparcia instytucji.

Ważną instytucją w opinii badanych respondentów wspierającą produkcję ekologiczną jest IUNG. Ponad 40% biorących udział w badaniu producentów wskazało na korzystanie z różnych form wsparcia tej instytucji. Pomoc ze strony tego podmiotu wskazywana przez badanych to: robienie prób gleb, testowanie nawozów, możliwość uczestnictwa w programach badawczych przez producentów.

Analiza opinii badanych producentów żywności ekologicznej pokazuje, iż rola takich instytucji i organizacji jak grupy producenckie, stowarzyszenia proekologiczne, lokalne grupy działania czy też klastry jest niewielka. Niespełna 20% badanych wskazywało na korzystanie z form wsparcia oferowanych przez stowarzyszenia, po 10% w przypadku grup producenckich oraz klastrów. Lokalne grupy działania zostały wskazane przez 13% respondentów. Wymieniane formy wsparcia to głównie szkolenia, warsztaty, seminaria oraz spotkania (po 1–2 wskazania w poszczególnych instytucjach). Jedynie w przypadku grup producenckich badani wskazywali działania dodatkowe takie jak: pomoc w poszukiwaniu odbiorców, organizacja skupu (3 wskazania), a także negocjacje cen oraz terminów płatności (3 wskazania). W przypadku stowarzyszeń proekologicznych wskazano działalność promocyjną oraz pomoc w wypełnianiu dokumentów (po 1 wskazaniu).

Wydawać się może, że działalność w zakresie produkcji ekologicznej jest ważnym elementem produkcji rolniczej w województwie lubelskim. Jednakże żeby się rozwijała niezbędne jest większe zaangażowanie zarówno ze strony JST, jak również pozostałych podmiotów stanowiących otoczenie producentów rolnych oraz samych producentów.

Wnioski

Wśród instytucji mających wpływ na funkcjonowanie oraz rozwój rolnictwa w Polsce można wyodrębnić trzy grupy organizacji: publiczne, prywatne i pozarządowe. Wszystkie one w znaczący sposób mogą wpływać na rozwój, efektywność i umacnianie się produkcji ekologicznej.

W przeprowadzonych badaniach ocenie poddano podmioty reprezentujące trzy wyodrębnione grupy. Skala ocen w opinii badanych producentów rolnych była zróżnicowana. Badani producenci żywności ekologicznej najwyżej oceniali wsparcie takich instytucji jak jednostki certyfikujące, ośrodki doradztwa rolniczego oraz ARiMR. W przypadku pozostałych instytucji oceny były znacznie niższe. Oczekiwanyimi formami wsparcia były między innymi promowanie produkcji ekologicznej oraz budowanie świadomości społecznej w aspekcie konsumpcji żywności ekologicznej. Nie bez znaczenia w opinii rolników jest także pomoc w zakresie sprzedaży, dystrybucji produkcji. Znaczącą rolę w tym zakresie powinny spełniać grupy producenckie, sieci handlowe oraz ODR-y. Inną formą wsparcia oczekiwaną przez producentów było wsparcie finansowe. Ponad 80% uczestniczących w badaniu wskazało, iż korzysta z tej formy za pośrednictwem ARiMR. Poza wsparciem w postaci dopłat i dotacji równie ważne było

uczestnictwo w różnego rodzaju szkoleniach i warsztatach. Na uczestnictwo w różnorodnych formach wsparcia edukacyjnego wskazało 50% respondentów.

Należy zaznaczyć, iż rola takich instytucji jak grupy producenckie, stowarzyszenia proekologiczne, klastry i LGD są instytucjami oferującymi wsparcie w marginalnym wymiarze w opinii producentów. Wydawać się może, iż powinien być to obszar pogłębionych prac zarówno nad aktywizacją tych instytucji i organizacji w zakresie wspierania zmian w rolnictwie, jak również podejścia rolników. Producenci rolni powinni sami poszukiwać organizacji, które mogą zaoferować pomoc, tak aby poznać bliżej lokalny i regionalny rynek instytucji wspierających rozwój rolnictwa.

Literatura

- HODGSON G.M., 2006: *What Are Institutions?*, Journal of Economic Issues, vol. XL, nr 1.
- MIŁASZEWICZ D., 2011: *Jakość instytucji a wzrost gospodarczy*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzanie, nr 19, s. 7.
- PIZŁO W., 2009: *Przedsiębiorstwo w społeczeństwie informacyjnym w świetle teorii ekonomii instytucjonalnej*, Rozprawy Naukowe i Monografie, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Projekt „Strategii rozwoju Województwa lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 r.)”, Lublin 2013, s. 19–20.
- Review, Papers and Proceedings”, 1971.
- RUDOLF S., 2010: *Nowa ekonomia instytucjonalna*, „Przedsiębiorstwo przyszłości”. Kwartalnik Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej, nr 1(2), s. 11.
- SIEDLECKA A., 2013: *Uwarunkowania ekologizacji rolnictwa w województwie lubelskim w opinii respondentów*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t. XV, z. 3, Warszawa-Poznań-Rzeszów.
- STANKIEWICZ W., 2012: *Ekonomika instytucjonalna. Zarys wykładu*, Warszawa.

Evaluation of organic farming support provided by the institutions of agricultural environment

Abstract

The purpose of this article is to assess the scale and nature of institutional support in the opinion of farmers engaged in organic farms in the Lublin region (NUTS 2). The following development was established on the basis of surveys conducted on a group of 30 producers of organic food from the Lublin region between the 4th and the 22nd of February 2013.

The respondents were asked to assess the level of institutional support offered by the institutions to organic farmers. The highest in the rank were Agricultural Advisory Centres, certification bodies and the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA). On the other hand, Local Action Groups, District Offices, Chambers of Agriculture, ecological associations and clusters were ranked as the least helpful to the organic farmers. The farmers expected to receive both financial and non-financial support (marketing, sales promotion).

Barbara Gołębiewska

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Grzegorz Ślusarz

Wydział Ekonomii
Uniwersytet Rzeszowski

Zróżnicowanie nakładów na ochronę środowiska na terenach wiejskich w ujęciu regionalnym w latach 2005–2012

Wstęp

Na obecnym etapie rozwoju społecznego problem ochrony środowiska nie budzi wątpliwości. Rozwój cywilizacyjny powoduje, iż to, co dzieje się w gospodarce nie jest obojętne dla otoczenia przyrodniczego. Konieczność odpowiedniego gospodarowania zasobami środowiska naturalnego, tak by mogły korzystać z niego przyszłe pokolenia, jest obecnie niezaprzeczalna. Jak wskazują Kling, Segerson i Shogren [2010], zrozumienie i rozwiązywanie najpilniejszych wyzwań środowiskowych dziś i w przyszłości wymaga uznania, iż pomiędzy człowiekiem a przyrodą występuje nierozzerwalny związek, a ludzkość czerpie niezliczone korzyści ze środowiska naturalnego w postaci dóbr i usług. Wraz z postępem, wyższym stopniem rozwoju społeczno-gospodarczego tempo procesów degradujących środowisko przyrodnicze wzrasta. Dlatego też przewyciężanie zagrożeń środowiskowych jest zależne od postaw i zachowań nas wszystkich, a jak wskazują badania – trzech na czterech badanych twierdzi, iż ochrona środowiska może wpłynąć na rozwój gospodarczy kraju. Najważniejszymi powodami, dla których warto chronić środowisko, jest dbałość i troska o zdrowie człowieka (62% wskazań) oraz troska o przyszłe pokolenia (58%) [Badanie... 2013, s. 41]. Ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych jest także jednym ze strategicznych wyzwań dla Polski, wymienianych w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego [Krajowy Raport... 2012].

Polska w latach 70. i 80. ubiegłego wieku należała do jednych z najbardziej zanieczyszczonych krajów Europy. Około 30% mieszkańców żyło na obszarach, na których przekraczane były normy zanieczyszczenia środowiska. Połowa miast nie posiadała oczyszczalni ścieków. Wydatki na ochronę środowiska wynosiły wtedy zaledwie 0,2–0,5% PKB [Nowicki 2009, s. 3].

Znaczny postęp w zakresie ochrony środowiska nastąpił w naszym kraju po wstąpieniu do UE, które spowodowało konieczność wypełnienia licznych zobowiązań odnośnie zarządzania środowiskiem. Wymusza to podejmowanie wielu inwestycji, głównie w takich dziedzinach obejmujących ochronę środowiska, jak [Dz.U. Nr 25, poz. 218]:

- ochrona powietrza atmosferycznego i klimatu,
- gospodarka ściekowa i ochrona wód,
- gospodarka odpadami,
- ochrona i przywrócenie wartości użytkowej gleb oraz ochrona wód podziemnych i powierzchniowych,
- zmniejszanie hałasu i wibracji,
- ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu,
- ochrona przed promieniowaniem jonizującym,
- działalność badawczo-rozwojowa,
- pozostała działalność związana z ochroną środowiska.

W opracowaniu podjęto problematykę dotyczącą inwestycji związanych z gospodarką ściekową i ochroną wód w odniesieniu do terenów wiejskich. Ochrona w zakresie gospodarki wodnej to m.in. nakłady na ujęcia i doprowadzenia wody, budowa i modernizacja stacji uzdatniania wody, wodociągi zbiorowe, kanalizacja czy oczyszczalnie ścieków. Do działań inwestycyjnych w tym zakresie zalicza się inwestycje w urządzenia do unieszkodliwiania i oczyszczania ścieków, obejmujące oczyszczalnie ścieków lub ich elementy według technologii oczyszczania, urządzenia do gospodarczego wykorzystania ścieków, do utylizacji, gromadzenia i transportu wód zasolonych, do gromadzenia ścieków, jak również wyposażanie oczyszczalni ścieków w urządzenia i aparaturę kontrolno-pomiarową [Ochrona środowiska 2013, s. 391].

Celem opracowania jest ocena poziomu nakładów inwestycyjnych w zakresie gospodarki wodno-ściekowej w poszczególnych województwach z uwzględnieniem źródeł z jakich są finansowane inwestycje. Analizowano zmiany w zakresie korzystania z głównych źródeł środków finansowych oraz w jaki sposób poszczególne województwa wykorzystują możliwości finansowania inwestycji. Zakres badań obejmuje lata 2005–2012. Źródłem materiałów do analiz były opracowania i dane GUS, a także dostępna literatura przedmiotu. Głównie jednak skupiono się na analizie i ocenie danych w zakresie poziomu nakładów i źródeł finansowania działań w zakresie inwestycji w środki trwale służące ochronie środowiska.

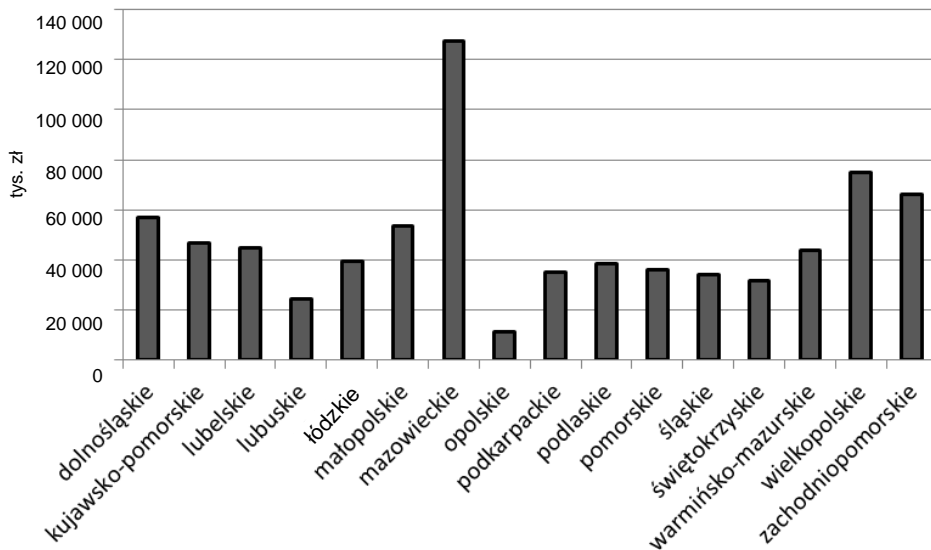
Perspektywa finansowa 2014–2020 i strategię rozwoju Unii Europejskiej określają podejście do środowiska i jego zasobów naturalnych. Wyraźnie zaznacza się konieczność działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego, zrównoważony rozwój, wspieranie gospodarki odpowiednio korzystającej z zasobów, przyjaznej środowisku. Dlatego zagadnienie ochrony środowiska i jej elementów składowych jest aktualne i wymaga bieżących analiz, na co wskazuje chociażby wiele opracowań z tego zakresu [m.in. Żylicz 1989, Górka i in. 2001, Wiatrak 2001, Fiedor 2002, Marciniak (red.) 2013].

Przestrzenne zróżnicowanie nakładów na inwestycje w zakresie gospodarki wodno-ściekowej na wsi

W Polsce występuje znaczne zróżnicowanie regionalne w ponoszonych nakładach na przedsięwzięcia inwestycyjne związane z ochroną środowiska. Wiąże się to przede wszystkim ze specyfiką regionu, która ma wpływ na tempo i kierunki jego rozwoju, zarówno gospodarczego, jak i społecznego [Ślusarz 2008, s. 258]. Oceniając udział nakładów na ochronę środowiska w stosunku do poziomu nakładów inwestycyjnych ogółem w gospodarce narodowej, najwyższy poziom występował w województwach opolskim, zachodniopomorskim i śląskim [Bujanowicz-Haraś 2009, s. 357]. Realizacja inwestycji ochrony środowiska i gospodarki wodnej na wsi obejmuje m.in. nakłady na wodociągi zbiorowe, kanalizację i oczyszczalnie ścieków. Eksploatacja sieci wodociągowej w latach 2000–2012 kształtowała się w granicach 18–21% całkowitego poboru wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności. Były to w około 87% zasoby eksploatacyjne wód podziemnych, które wykorzystywano głównie na zaopatrzenie ludności w wodę do picia (pobór na cele eksploatacji sieci wodociągowej stanowił 87% całkowitego poboru wód podziemnych w 2011 r.) [Ochrona... 2013].

Na rysunku 1 zaprezentowano zróżnicowanie nakładów inwestycyjnych na wodociągi i stacje uzdatniania wody na terenach wiejskich w poszczególnych województwach w latach 2005–2012.

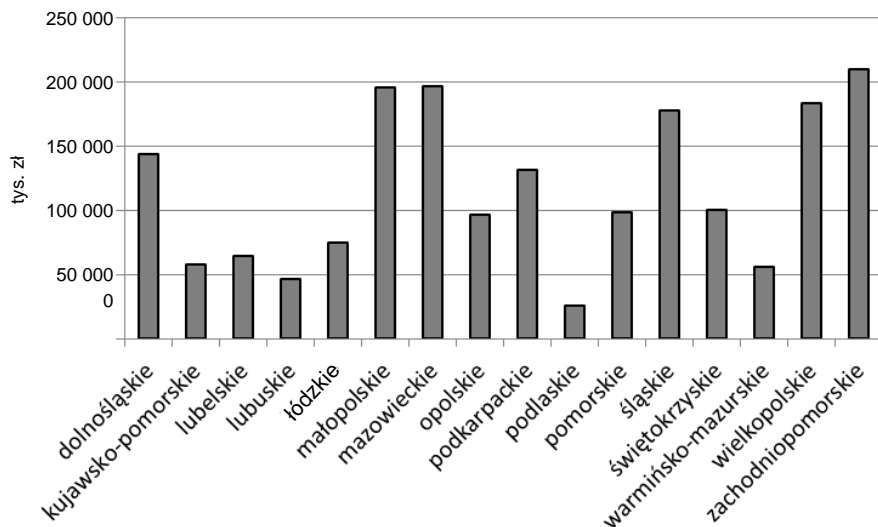
W przypadku nakładów inwestycyjnych w zakresie wodociągów na terenach wiejskich średnio w latach 2005–2012 najwyższych ich poziomem charakteryzowało się województwo mazowieckie i można stwierdzić, iż było to dominujące województwo w tym względzie. Osiągany w nim poziom był prawie dwukrotnie wyższy pod względem zrealizowanych w tym zakresie inwestycji niż w kolejnym co do wielkości województwie wielkopolskim oraz ponad 11-krotnie wyższy niż w województwie opolskim, gdzie nakłady te były najniższe. Bardziej zróżnicowane były nakłady na sieć kanalizacyjną (rys. 2). W tym przypadku można wyróżnić kilka województw, które charakteryzowały się najwyższym ich poziomem (zachodniopomorskie, małopolskie czy mazowieckie).

Rysunek 1

Średni poziom nakładów na inwestycje w zakresie wodociągów i stacji uzdatniania wody na wsi w latach 2005–2012 według województw

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Roczniki Statystyczne Województw 2010–2013; Ochrona środowiska 2009, GUS; Roczniki Statystyczne Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2006, 2007.

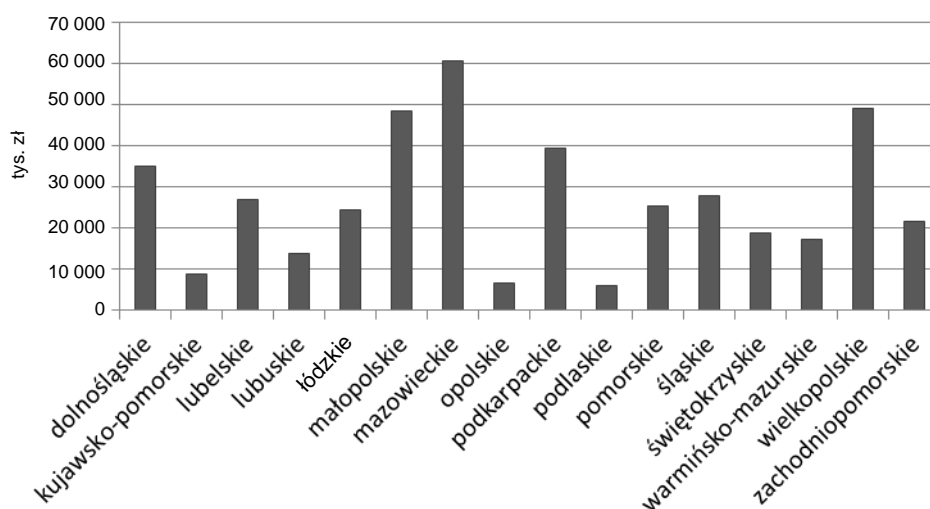
Rysunek 2

Średni poziom nakładów na inwestycje w zakresie kanalizacji na wsi według województw w latach 2005–2012

Źródło: Jak na rysunku 1.

Najniższą średnią wielkość nakładów poniesiono w województwie podlaskim, w którym jednak można było zaobserwować w trzech ostatnich latach analiz (2010–2012) znaczny wzrost (prawie sześciokrotny) [Rocznik Statystyczny Województw 2013].

Efektami rzeczowymi w zakresie ochrony środowiska były przekazane do użytku nowe oczyszczalnie ścieków. Podobnie jak w przypadku wodociągów, inwestycje na zbiorcze oczyszczalnie ścieków największe były na terenach wiejskich województwa mazowieckiego (rys. 3). Znaczne nakłady poniesiono także w Wielkopolsce i Małopolsce. Najniższy poziom wystąpił w województwach opolskim i podlaskim.

Rysunek 3

Średni poziom nakładów na inwestycje w zakresie oczyszczalni ścieków na wsi według województw w latach 2005–2012

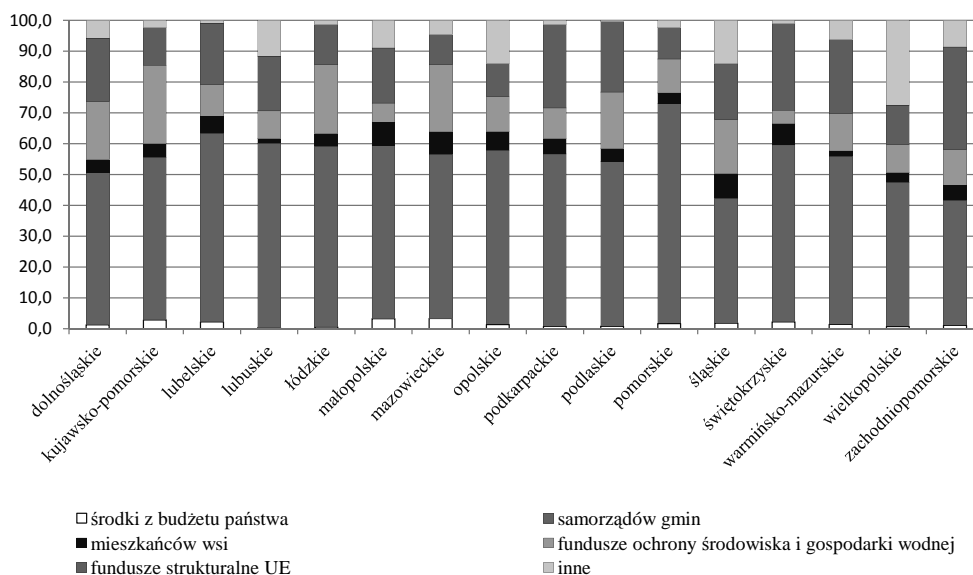
Źródło: Jak na rysunku 1.

Można zauważyć, iż występujące zróżnicowanie nakładów inwestycyjnych wskazuje na znaczenie rozwoju gospodarczego poszczególnych województw. Jest to także związane z możliwością zapobiegania skażeniu środowiska i podejmowaniu działań głównie w zakresie potrzeb danego rejonu.

Źródła finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska na wsi

Gospodarka ściekowa i ochrona wód, jak wskazują analizy, są głównym kierunkiem wydatkowania środków na ochronę środowiska. Średnio wydatki na te cele pochłaniały około 57% wszystkich nakładów [Gołębiowska 2013, s. 11].

Do podstawowych źródeł finansowania ochrony środowiska na terenach wiejskich w zakresie wodociągów, kanalizacji i oczyszczalni ścieków należą środki budżetu państwa, fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej, środki z budżetów samorządowych, a także funduszy UE. Ponieważ są to inwestycje przyczyniające się do, oprócz ochrony środowiska, podniesienia jakości życia i zdrowia społeczeństwa, stąd są pożądane przez społeczność wiejską. Dlatego też mieszkańcy wsi sami wydatkują środki na inwestycje zbiorcze. Na rysunku 4 przedstawiono udział źródeł finansowania inwestycji w zakresie wodociągów. Największe znaczenie w latach 2005–2012 miały środki samorządów gmin. Ich udział w nakładach na inwestycje w zakresie wodociągów kształtował się w granicach 50–74%. Jedynie w województwie śląskim wynosił niecałe 40%. Znaczący był także udział środków funduszu ochrony środowiska i gospodarki wodnej oraz funduszy UE, jednak w tym przypadku było to bardziej zróż-

Rysunek 4

Struktura nakładów inwestycyjnych na sieć wodociagową na wsi według województw średnio w latach 2005–2012

Źródło: Jak na rysunku 1.

nicowane w poszczególnych województwach. Najwięcej ze środków FOŚiGW korzystało województwo kujawsko-pomorskie, z kolei absorpcja środków UE najwyższa była w województwie zachodniopomorskim (średnio ponad 30%).

Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku finansowania nakładów na kanalizację na terenach wiejskich (tab. 1). Zdecydowanie najwięcej wydatkowano środków z budżetów gmin, a także z FOŚiGW oraz funduszy UE. Średnio w całym kraju około 40% inwestycji w zakresie kanalizacji było finansowanych ze środków budżetów gmin, a około 30% stanowiły fundusze UE. Środki budżetu państwa miały najniższy udział w finansowaniu budowy kanalizacji na wsi (jedynie w około 1%).

W przypadku budowy oczyszczalni ścieków również udział środków gminnych oraz z funduszy UE i ochrony środowiska był zdecydowanie najwyższy (tab. 2). W porównaniu do poprzednich inwestycji, w tym przypadku minimalny

Tabela 1

Struktura finansowania nakładów inwestycyjnych na kanalizację na wsi według województw średnio w latach 2005–2012

Województwo	Udział nakładów inwestycyjnych ze środków:					
	budżetu państwa	samorządów gmin	mieszkańców wsi	funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej	funduszy strukturalnych UE	innych
Dolnośląskie	0,49	29,67	2,05	35,99	27,77	4,02
Kujawsko-pomorskie	1,44	41,83	1,14	32,74	19,85	3,00
Lubelskie	1,73	37,61	2,51	30,86	25,64	1,65
Lubuskie	1,36	44,39	0,29	13,20	33,96	6,80
Łódzkie	0,51	41,06	1,02	29,65	25,87	1,90
Małopolskie	1,39	36,25	2,25	24,68	28,68	6,75
Mazowieckie	1,23	45,87	3,62	26,13	19,71	3,43
Opolskie	0,95	30,29	0,84	27,77	34,58	5,57
Podkarpackie	3,01	38,94	2,92	17,71	36,82	0,60
Podlaskie	0,91	34,69	3,61	29,33	28,08	3,39
Pomorskie	0,98	44,39	1,27	28,63	21,03	3,70
Śląskie	0,48	38,18	2,22	26,03	31,26	1,83
Świętokrzyskie	0,68	30,17	1,32	20,25	43,55	4,03
Warmińsko-mazurskie	1,37	45,09	0,92	16,08	32,26	4,29
Wielkopolskie	0,75	32,98	1,24	34,84	21,15	9,03
Zachodniopomorskie	1,10	35,07	1,75	23,21	33,93	4,93

Źródło: Jak na rysunku 1.

Tabela 2

Struktura finansowania nakładów inwestycyjnych na oczyszczalnie ścieków na wsi według województw średnio w latach 2005–2012

Województwo	Udział nakładów inwestycyjnych ze środków:					
	budżetu państwa	samorządów gmin	mieszkańców wsi	funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej	funduszy strukturalnych UE	innych
Dolnośląskie	1,12	24,78	0,03	42,94	27,11	4,02
Kujawsko-pomorskie	0,93	31,18	0,01	35,89	24,13	7,86
Lubelskie	4,29	31,72	0,24	28,42	28,45	6,88
Lubuskie	0,93	41,60	0,15	18,81	34,12	4,39
Łódzkie	1,47	37,38	0,13	28,44	31,63	0,95
Małopolskie	1,73	29,69	0,21	22,12	38,78	7,46
Mazowieckie	1,33	41,50	0,11	34,58	20,42	2,05
Opolskie	3,60	29,26	0,00	22,08	0,00	45,06
Podkarpackie	1,17	36,28	0,18	20,27	40,52	1,59
Podlaskie	1,90	44,23	0,02	26,19	27,32	0,34
Pomorskie	1,94	24,62	0,85	41,87	19,50	11,23
Śląskie	0,36	34,96	0,00	31,57	26,94	6,18
Świętokrzyskie	1,29	29,44	0,00	18,40	48,85	2,02
Warmińsko-mazurskie	2,30	25,80	0,00	17,92	41,21	12,76
Wielkopolskie	0,54	24,17	0,12	27,84	27,17	20,16
Zachodniopomorskie	0,70	33,34	0,07	21,25	38,77	5,87

Źródło: Jak na rysunku 1.

był udział mieszkańców wsi (około 0,1%, w przypadku finansowania sieci wodociągowej było to prawie 5%).

Wykorzystanie funduszy UE zarówno w przypadku sieci kanalizacyjnej, jak i oczyszczalni ścieków było znaczne (prawie 30% ogółu wydatków inwestycyjnych). Nieco mniejszy udział środków UE wykorzystano na sieć wodociągową.

Analizowane działania inwestycyjne w zakresie ochrony środowiska i gospodarki wodnej na wsi należałoby także porównać do stanu istniejącego wyposażenia regionów w sieć kanalizacyjną, oczyszczalnie ścieków czy sieć wodociągową. Dałoby to możliwość stwierdzenia jaki jest stopień wyposażenia („nasylenia”) terenów wiejskich w danym województwie w te urządzenia i jakie potrzeby istnieją w tym zakresie. Jest to o tyle trudne, iż nakłady inwestycyjne obejmują budowę, ale także naprawy i modernizacje, odnośnie których brak jest możliwości porównań.

Podsumowanie

System finansowania ochrony środowiska i gospodarki wodnej oparty jest na źródłach krajowych oraz zagranicznych. Podstawowe znaczenie w wydatkach na sieć wodociągową i gospodarkę ściekową na terenach wiejskich miały fundusze ekologiczne oraz środki z budżetów gminnych, stanowiące ponad 60% nakładów ogółem. W przypadku oczyszczalni ścieków oraz sieci kanalizacyjnej około 30% stanowiły środki pozyskiwane z funduszy UE.

Wiele z problemów środowiskowych ma charakter ponadlokalny (np. zanieczyszczenie powietrza, wód), ale mogą być one rozwiązywane na poziomie lokalnym, przy udziale samorządów czy mieszkańców. Przykładem takich działań jest gospodarka w zakresie ścieków. Po wejściu do UE poczyniono w Polsce duże postępy w zakresie zmniejszania ilości nieoczyszczonych ścieków. Było to związane z wypełnianiem zobowiązań akcesyjnych w sektorze gospodarki wodno-ściekowej, w znacznym stopniu wspierane finansowo przez NFOŚiGW oraz środki UE. Dlatego też nakłady na modernizację istniejących i budowę nowych oczyszczalni ścieków czy kanalizacji z tych źródeł w analizowanym okresie wzrastały.

Literatura

- Badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski, 2013. Raport PBS przygotowany dla Ministerstwa Środowiska, <http://www.mos.gov.pl/g2/big/2013> (data dostępu: 9.04.2014).
- BUJANOWICZ-HARAŚ B., 2009: *Regionalne zróżnicowanie nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w Polsce*, Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych nr 41, http://www.ios.edu.pl/pol/pliki/nr41/nr41_39.pdf (data dostępu: 30.04.2014).
- Długookresowa strategia rozwoju kraju. Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013, <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/02/Strategia-DSRK-PL2030-RM.pdf> (data dostępu: 8.04.2014).
- FIEDOR B., 2002: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- GOŁĘBIEWSKA B., 2013: *Condition and trends in development of environmental protection in Poland*, International Scientific Electronic Journal *Earth Bioresources and Life Quality*, nr 4, <http://gchera-ejournal.nubip.edu.ua/> (data dostępu: 12.03.2014).
- GÓRKA K., POSKROBKO B., RADECKI W., 2001: *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa.
- KLING C.L., SEGERSON K., SHOGREN J.F., 2010: *Environmental Economics: How Agricultural Economists Helped Advance The Field*, Amer. Journal Agr. Econ. 92(2), s. 487–505.
- Krajowy raport o rozwoju społecznym. Polska 2012, Rozwój regionalny i lokalny. Biuro Projektowe UNDP w Polsce, Warszawa 2012.

- MARCINIAK S. (red.), 2013: *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- NOWICKI M., 2009: *20 lat na rzecz ekorozwoju. Odnawialne źródło finansowania*, NFOŚiGW 1989–2009, www.nfosigw.gov.pl/.../publikacja_20_lat_na_rzecz_ekorozwoju.pdf (data dostępu: 2.04.2014).
- Ochrona Środowiska 2009, 2013. Informacje i Opracowania Statystyczne. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.
- Roczniki Statystyczne Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2006, 2007, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006, 2007.
- Roczniki Statystyczne Województw 2006–2013. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. 2013.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 marca 1999 r., Dz.U. Nr 25, poz. 218.
- System finansowania ochrony środowiska w Polsce, Konferencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu COP 19, Warsaw 2013.
- ŚLUSARZ G., 2008: *Wykorzystanie endogenicznych czynników regionu w kształtowaniu jego konkurencyjności*, Roczniki Naukowe SERiA, tom X, z. 2, s. 257–262.
- WIATRAK A.P., 2001: *Polityka ekologiczna w zrównoważonym rozwoju rolnictwa*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 1, s. 49–61.
- ŻYLICZ T., 1989: *Ekonomia wobec problemów środowiska przyrodniczego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Diversification of natural protection investments in rural areas in 2005–2015 (regional perspective)

Abstract

The study addresses the issue of investments related to wastewater management and water conservation in rural areas. The aim of the study was to assess the level of investment in the field of water and wastewater management in spatial terms. The scope of the research covered years 2005–2012. The data comes from the Central Statistical Office databases and publications, as well as available literature on the subject. It was revealed that expenditures on water supply and wastewater management in rural areas are covered mostly from environmental funds and funds from municipal budgets. In the case of sewage treatment plants and sewerage network, a significant share of the money came from EU funds.

Barbara Roszkowska-Mądra

Katedra Nauk o Przedsiębiorstwie
Uniwersytet w Białymstoku

Zmiany w rolnictwie województwa podlaskiego po integracji z Unią Europejską

Wstęp

Przystąpienie Polski do struktur unijnych przyczyniło się do zmian warunków gospodarowania w rolnictwie, które jest wciąż ważną gałęzią gospodarki narodowej. Wynika to przede wszystkim z objęcia polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną. Jednakże jego rozwój w poszczególnych regionach Polski jest zróżnicowany [Kulikowski 2003, s. 179–185]. Ma to swoje przyczyny głównie w przestrzennej różnorodności posiadanego potencjału rozwojowego oraz efektach oddziaływania sił zewnętrznych na różnych szczeblach zarządzania publicznego, zarówno rządowego, jak i samorządowego. Zatem pojawia się potrzeba oceny zmian w rolnictwie polskim na poziomie regionów po akcesji do UE. Wyniki takich badań mogą być wykorzystane do elastycznego (zdywersyfikowanego) wdrażania tych form zarządzania publicznego, które dotyczą interwencjonizmu państwowego i samorządowego, polegającego na wytyczaniu i programowaniu głównych kierunków rozwoju rolnictwa w regionie, zgodnie z paradygmatem zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a także na stosowaniu odpowiednich instrumentów wspierających te kierunki rozwoju.

Województwo podlaskie to obszar, którego dominującą funkcją gospodarczą jest rolnictwo. Obszar ten jest silnie zróżnicowany pod względem przyrodniczym, społeczno-ekonomicznym, historycznym, etnicznym i kulturowym. Jego specyfiką są mniej korzystne warunki przyrodnicze do prowadzenia produkcji rolniczej niż w wielu innych regionach kraju, a także ogólnie duży, choć nierównomiernie rozłożony przestrzennie udział obszarów przyrodniczo cennych i chronionych oraz o wybitnych walorach turystyczno-rekreacyjnych. Prawie

cały obszar wiejski województwa został w 2004 roku zakwalifikowany do obszarów o mniej korzystnych warunkach do prowadzenia działalności rolniczej, określanych obszarami o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie (w skrócie ONW). Udział nizinnych ONW w województwie podlaskim jest największy wśród województw w Polsce. To predestynuje rozważany region do rozwoju agroturystyki, dając możliwości uzyskiwania dodatkowego źródła dochodów ludności wiejskiej związanej z prowadzeniem rolniczej działalności gospodarczej. Dochody tej grupy ludności są przeważnie niskie, zwłaszcza na Podlasiu, będące między innymi pochodną niskiej wydajności pracy w tym sektorze gospodarki. Mimo mniej korzystnych warunków do gospodarowania w rolnictwie w województwie podlaskim, ten dział gospodarki w regionie wytwarza aż 6,3% krajowej produkcji towarowej rolnictwa, co plasuje go na szóstym miejscu w kraju i na pierwszym miejscu pod względem produkcji mleka na 1 ha użytków rolnych [Rocznik Statystyczny Województw 2011]. Przedstawiona krótka charakterystyka wskazuje, że województwo podlaskie posiada ogromny potencjał do rozwoju rolnictwa, który nie jest jeszcze dobrze wykorzystany. Zatem uzasadnione jest dokonanie analizy zmian w rolnictwie rozpatrywanego województwa po przystąpieniu Polski do struktur unijnych pod względem podstawowych czynników produkcji rolniczej, tj. ziemi, pracy i kapitału, określających możliwości wytwórcze gospodarstw rolniczych w tym województwie, a także wyników produkcyjnych. Na tej podstawie można dokonać próby określenia kierunków rozwoju rolnictwa podlaskiego. Umożliwi to podejmowanie racjonalnych działań na rzecz aktywizacji obszarów wiejskich. Wydaje się, że działania te powinny zmierzać głównie do utrzymania rolniczego użytkowania ziemi i żywotności obszarów wiejskich oraz utrzymania ich naturalnego krajobrazu, kultury i tradycji, która jest tak bardzo istotna dla każdego człowieka.

Cele i metody

Celem podjętych badań była ocena zmian, jakie dokonały się w rolnictwie województwa podlaskiego po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, tj. w latach 2002–2010, w porównaniu do zmian, jakie w tym okresie wystąpiły w kraju. Podstawowy materiał empiryczny stanowiły wyniki powszechnego spisu rolnego PSR 2002 i PSR 2010 oraz literatura przedmiotu. W badaniach skoncentrowano się na analizie zmian, które zaszły pod względem podstawowych czynników produkcji rolniczej, tj. ziemi, pracy i kapitału, określających możliwości wytwórcze gospodarstw rolniczych w województwie podlaskim, a także w ich wynikach produkcyjnych. To pozwoliło podjąć próbę oceny implementacji funduszy unijnych do rolnictwa i określić możliwe kierunki jego rozwoju w badanym województwie.

W pracy zastosowano takie metody badawcze, jak studia literatury przedmiotu, analizę opisową, analizę porównawczą, analizę przyczynowo-skutkową, metody statystyczne (wskaźniki dynamiki, struktury), wnioskowanie indukcyjne.

Wyniki badań i dyskusja

Zmiany w zasobach czynników wytwórczych i wynikach produkcji rolniczej w regionie

Zasoby ziemi wykorzystywane na cele rolnicze, zarówno w Polsce, jak i w analizowanym województwie, ulegają sukcesywnemu zmniejszaniu. Użytki rolne w ogólnej powierzchni województwa stanowią 56,8% (szóste miejsce w kraju), w stosunku do 2002 roku ich udział zmniejszył się o 3,1 p.p., przeważają na nich gleby słabe o niskiej wartości produkcyjnej. Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WWRPP), opracowany przez IUNiG w Puławach, który uwzględnia w sposób syntetyczny jakość i przydatność rolniczą składowych środowiska (gleba, agroklimat, rzeźba terenu, stosunki wodne), wynosi zaledwie 55 punktów i jest o 11 punktów niższy od występującego średnio w kraju. Udział gleb o bardzo małych możliwościach produkcyjnych wynosi prawie 45%. Część z nich w latach 2002–2010 uległa zalesieniu (4,8 tys. najslabszych gleb). Działania te mogły być realizowane ze środków oferowanych polskim rolnikom w ramach Planu i Programu Obszarów Wiejskich w latach 2004–2006 i 2007–2013. To przyczyniło się do tworzenia takich warunków gospodarowania, które zapewniałyby lepsze możliwości realizacji idei zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na płaszczyźnie środowiskowej.

Województwo podlaskie charakteryzuje niższy udział gruntów ornych (56,7%) w strukturze użytków rolnych w stosunku do przeciętnego w kraju, który wynosi 67,2%. Rozpatrywany region charakteryzuje się natomiast 37,9-procentowym udziałem trwałych użytków zielonych w strukturze użytków rolnych, który jest największy w kraju oraz dwukrotnie wyższy od średniej krajowej. Predestynuje to województwo podlaskie do rozwoju produkcji zwierzęcej, zwłaszcza chowu bydła.

Potencjał produkcyjny rolnictwa w 2010 roku (tab. 1) tworzyło 104 tys. gospodarstw rolnych, co stanowi 87% stanu z 2002 roku. Podobna tendencja spadkowa w tym zakresie wystąpiła również w innych regionach kraju. W Polsce ubyłoby 655,6 tys., tj. 22,4% gospodarstw. Spośród 104 tys. gospodarstw rolnych w województwie, 92,3 tys. prowadziło działalność rolniczą, a ich przeciętna powierzchnia wynosiła 11,4 ha i była większa o 4 ha UR niż średnio w kraju.

Tabela 1

Liczba, powierzchnia UR i średnia powierzchnia gospodarstw rolnych ogółem i w odniesieniu do gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w województwie podlaskim w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	2002 = 100
	Ogółem		
Liczba gospodarstw rolnych [tys.]	120,10	104,00	86,60
Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]	1149,80	1059,80	92,20
Średnia powierzchnia gospodarstwa [ha]	9,58	10,19	106,40
w tym gospodarstw prowadzących działalność rolniczą			
Liczba gospodarstw rolnych [tys.]	95,90	92,30	96,20
Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]	1083,30	1051,00	97,00
Średnia powierzchnia gospodarstwa [ha]	11,29	11,38	100,80

Źródło: *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego – sektor rolnictwa*, WUP, Białystok 2012, s. 70.

Niepokojącym zjawiskiem jest duży i wzrastający udział gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie produkcję roślinną. W 2002 roku wynosił on 22,2%, a w 2010 udział ten wzrósł do 37,5%. Tendencja ta może być pierwszą ważną oznaką sukcesywnego odchodzenia od rolniczego gospodarowania i coraz mniejszego rolniczego wykorzystania zasobów przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych [Roszkowska-Mądra 2010, s. 277]. Może ona wskazywać także na zawężającą się dywersyfikację produkcji rolniczej, polegającą na pogłębianiu się specjalizacji gospodarstw rolnych oraz ich coraz ściślejszej kooperacji (niektórzy rolnicy produkują głównie pasze, które sprzedają lokalnym producentom zwierząt, wyspecjalizowanym w tym zakresie).

Struktura obszarowa gospodarstw prowadzących działalność rolniczą na tle rolnictwa w kraju w analizowanym okresie wyglądała korzystnie. Charakteryzował ją blisko dwukrotnie mniejszy udział gospodarstw w przedziale 1–5 ha UR w porównaniu do średniej krajowej i nieco większy udział gospodarstw o powierzchni 5–10 ha (tab. 2). Udział gospodarstw powyżej 10 ha UR wynosił 44,3% i był blisko dwukrotnie wyższy niż średnia krajowa, co świadczy o dość dużych możliwościach rozwojowych tego sektora w regionie. Analiza danych ARiMR pozwala stwierdzić, że program rent strukturalnych w tym regionie oddziaływał pozytywnie na przemiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych i przyczynił się do jej korzystnych zmian. Przekazane gospodarstwa za renty strukturalne w latach 2004–2006 stanowiły 20% zlikwidowanych gospodarstw rolnych ogółem [Kozłowska-Burdziak 2012].

Czynnik pracy nie jest jednorodny, dlatego też należy go rozpatrywać w dwóch wymiarach. Pierwszy wymiar ma charakter ilościowy, drugi zaś jako-

Tabela 2

Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych powyżej 1 ha UR w Polsce i województwie podlaskim w latach 2002–2010

Wyszczególnienie		Udział gospodarstw według grup obszarowych [ha UR]					
		1–2	2–5	5–10	10–15	15–30	> 30
Polska	2002	26,5	32,2	21,8	9,3	7,6	2,6
	2010	21,9	33,3	22,6	9,7	8,5	4,0
Województwo podlaskie	2002	13,3	18,6	24,6	19,1	20,0	4,4
	2010	9,4	20,7	25,6	18,4	19,9	6,0

Źródło: *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego – sektor rolnictwa*, WUP, Białystok 2012, s. 111.

ściowy. W 2010 roku udział zatrudnionych w rolnictwie w strukturze gospodarki kraju wynosił 12,9% ogółu zatrudnionych, dla porównania w województwie podlaskim był on niemalże dwukrotnie wyższy i wynosił 31,2%, co wskazuje na kluczową rolę tego sektora w gospodarce regionu. Na obszarach wiejskich województwa podlaskiego największą grupę stanowiły osoby będące w wieku poprodukcyjnym (46%), najmniejszą zaś w wieku produkcyjnym (37,1%), co nie jest korzystną okolicznością, aczkolwiek te niekorzystne proporcje dotyczyły również pozostałych regionów kraju. Specyficzną cechą tego regionu, w odniesieniu do reszty kraju, jest większy spadek ludności w wieku przedprodukcyjnym, co może wpływać na kurczenie się zasobów pracy w rolnictwie. Pozytywnym zjawiskiem jest natomiast wzrost poziomu wykształcenia osób pracujących w rolnictwie, zarówno średnio w kraju, jak i w analizowanym regionie. Wykształceniem wyższym w 2010 roku legitymowało się w województwie podlaskim 11,6% kierowników gospodarstw rolnych (średnia w kraju 10,3%), co w porównaniu do 2002 roku stanowiło wzrost o 7,8 p.p. [Ludność i gospodarstwa... 2012]. Korzystne zjawiska odnoszą się również do wzrostu przygotowania zawodowego kierowników gospodarstw rolniczych. W 2010 roku blisko 48% kierujących gospodarstwami rolnymi posiadało wykształcenie rolnicze, co stanowiło niemalże dwukrotnie więcej niż w 2002 roku. To świadczy o pozytywnym wpływie finansowania transferu wiedzy do tej grupy zawodowej, umożliwiając w ten sposób wzmocnienie pozycji konkurencyjnej polskich gospodarstw rolniczych na rynku unijnym. Wzrost poziomu wykształcenia zaowocował zróżnicowaniem systemów gospodarowania w rolnictwie, a mianowicie zwiększyła się liczba gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi, których kierownicy z racji licznych wymogów tej produkcji muszą posiadać duże zasoby specjalistycznej wiedzy. W 2010 roku w województwie podlaskim funkcjonowało 2033 gospodarstw ekologicznych (ogółem w kraju było ich 25 944), dla porównania w 2003 roku takich gospodarstw było w województwie zaledwie 122 (w tym

7 gospodarstw w trakcie przestawiania na produkcję ekologiczną). W 2010 roku dla 2020 gospodarstw ekologicznych, tj. 99% tego typu gospodarstw funkcjonujących w województwie podlaskim, ARiMR wypłaciła kwotę 24 116 667 zł z tytułu realizacji pakietu Rolnictwo ekologiczne w ramach programów rolno-środowiskowych [Analiza kierunków... 2011, s. 91].

Nakłady inwestycyjne w rolnictwie województwa podlaskiego w 2010 roku wynosiły 259,7 zł na 1 ha UR i były w stosunku do średniej krajowej większe o 20 zł na 1 ha UR. Analiza danych zawartych w powszechnych spisach rolnych z 2002 i 2010 roku wskazuje, że w analizowanym okresie w województwie nastąpił wzrost liczby ciągników rolniczych o blisko 18% oraz o 27% kombajnów zbożowych, co ma niewątpliwie pozytywny wpływ na możliwość terminowego wykonywania prac polowych oraz w większym stopniu przestrzeganie reżimu technologicznego. W województwie podlaskim w 2010 roku odnotowano najwyższy w kraju udział gospodarstw z ciągnikami w ogólnej liczbie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą [Charakterystyka gospodarstw... 2012, s. 75]. Zmiany te umożliwiło wsparcie finansowe realizowane w ramach Działania 1.1 „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz obszarów wiejskich 2004–2006”, które pozwoliło dofinansować inwestycje w gospodarstwach rolnych na kwotę 206 mln zł oraz Działania 121 „Modernizacja gospodarstw rolnych”, realizowanego w ramach PROW 2007–2013, które przyczyniło się znacząco do wsparcia poziomu mechanizacji gospodarstw rolnych. Przeciętny poziom dofinansowania jednego projektu w ramach tego działania w województwie podlaskim był o 43,36 tys. zł większy niż średnio w kraju i wynosił 146,35 tys. zł [Analiza kluczowych... 2011, s. 22]. W analizowanym okresie odnotowano wzrost zużycia nawozów mineralnych, zarówno w skali całego kraju, jak i w analizowanym regionie, aczkolwiek jego zużycie w województwie podlaskim w roku gospodarczym 2010/2011 wynosiło 94,9 kg NPK/1ha UR i było o 25% niższe niż średnio w kraju. Fakt ten predestynuje województwo do prowadzenia produkcji metodami ekologicznymi, która może stanowić potencjalnie atrakcyjną ofertę eksportową podlaskiego rolnictwa. Jednak niepokojącym zjawiskiem występującym nie tylko w badanym województwie, ale również w skali całego kraju, jest niedocenianie przez rolników nawożenia wapniowego, które odgrywa doniosłe znaczenie w plonowaniu roślin. W województwie podlaskim stosowano je w niewielkiej ilości – 14,5 kg Ca/1 ha, co stanowiło zaledwie 39% dawki w kraju [Środki produkcji... 2011]. Efektem tego jest utrzymywanie się dużego udziału w strukturze użytków rolnych gleb o odczynie kwaśnym i bardzo kwaśnym.

Wzrost jakości kapitału ludzkiego w rolniczych gospodarstwach domowych, wspierany w ramach Wspólnej Polityki Rolnej i polityki spójności, przekłada

się na wzrost ich przedsiębiorczych zachowań, które uwidaczniają się w przyspieszeniu procesu specjalizacji gospodarstw, poszukiwaniu nowych dziedzin działalności, tworzeniu postępu organizacyjnego i technicznego. Ich realizacja na poziomie gospodarstwa rolnego może uwidaczniać się w wielozawodowości rolników oraz w ekonomicznej dywersyfikacji gospodarstwa. Jest to zjawisko, które w krajach Unii Europejskiej dotyczy około 1/3 rolniczych gospodarstw domowych. Zdecydowanie w większym stopniu odnosi się ono do gospodarstw o niskiej sile ekonomicznej (poniżej 1 ESU) niż do gospodarstw dużych (powyżej 16 ESU) [Wilkin 2010]. W województwie podlaskim gospodarstw o niskiej (do 4 ESU) i wysokiej sile ekonomicznej (ponad 25 ESU) w 2010 roku odnotowano 44,0% (średnio w kraju 61,2%) i 16% (przy średniej krajowej 7,9%). W stosunku do średniej krajowej jest to wynik korzystny. Konsekwencją tego zjawiska był dominujący (w porównaniu do pozostałych województw) udział gospodarstw utrzymujących się przede wszystkim z rolnictwa (46,7%) w ogólnej strukturze gospodarstw i najwyższy odsetek (79,3%) gospodarstw przeznaczających ponad 50% swojej produkcji na sprzedaż. Gospodarstwa produkujące głównie na cele samozaopatrzenia stanowiły 20,7%. Dane zawarte w tabeli 3 wskazują, że w analizowanym okresie nastąpił wzrost zainteresowania rolników prowadzeniem działalności pozarolniczej. Tendencja ta dotyczyła nie tylko badanego województwa, ale była ogólnie powszechna w kraju. Rolnicy w badanym regionie najczęściej podejmowali się prowadzenia działalności agroturystycznej i przetwórstwa. Jednak działalność rolnicza dla nieomal połowy rolniczych gospodarstw domowych w regionie stanowiła w dalszym ciągu dominujące źródło zarobkowania. Na rozwój działalności pozarolniczej wpływ wywarły działania SPO „Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów” oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej”. Udział województwa podlaskiego w puli środków przeznaczonych na realizację działania „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” wyniósł 5,9%, co uplasowało go na 8. miejscu w kraju. W latach 2008–2011 zawarto 1540 umów na łączną kwotę 88 270 153 zł, co stanowiło 7,8% udziału zrealizowanych płatności w kraju. W strukturze rodzajów powstałych działalności dominowały usługi dla gospodarstw rolnych lub leśnictwo (55,4%) i usługi turystyczne oraz związane ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem [www.arimr.gov.pl].

W strukturze towarowej produkcji rolniczej województwa podlaskiego dominuje produkcja zwierzęca, która według danych PSR 2010 stanowiła blisko 90%, podczas gdy średnio w kraju 62,3%. W towarowej produkcji zwierzęcej dominuje produkcja mleka (blisko 50-procentowy udział). Jest to konsekwencją wysokiej liczby bydła (w tym krów) w regionie, która w 2010 roku wynosiła

879,0 tys. sztuk (w tym krów 474,4 tys. sztuk). W stosunku do liczebności stada z 2002 roku pogłowie bydła zwiększyło się o blisko 28% (w tym krów o 21,7%), przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby gospodarstw rolnych zajmujących się chowem bydła z 61 do ok. 44 tys. (o 27,5%), co spowodowało dalszy wzrost specjalizacji w tym regionie. Obsada bydła w województwie podlaskim w 2010 roku wynosiła 82,9 szt. na 100 ha UR, co dawało 2. miejsce w kraju (średnio w kraju obsada bydła wynosiła 37,0 szt. na 100 ha UR) [Raport 2010].

Tabela 3

Gospodarstwa rolne według przeważającego dochodu gospodarstw domowych w 2002 i 2010 roku w województwie podlaskim na tle kraju

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe, w których ponad 50% dochodów ogółem stanowiły dochody z:							Gospodarstwa pozostałe
	działalności rolniczej	działalności rolniczej i pracy najemnej	pracy najemnej	pracy najemnej i działalności rolniczej	działalności pozarolniczej	emerytury i renty	niezarobkowych źródeł utrzymania	
Polska 2002	20,8	0,9	27,1	2,7	5,8	30,9	5,2	6,6
Polska 2010	27,6	0,7	31,1	2,0	9,5	19,7	3,1	6,3
Województwo podlaskie 2002	38,2	1,2	19,2	1,8	5,0	25,5	3,6	5,5
Województwo podlaskie 2010	46,7	0,9	23,1	1,2	8,9	11,3	1,9	6,0

Źródło: *Charakterystyka gospodarstw rolnych*, Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2012.

Produkcja roślinna w strukturze towarowej produkcji rolniczej w 2009 roku stanowiła 11,2% [Rocznik Branżowy 2011]. Wyniki PSR 2010 wykazały, że od poprzedniego spisu z 2002 roku zmniejszyła się ogólna powierzchnia zasiewów w województwie. Zmianie uległa również jej struktura. W stosunku do roku 2002 odnotowano spadek udziału zbóż i niemal trzykrotny spadek produkcji ziemniaków w ogólnej powierzchni zasiewów. Wzrosła natomiast ponad dwukrotnie w stosunku do 2002 roku powierzchnia upraw roślin pastewnych (łącznie z kukurydzą na kiszonkę), co jest związane ze wzrostem zapotrzebowania na pasze z powodu wzrastającego pogłowia bydła w regionie. W analizowanym okresie powierzchnia uprawy rzepaku i rzepiku uległa prawie pięciokrotnemu zwiększeniu [Raport 2011].

Kierunki rozwoju rolnictwa w województwie podlaskim

Przeprowadzone analizy wskazują, że po akcesji Polski do Unii Europejskiej zaszły widoczne zmiany zarówno w rolnictwie województwa podlaskiego, jak i w kraju. Kierunki tych zmian są bardzo podobne. Wpływ na taki stan rzeczy miało wsparcie kierowane do tego sektora gospodarki narodowej. Aby jednak mogło ono przynosić oczekiwane skutki, niezbędne jest jego kierowanie zgodnie z rzeczywistymi potrzebami. Województwo podlaskie, pomimo niekorzystnych warunków agroklimatycznych do prowadzenia działalności rolniczej, ma także wiele atutów. Upatrywać ich należy przede wszystkim w znacznej jego naturalności. Na jego obszarze duże szanse powodzenia i perspektywy rozwoju ma wzrost znaczenia produkcyjnej funkcji rolnictwa, realizowanej zarówno w nowo tworzonych lub powiększonych, na bazie już istniejących, dużych wysokotowarowych gospodarstwach rolnych. W województwie podlaskim funkcjonuje duża grupa gospodarstw towarowych specjalizujących się w produkcji bydła mlecznego, która obecnie, i zapewne w przyszłości, będzie wiodącym kierunkiem produkcji rolnej w tym regionie. Dzięki możliwości korzystania z unijnego wsparcia finansowego, do którego dostęp wiąże się ze spełnieniem wielu kryteriów przez gospodarstwo ubiegające się o wsparcie, zyskuje na jakości nie tylko wytworzona żywność, ale i środowisko, ponieważ gospodarstwa zobligowane są również do świadczenia usług dla środowiska: zachowanie bioróżnorodności, poprawa dobrostanu zwierząt.

Wydaje się, że wprowadzanie do rolnictwa podlaskiego gospodarki opartej na zasadach ekologicznych (rolnictwo ekologiczne) w połączeniu z alternatywnymi sposobami gospodarowania może być dla niego szansą na rozwój i wzrost konkurencyjności. Możliwości rozwojowe dla takiej produkcji stwarza podejmowanie przez rolników działań w zakresie programów rolno-środowiskowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich [Kozłowska-Burdziak 2012]. Za rolniczą produkcją ekologiczną, jako ważnym składnikiem rozwoju tego regionu, przemawiają jego uwarunkowania (głównie dość ekstensywne systemy rolnicze aktualnie stosowane i dobry stan środowiska naturalnego). Ponadto jest to zgodne z kształtowaniem się modelu rolnictwa europejskiego, w którym nacisk kładzie się na wielofunkcyjny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, realizującego funkcje: produkcyjną, społeczną, ekonomiczną, ekologiczną i kulturową [Faber i Kuś 2003, Vandermeulen i in. 2006]. Prowadzenie gospodarki rolnej na ekologicznych zasadach w połączeniu z alternatywnymi sposobami gospodarowania staje się jednym z czynników rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego.

Jednym z coraz wyraźniej zarysowujących się alternatywnych kierunków produkcji rolnictwa polskiego jest produkcja biomasy na cele energetyczne. W województwie podlaskim część gruntów marginalnych może stanowić doskonałą bazę do wykorzystania na cele niekonwencjonalnego zagospodarowania rolniczego (np. rośliny energetyczne, uprawa roślin leczniczych i przyprawowych) lub zagospodarowania najsłabszych gleb na cele pozarolnicze (głównie leśnictwo). Wielofunkcyjne wykorzystanie ziem marginalnych przyczyni się do wyrównywania na nich niedoborów renty gruntowej w stosunku do obszarów o sprzyjających uwarunkowaniach do prowadzenia intensywnej produkcji i tym samym stworzy warunki do trwałego i zrównoważonego rozwoju tych obszarów [Roszkowska-Mądra 2010, s. 284].

Wzrost zainteresowania działalnością pozarolniczą w gospodarstwach rolnych województwa podlaskiego jest zauważalny. Potwierdzeniem tego jest większy udział gospodarstw rolnych decydujących się na prowadzenie działalności pozarolniczej. W związku z tym wydaje się, że ze względu na niewielkie dochody z działalności rolniczej znacznej grupy gospodarstw w województwie, pożądane będzie w dalszym ciągu wzbogacanie (dywersyfikacja) tradycyjnej działalności rolniczej o różne formy przedsiębiorczości, aby zapewnić ludności rolniczej trwałe warunki rozwoju. W tej kwestii wielka rola powinna być przypisana władzy lokalnej, która dzięki organizowaniu szkoleń zachęcałaby do uruchamiania przedsięwzięć pozarolniczych na wsi, przyczyniając się w ten sposób do poprawy życia jej mieszkańców. Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej realizowano w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, zarówno w latach 2004–2006, jak i w kolejnym okresie budżetowania UE – w latach 2007–2013 w ramach osi 3 PROW przez dwie grupy instrumentów. Pierwsza grupa miała za cel różnicowanie działalności gospodarczej i realizowana była przez dwa działania (Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej i Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw). Dawała ona ogromną szansę dla obszarów wiejskich, przede wszystkim przez możliwość tworzenia dodatkowych źródeł dochodów dla ludności zdecydowanej kontynuować rodzinną tradycję prowadzenia gospodarstw rolnych po swych przodkach. Druga grupa instrumentów, której celem była poprawa jakości życia, dotyczyła odnowy wsi oraz poprawy stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Stanowiła ona ważny czynnik przeciwdziałający depopulacji i wspomagający tworzenie silniejszego poczucia identyfikacji mieszkańców obszarów wiejskich z ich regionem wraz z jego tradycjami i wartościami [Roszkowska-Mądra 2010].

Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynika, że rolnictwo w województwie podlaskim odgrywa ważną rolę. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej zaszły widoczne zmiany w rolnictwie województwa podlaskiego. Kierunki tych zmian są podobne do tych, które uwidoczniły się w całym polskim rolnictwie. W województwie podlaskim przejawiają się one we wzroście średniej powierzchni gospodarstw rolnych, wzroście skali produkcji zwierzęcej oraz w zauważalnym wzroście zainteresowania działalnością pozarolniczą gospodarstw rolnych. Wpływ na to miał transfer środków z Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa. Umożliwił on bardziej zdywersyfikowane, wielofunkcyjne i zrównoważone prowadzenie działalności rolniczej. Odnotowano wzrost zainteresowania prowadzeniem zarówno ekologicznej, jak i bardziej intensywnej produkcji żywności o wysokiej jakości oraz rozwijanie przedsiębiorczości pozarolniczej we własnym gospodarstwie rolnym i poza nim. Umożliwiło to wzrost dochodów i jakości życia ludności rolniczej.

Kierunki zmian w rolnictwie województwa podlaskiego po integracji z UE należy uznać za pozytywne oraz umożliwiające realizację idei zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa. Idea ta jest propagowana przez politykę Unii Europejskiej i powszechnie akceptowana przez społeczność europejską.

Literatura

- Analiza kierunków rozwoju i aktualna sytuacja w rolnictwie województwa podlaskiego*, 2011: Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepietowie, Szepietowo.
- Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego – sektor rolnictwa*, 2012: WUP, Białystok.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych*, Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2012.
- FABER A., KUŚ J., 2003: *Alternatywne kierunki produkcji rolnictwa polskiego*, „Pamiętnik Puławski”, z. 132, 59–71.
- <http://www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/wdrazane-programy-i-dzialania-dane-liczbowe/program-rozwojuobszarow-wiejskich-2007-2013/roznicowanie-w-kierunku-dzialalnoscinierolniczej.html> (data dostępu: 7.10.2014).
- KOZŁOWSKA-BURDZIAK M., 2012: *Rola programów unijnych w rozwoju przedsiębiorczości w rolnictwie i na obszarach wiejskich w Polsce*, „Optimum-Studia Ekonomiczne”, nr 2 (56), 93–112.
- KULIKOWSKI R., 2003: *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, [w:] A. Ciołkosz (red.), *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, PSR, GUS, Warszawa, 179–185.
- Ludność i gospodarstwa domowe związane z rolnictwem. Województwo podlaskie*, PSR 2002, 2003, US, Białystok 2003.

- Raport z wyników województwa podlaskiego*, Powszechny Spis Rolny 2010, WUS, Białystok 2011.
- Rocznik Branżowy Rolnictwo 2011, GUS, Warszawa 2011.
- Rocznik Statystyczny Województw, GUS, Warszawa 2011.
- ROSZKOWSKA-MĄDRA B., 2010: *Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie ich zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Środki produkcji w rolnictwie w roku gospodarczym 2010/2011*, GUS, Warszawa 2011.
- WILKIN J., 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [w:] J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implementacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa.
- VANDERMEULEN V., VERSPECHT A., VAN HUYLENBROECK G., MEERT H., BOULANGER A., VAN HECKE E., 2006: *The Importance of the Institutional Environment on Multifunctional Farming Systems in the Peri-urban Area of Brussels*, Land Use Policy 23, 486–501.

Changes in agriculture of Podlaskie region after accession to the European Union

Abstract

The objective of this paper was to assess major changes within agricultural economic activities in Podlaskie region (NUTS 2) which occurred between 2002 and 2012. These economic changes in family farms (a dominant form of farming in Podlaskie) across the region were found to be substantial as a result of implementation of the funds offered by the European Union (EU) within Common Agricultural Policy (CAP). Over this period the number of farms in the region decreased by 13%, average Utilized Agricultural Area (UAA) of commercial farms increased up to 11.38 ha, and livestock production increased substantially. Additionally, structure and intensity of non-agricultural activities in farm households both on- and off-farm improved. Livestock production predominated (approaching to 90%) within commercial agricultural production; dairy production was approximately 50% of total livestock production. It was proved that the EU funds implemented to Polish agriculture over 10 years, since 2004 until 2012, caused more diversification and multi-functionality and, through this, more sustainable economic activity in family farms across Podlaskie region.

Dominik Dąbrowski

Katedra Kultury Fizycznej i Fizjoterapii
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Marek Kuźmicki

Katedra Ekonomii i Zarządzania
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Wpływ aktywności zawodowej na wykorzystanie czasu wolnego osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich¹

Wstęp

Obecnie jednym z podstawowych kryteriów oceny jakości życia jest organizacja czasu codziennego życia. Człowiek aktywny zawodowo przywiązuje szczególną uwagę do czasu wolnego, szczególnie jego ilości i formom, co w dużej mierze zależy od prowadzonego stylu życia. Zwracając coraz większą uwagę na problematykę czasu wolnego należy pamiętać, że czas wolny jest to czas poza pracą zawodową, który człowiek powinien wykorzystać w celu rozwijania zainteresowań, zaspokajania potrzeb i rozrywki, a przede wszystkim z jak największym pożytkiem dla zdrowia psychicznego i fizycznego.

Aktywne i twórcze spędzanie czasu wolnego wymaga jednak właściwego przygotowania, polegającego na kształtowaniu określonych umiejętności i nawyków, pobudzaniu zainteresowań i wdrażaniu do określonego stylu życia [Denek 2002].

¹Badania przeprowadzono w ramach projektu badawczego finansowanego ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w latach 2008–2012 „Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich”, umowa nr 3/4/WRP/B/08. Projekt realizowany był przez Państwową Szkołę Wyższą im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Kierownik projektu: doc. dr Jarosław Żbikowski; wykonawcy projektu: dr Marek Kuźmicki, doc. dr Tomasz Grudniewski, dr Dominik Dąbrowski, dr Agnieszka Siedlecka, mgr Elżbieta Szczygielska, mgr inż. Wiesław Denisiuk.

Formy czasu wolnego przyczyniają się do rozwoju osobowości jednostki niepełnosprawnej, co odzwierciedla się w większej samodzielności i niezależności, a także w podwyższonym poczuciu własnej wartości [Borzykowska 1993].

Podnoszenie poziomu aktywności fizycznej może stać się jednym z najaktywniejszych sposobów poprawy funkcjonowania, a tym samym niezależności wśród społeczności osób z niepełnosprawnością, o czym piszą inni autorzy badań [Terry 1995, Santiago i Coyle 2004].

Dla osób mieszkających w środowiskach wysokiego ryzyka, tj. zwiększonego poziomu ubóstwa, uczestnictwo w zorganizowanej działalności rekreacyjnej wykazało zmniejszenie problemów emocjonalnych [Law i in. 2006].

Według Bombol [2008], czas wolny jako kategoria ekonomiczna posiada swoją użyteczność, jest pomocny w diagnozowaniu procesów rozwoju. Czas wolny sprzyja, a zarazem towarzyszy procesom rozwoju zarówno jednostki, jak i społeczeństwa, a także procesom rozwoju gospodarczego.

Jednym z najpełniejszych mierników ukazujących sytuację ludzi niepełnosprawnych jest ocena ich położenia społeczno-ekonomicznego w danym środowisku [Ostrowska i Piątkowski 1994].

Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych jest nie tylko sposobem osiągnięcia samodzielności ekonomicznej, ale także czynnikiem budującym poczucie własnej wartości i samorealizacji oraz drogą do szeroko rozumianej reintegracji społecznej [Ostrowska 2006]. Niepełnosprawni z dochodami poniżej średniej krajowej danego państwa mają znacznie ograniczone możliwości związane ze spędzaniem czasu wolnego [Martin i in. 1989]. Praca zarobkowa staje się więc istotnym kryterium podziału ludności w kategoriach klasy społecznej, statusu i władzy. Oznacza to, że ludzie znajdujący się na marginesie rynku pracy są dyskryminowani w sferze ekonomicznej, politycznej i społecznej. niesprawiedliwość tego podziału jest powszechnie odczuwalna przez osoby z niepełną sprawnością [Barnes i Oliver 1995].

Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż część osób po utracie pełnej sprawności (np. na skutek wypadku) nie wraca do poprzednio wykonywanej pracy z uwagi na brak możliwości jej wykonywania, co więcej – staje się osobą bierną zawodowo [Trzebińska i Dziewulska 2007].

Wykonywanie pracy wzmacnia poczucie własnej wartości i przydatności w społeczeństwie, sprzyja zaspokajaniu potrzeby kontaktów z innymi ludźmi, zmniejsza bariery społeczne. Może też być szansą na poprawę stanu zdrowia, a więc sposobem na rehabilitację [Wasilewska 2010]. Należy zatem stwierdzić, że główną przyczyną ograniczenia aktywności życiowej, w tym aktywności zawodowej niepełnosprawnych są ograniczenia środowiskowe, organizacyjne i legislacyjne.

Szczególnie trudną sytuację mają osoby niepełnosprawne zamieszkałe na obszarach wiejskich, co jest konsekwencją zwykle słabego przygotowania zawodowego i niskiego poziomu wykształcenia, marginalizacji społecznej, niewystarczającej pomocy organizacji i instytucji, tak publicznych, jak i pozarządowych.

Celem opracowania jest ocena czasu wolnego w kontekście aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenach wiejskich. W niniejszym artykule zwrócono uwagę na ilość czasu wolnego respondentów zarówno podczas dni powszednich oraz w weekendy i święta, wskazano preferowane formy spędzenia czasu wolnego, a także oceniono korzyści z udziału w turystyce i zajęciach sportowo-rekreacyjnych. Dokonano także analizy ograniczeń w aktywności turystycznej i rekreacyjnej osób niepełnosprawnych uczestniczących w badaniu.

Materiał i metody badań

Zakres podmiotowy badań stanowili mężczyźni i kobiety posiadający status osób niepełnosprawnych w przedziale wieku 16–65 lat, zamieszkujący gminy wiejskie i miejsko-wiejskie. Badania ankietowe zostały zrealizowane w okresie od czerwca 2010 roku do czerwca 2011 roku. Teren badań obejmował obszary wiejskie 16 województw Polski.

Próbę badawczą o liczebności 5000 osób określono, wykorzystując metodę doboru losowo-warstwowego oraz metodę kwotowo-celową.

Liczebność respondentów z próby badawczej w poszczególnych warstwach była proporcjonalna do liczebności osób niepełnosprawnych w tych samych warstwach w populacji generalnej na terenie poszczególnych województw [GUS 2002].

Szczegółowa analiza charakterystyki respondentów zawarta jest w raporcie końcowym projektu pt. „Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich” oraz w raportach częściowych [Żbikowski i in. 2012].

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a materiał badawczy zebrano przy zastosowaniu kwestionariusza ankiety. Materiał badawczy poddano analizie statystycznej, wykorzystując program Statistica.

Analiza wyników badań

Czas wolny osób niepełnosprawnych

Uzyskane wyniki badań (tab. 1) pozwoliły określić sytuację respondentów pod względem posiadanej ilości wolnego czasu z uwzględnieniem ich aktywności zawodowej. W dni powszednie większy odsetek osób aktywnych zawodowo

Tabela 1

Ilość czasu wolnego w dni powszednie a aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych [%]

Ilość czasu wolnego (średnio dziennie w godzinach)	Aktywność zawodowa		
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo
0–2	39,0	13,9	19,5
2–3	22,5	16,1	16,2
3–4	20,1	19,1	19,2
5 i więcej	18,4	51,0	45,0

Źródło: Opracowanie własne.

– 39,0%, niż biernych zawodowo – 19,5% i bezrobotnych – 13,9% dysponuje dziennie czasem wolnym do dwóch godzin. Sytuacja przedstawia się odwrotnie w przypadku deklaracji posiadania dziennie pięciu lub więcej godzin czasu wolnego. W tym wypadku osoby aktywne zawodowo najrzadziej wskazywały fakt jego posiadania – 18,4%. Ponad połowa, bo 51% uczestników badania o statusie bezrobotnego posiada dziennie 5 lub więcej godzin czasu wolnego. W takiej samej sytuacji znajduje się 45% respondentów biernych zawodowo. Wyniki badań mają związek z faktem innego kształtowania się struktury wykorzystania czasu w ciągu dnia osób aktywnych zawodowo, bezrobotnych oraz biernych zawodowo. W przypadku osób aktywnych zawodowo znaczna część dni powszednich jest poświęcana na realizację obowiązków zawodowych.

W weekendy i święta zdecydowana większość osób biorących udział w badaniu (tab. 2) dysponuje dużą ilością czasu wolnego, tj. 5 godzin lub więcej w czasie jednego dnia. W takiej sytuacji znajduje się największy odsetek biernych zawodowo – 76,7%, przed bezrobotnymi – 76,2% i aktywnymi zawodowo – 62,6%. W weekendy i święta czasem do 2 godzin dziennie dysponuje co 10. osoba aktywna zawodowo – 10%. Znacznie mniejszy odsetek stanowią tu bezrobotni – 6,2%, a szczególnie bierni zawodowo – 5,4%.

Tabela 2

Ilość czasu wolnego w weekendy i święta a aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych [%]

Ilość czasu wolnego (średnio dziennie w godzinach)	Aktywność zawodowa		
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo
0–2	10,2	6,2	5,4
2–3	10,2	4,9	6,2
3–4	17,0	12,7	11,7
5 i więcej	62,6	76,2	76,7

Źródło: Opracowanie własne.

Czas wolny a aktywność zawodowa

Przeprowadzone badania umożliwiają określenie wykorzystania czasu wolnego przez osoby niepełnosprawne aktywne zawodowo, bezrobotne oraz biernie zawodowo (tab. 3). W przypadku wykorzystania czasu wolnego w dni powszednie zauważyć można, że osoby niepełnosprawne aktywne zawodowo częściej w porównaniu do osób niepełnosprawnych biernych zawodowo poświęcają swój wolny czas na aktywne formy wypoczynku. Uprawianiem działki lub ogródka w dni powszednie zajmuje się 40,6% badanych aktywnych zawodowo i tylko 25,2% badanych biernych zawodowo. Uprawianie form sportowo-rekreacyjnych w dni powszednie to zajęcie 15,5% respondentów aktywnych zawodowo. W przypadku badanych biernych zawodowo odsetek ten stanowi 11,4%. Aktywni zawodowo częściej w dni powszednie wykorzystują swój wolny czas na aktywność rozwijającą ich wiedzę i intelekt. Znaczenie większa część respondentów z tej grupy (54,4%) czyta książki lub czasopisma w porównaniu do badanych biernych zawodowo (35,6%). Duża dysproporcja na korzyść aktywnych zawodowo – 39,3% przy 21,1% w wypadku osób biernych zawodowo – występuje także w przypadku korzystania z komputera i Internetu. Respondenci aktywni zawodowo to osoby posiadające częściej zainteresowania indywidualne niż osoby bierne zawodowo czy bezrobotne. W dni powszednie ich realizacji czas poświęca 28,7% badanych.

Tabela 3

Sposoby wykorzystania czasu wolnego w dni powszednie a aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych [%]

Sposoby wykorzystania czasu wolnego	Aktywność zawodowa			Chi ²	p
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo		
Czytanie książek lub czasopism	54,4	44,4	35,6	137,27	0,000
Słuchanie radia, muzyki	55,6	57,9	62,0	17,06	0,000
Oglądanie TV	87,5	86,9	88,9	3,22	0,199
Korzystanie z komputera, Internetu	39,3	26,0	21,1	151,73	0,000
Chodzenie na spacer	46,3	54,2	46,6	13,52	0,001
Uprawianie form sportowo-rekreacyjnych	15,5	15,1	11,4	16,76	0,000
Uprawianie działki, ogródka	40,6	38,4	25,2	120,18	0,000
Realizacja własnych zainteresowań	28,7	21,9	20,1	38,57	0,000

Poziom istotności $p < 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne.

Rozkład odpowiedzi dotyczący wykorzystania czasu wolnego w okresie weekendów i świąt przez osoby niepełnosprawne zróżnicowane z uwagi na aktywność zawodową i zamieszkałe na obszarach wiejskich jest zbliżony do tego, który dotyczy dni powszednich. Podobny odsetek osób aktywnych zawodowo – 90,3%, biernych zawodowo – 89,5% i bezrobotnych – 87,5% czas wolny w weekendy i święta przeznacza na oglądanie telewizji. Podobnie jest w przypadku słuchania radia i muzyki. Tę formę spędzania czasu wolnego wybiera 57,3% osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo, 54,4% bezrobotnych oraz 60,9% biernych zawodowo. Aktywni zawodowo znacznie częściej (39,7%) niż respondenci bierni zawodowo (21,1%) wykorzystują komputer i Internet. Znacznie wyższy jest także odsetek osób z pierwszej wymienionej grupy czytających w wolnym czasie książki lub czasopisma (57,9%) w porównaniu do osób nieposzukujących zatrudnienia (36,8%). Respondenci aktywni zawodowo częściej niż osoby biernie zawodowo czy bezrobotne wybierają w okresie weekendów i świąt aktywne formy spędzania czasu wolnego – uprawianie sportu, rekreacji, uprawianie działki lub ogródka. Częściej także w tym okresie realizują własne zainteresowania (tab. 4).

Tabela 4

Sposoby wykorzystania czasu wolnego w weekendy i święta a aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych [%]

Sposoby wykorzystania czasu wolnego	Aktywność zawodowa			Chi ²	p
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo		
Czytanie książek lub czasopism	57,9	42,7	36,8	169,69	0,000
Słuchanie radia, muzyki	57,3	54,4	60,9	11,67	0,003
Oglądanie TV	90,3	87,5	89,5	3,48	0,175
Korzystanie z komputera, Internetu	39,7	24,3	21,1	161,05	0,000
Chodzenie na spacer	57,9	59,6	48,6	48,06	0,000
Uprawianie form sportowo-rekreacyjnych	17,7	14,5	11,1	35,31	0,000
Uprawianie działki, ogródka	23,8	20,9	14,3	61,75	0,000
Realizacja własnych zainteresowań	27,7	20,9	18,4	46,59	0,000

Poziom istotności $p < 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne.

Skutki udziału w zajęciach turystycznych i sportowo-rekreacyjnych

W opinii wszystkich respondentów pozytywne skutki udziału w aktywności turystycznej i sportowo-rekreacyjnej zostały ocenione na wysokim poziomie. Największą korzyścią w opinii badanych jest w tej sytuacji możliwość zmiany siedzącego trybu życia oraz poprawy swojego samopoczucia dzięki kontaktom z otoczeniem zewnętrznym. Uczestnicy badania aktywni zawodowo, bezrobotni, jak i bierni zawodowo docenili możliwość poprawy swojego stanu zdrowia oraz podniesienia sprawności i wydolności fizycznej dzięki uprawianiu turystyki oraz zajęciom sportowo-rekreacyjnym.

Udział w formach aktywności daje respondentom możliwość nawiązywania nowych znajomości, kontaktów towarzyskich oraz przyjaźni. Możliwość obcowania z innymi ludźmi jest szczególnie ważna w przypadku osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich. Są one często izolowane z uwagi na miejsce zamieszkania, a także ograniczenia fizyczne. W opinii badanych turystyka, sport i rekreacja to świetne sposoby na pokonywanie niedoskonałości własnego organizmu oraz lęku wynikającego z niepełnosprawności (tab. 5).

Tabela 5

Skutki udziału w zajęciach turystycznych i sportowo-rekreacyjnych a rodzaj aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*

Skutki udziału w zajęciach turystycznych i sportowo-rekreacyjnych	Aktywność zawodowa			Chi ²	p
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo		
Zmiana siedzącego trybu życia	4,41	4,19	4,19	3,09	0,542
Poprawa stanu zdrowia	4,35	4,09	4,15	3,01	0,555
Poprawa samopoczucia	4,38	4,12	4,19	3,19	0,525
Podniesienie sprawności i wydolności fizycznej	4,35	4,16	4,14	2,10	0,717
Satysfakcja z pokonywania niedoskonałości własnego organizmu oraz lęku wynikającego z niepełnosprawności	4,01	3,75	3,83	3,49	0,479
Możliwość dostosowania się do powszechnie przyjętych form spędzania wolnego czasu	3,75	3,47	3,58	5,73	0,220
Nawiązywanie nowych znajomości, kontaktów towarzyskich, przyjaźni	3,99	3,86	3,86	6,95	0,138
Realizacja zainteresowań i aspiracji	3,88	3,65	3,73	3,63	0,458

*Czynniki oceniono w skali 1–5 na podstawie wartości średniej, gdzie 1 – oznaczało zdecydowanie nie, 5 – zdecydowanie tak.

Poziom istotności $p < 0,05$.

Źródło: Opracowanie własne.

Badania sugerują, że osoby niepełnosprawne chętnie uprawiałyby turystykę, sport i rekreację, czerpiąc z tego wiele korzyści. Jednak konieczne jest stworzenie im takiej możliwości i silniejsze zachęcenie respondentów do aktywnego spędzania czasu wolnego, ponieważ turystyka i rekreacja stanowi umiarkowane źródło zainteresowań i aspiracji osób niepełnosprawnych.

Ograniczenia udziału w turystyce i rekreacji

Respondenci niezależnie od swojej sytuacji zawodowej za największą barierę udziału w aktywności turystycznej i rekreacyjnej uznali ograniczenia finansowe związane z wysokimi kosztami. Wysokie koszty uczestnictwa w turystyce i rekreacji stanowią szczególnie silną przeszkodę dla osób bezrobotnych, których sytuacja finansowa jest trudna z uwagi na niemożność podjęcia pracy zarobkowej. Niestety w środowisku osób niepełnosprawnych istnieje przeświadczenie o niedostatecznej promocji produktów turystycznych oraz sportowo-rekreacyjnych adresowanych do osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich. Ważnym ograniczeniem w opinii badanych, zwłaszcza biernych zawodowo, są trudności komunikacyjne związane z koniecznością dotarcia na miejsce imprezy, a także koniecznością powrotu do stałego miejsca zamieszkania (tab. 6).

Tabela 6

Ograniczenia udziału w turystyce i rekreacji a rodzaj aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*

Ograniczenia udziału w turystyce i rekreacji	Aktywność zawodowa			Chi ²	p
	aktywni zawodowo	bezrobotni	bierni zawodowo		
Wysokie koszty uczestnictwa	4,34	4,54	4,34	7,57	0,109
Trudności komunikacyjne	3,08	3,36	3,43	16,97	0,002
Lęk przed kontaktem ze środowiskiem	2,32	2,44	2,69	28,07	0,000
Rodzaj niepełnosprawności	3,17	3,42	3,60	13,01	0,112
Brak informacji o możliwościach uczestnictwa	3,20	3,41	3,32	7,75	0,101
Brak pomocy ze strony najbliższych	2,14	2,49	2,45	2,03	0,731
Brak ofert ze strony instytucji i organizacji	3,03	3,27	3,12	8,21	0,084
Brak w środowisku placówek i organizacji ON	2,96	3,25	3,08	14,56	0,006
Brak zainteresowania aktywnością turystyczną i rekreacyjną	2,88	2,91	2,96	9,94	0,041

*Czynniki oceniono w skali 1–5 na podstawie wartości średniej, gdzie 1 – oznaczało zdecydowanie nie, 5 – zdecydowanie tak.

Źródło: Opracowanie własne.

Różnice w wypowiedziach, istotne statystycznie ($p < 0,05$), pomiędzy analizowanymi grupami wskazano w ocenie trudności komunikacyjnych, lęku przed kontaktem ze środowiskiem, w odczuciu braku odpowiednich placówek i organizacji, a także w braku własnych zainteresowań związanych z aktywnością turystyczną i rekreacyjną.

Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonych badań dotyczących oceny czasu wolnego w kontekście aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenach wiejskich stwierdzić należy, iż respondenci posiadają dużą ilość wolnego czasu. Jego rozkład w podziale na status aktywności zawodowej wydaje się nieco zróżnicowany. Wyniki badań mają związek z faktem innego kształtowania się struktury wykorzystania czasu w ciągu dnia osób aktywnych zawodowo, bezrobotnych oraz biernych zawodowo. Respondenci aktywni zawodowo w dni powszednie deklarowali średnio najwięcej wolnego czasu do 2 godzin, jednak wraz ze wzrostem przedziałów czasu malała ilość osób aktywnych zawodowo w porównaniu do bezrobotnych i biernych zawodowo. Najwyraźniej jednak zjawisko to dotyczyło przedziału powyżej 5 godzin. Czas wolny w weekendy i święta wyraźnie zmienia strukturę. W przedziale deklarowanym powyżej 5 godzin zacierają się różnice w grupach ze względu na status aktywności zawodowej. Wyraźnie wzrosła ilość wolnego czasu w grupie aktywnych zawodowo.

Stwierdzono, że osoby niepełnosprawne aktywne zawodowo częściej, w porównaniu do osób niepełnosprawnych biernych zawodowo, poświęcały swój wolny czas na aktywne formy sportowo-rekreacyjne i uprawianie działki. W porównaniu do pozostałych grup, osoby te przeznaczały również większą ilość wolnego czasu na czytanie książek i czasopism, a także na czas spędzany przed komputerem oraz realizację własnych zainteresowań. Podczas weekendu grupa osób aktywnych zawodowo częściej podejmowała aktywność: spacerując, uprawiając formy sportowo-rekreacyjne oraz realizując swoje własne zainteresowania. Jednocześnie w tej samej grupie wyraźnie wzrósł udział w biernych formach wypoczynku przeznaczonych na oglądanie TV i czytanie książek. Na niezmienionym poziomie pozostało korzystanie z technologii informatycznych (komputera i Internetu).

Respondenci wskazywali na pozytywne konsekwencje ich udziału w aktywności turystycznej i sportowo-rekreacyjnej. Nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie między oceną korzyści a poziomem aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych, jednak nieznacznie wyższą ich ocenę dostrzeżono w grupie osób aktywnych zawodowo. Największą korzyścią udziału w aktywności

turystycznej i sportowo-rekreacyjnej w opinii badanych była możliwość zmiany siedzącego trybu życia oraz poprawa własnego samopoczucia dzięki kontaktom z innymi ludźmi.

Możliwość obcowania z innymi ludźmi jest szczególnie ważna w przypadku osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich. Są one często izolowane z uwagi na miejsce zamieszkania, a także ograniczenia fizyczne. Uczestnicy badania docenili również wpływ aktywności na poprawę swojego stanu zdrowia poprzez podniesienie sprawności i wydolności fizycznej.

Osoby niepełnosprawne zamieszkałe na terenach wiejskich za największą barierę udziału w aktywności turystycznej i rekreacyjnej, niezależnie od statusu aktywności zawodowej, uznali ograniczenia finansowe związane z wysokimi kosztami, co powiązane jest z ogólną sytuacją ekonomiczną gospodarstw domowych osób niepełnosprawnych w Polsce. Wysokie koszty są szczególnie silną przeszkodą dla osób bezrobotnych. Istotnym ograniczeniem w opinii badanych, zwłaszcza biernych zawodowo, były trudności komunikacyjne związane z koniecznością dotarcia na miejsce imprezy. Największe różnice pomiędzy analizowanymi grupami stwierdzono w ocenie: trudności komunikacyjnych, lęku przed kontaktem ze środowiskiem oraz w odczuciu braku odpowiednich placówek i organizacji, a także w braku własnych zainteresowań związanych z podejmowaniem przez respondentów aktywności turystycznej i rekreacyjnej ($p < 0,05$).

Stwierdzić można, iż aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenach wiejskich wpływa na poziom aktywności realizowanej w czasie wolnym, a tym samym aktywności w wymiarze społecznym.

Literatura

- BARNES C., OLIVIER M., 1995: *Disability rights: rhetoric and reality In the UK*. Disability and Society 10, s. 111–116.
- BOMBOL M., 2008: *Czas wolny jako kategoria diagnostyczna procesów rozwoju społeczno-gospodarczego*, Monografie i Opracowania 555, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- BORZYKOWSKA H., 1993: *Czas wolny osób niepełnosprawnych*, [w:] Edukacja osób niepełnosprawnych, red. A. Hulek, Wydawnictwo UN.O, Warszawa, s. 163–165.
- DENEK K., 2002: *Poza ławką szkolną*, Eruditius, Poznań.
- GUS, 2002: <http://www.stat.gov.pl/gus> (data dostępu: 4.12.2014).
- LAW M., PETRENCHIK T., ZIVIANI J., KING J., 2006: *Participation of children in school and community*, [w:] *Children: understanding children's occupations and enabling participation*, red. S. Rodgers, J. Ziviani, London: Blackwell Science, s. 67–90.
- MARTIN J., WHITE A., MELTZER H., 1989: *OPCS Surveys of Disability in Great Britain*, Raport 4, Disabled Adults: Services, Transport and Employment, London, HMSO.

- OSTROWSKA A., 2006: *Problem integracji, wyrównywania szans i aktywizacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Biuro Informacji i Dokumentacji Kancelarii Senatu RP, Warszawa.
- OSTROWSKA A., PIĄTKOWSKI WŁ., 1994: *Niepełnosprawni na wsi*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- SANTIAGO M.C., COYLE C.P., 2004: *Leisure-time physical activity and secondary conditions in women with physical disabilities*, *Disability and Rehabilitation*, vol. 26, nr 8, s. 485–494.
- TERRY T., 1995: *Universal adventure programming: Opening our programs to people with physical disabilities*, *Journal of Leisurability*, vol. 22, nr 2, s. 16–20.
- TRZEBIŃSKA E., DZIEWULSKA M., 2007: *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób chorych psychicznie*, [w:] *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*, (red.) A.I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, t. 1, Seria Osoby Niepełnosprawne, Academica Wydawnictwo SWPS/EFS, Warszawa.
- WASILEWSKA E., 2010: *Zróżnicowanie aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w Polsce i jej determinanty*, *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, nr 86, s. 81–96.
- ŻBIKOWSKI J., DĄBROWSKI D., KUŹMICKI M., 2012: *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich*, t. I, s. 224, http://dazon.pswbp.eu/materialy/TOM_1_MP.pdf (data dostępu: 18.03.2014).

The influence of the level of professional activity on spending free time by the disabled inhabiting the rural areas

Abstract

The way people organize their spare time, to a great extent, is the reflection of economic and cultural transformations of the society. It also applies to disabled people. It is not only a matter of how much free time people have, but also how they spend it, who helps them to organize it and with whom this free time is shared.

In most societies disabled people constitute a group with the lowest level of activeness considering both their professional and their organization of leisure time. These two dimensions in the very essential way influence each other depending on the socio-demographic characteristics of the people. In the case of disabled people professional activity fulfils not only economic function but also holds essential functions of rehabilitation and integration. Making a proper use of free time has even greater influence on the progress in rehabilitation, especially in the social one. The study was aimed at examining the participation in free time of the disabled in the context of the vocational activeness.

Michał Pietrzak

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Marcin Mucha

Związek Producentów Cukru w Polsce

Wpływ regulacji rynku na funkcjonowanie sektora cukrowniczego w Polsce

Wstęp

Światowa produkcja cukru w sezonie 2012/2013 wyniosła 183 mln ton, przy czym blisko 80% tego produktu wytwarza się z trzciny cukrowej, resztę zaś z buraków cukrowych. Obecnie cukier produkuje się w 127 krajach świata (w 79 z trzciny cukrowej, a w 48 z buraków). Do największych producentów cukru z buraków cukrowych zalicza się Rosję, Stany Zjednoczone oraz kraje Unii Europejskiej, które łącznie produkują 17,2 mln ton, czyli 45% światowego wolumenu cukru uzyskiwanego z buraków. Polska z produkcją 1,86 mln ton zajmuje 7. miejsce na świecie w rankingu największych producentów cukru z buraków cukrowych, wśród krajów UE zajmuje 3. pozycję z 10,4-procentowym udziałem w produkcji. Największymi producentami cukru z trzciny są natomiast Brazylia, Indie oraz Tajlandia, które łącznie produkują ponad 50% światowego cukru z trzciny cukrowej [International Sugar... 2013]. Produkcja cukru w Polsce stanowi istotne źródło dochodów dla blisko 36 tys. plantatorów. Przemysł cukrowniczy zatrudnia 3,3 tys. osób. Bilansowe spożycie cukru wynosi około 41 kg *per capita*, z czego tylko około 38% konsumowane jest w formie bezpośredniej [Rynek Cukru... 2013]. Powyższe dane wskazują, iż sektor cukrowniczy jest istotną branżą polskiego agrobiznesu.

Przemysł cukrowniczy ze względu na swoją specyfikę posiada pewne cechy narażające go na tzw. morderczą konkurencję (*cut-throat competition*). Niektórzy ekonomiści uważają, że w tego typu sektorach interwencja państwa jest lep-

szym rozwiązaniem niż koordynacja rynkowa. Celem artykułu jest zaprezentowanie ewolucji podejścia do regulacji przemysłu cukrowniczego począwszy od polskiej transformacji ustrojowej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po akcesji do Unii Europejskiej oraz ocena jej wpływu na funkcjonowanie krajowego sektora cukrowniczego w kontekście paradygmatu S-C-P (*Structure-Conduct-Performance*).

Efektywność struktur rynkowych a interwencja w mechanizm rynkowy ze szczególnym uwzględnieniem sektora cukrowniczego w świetle literatury

Zgodnie z popularną definicją L. Robbinsa, „Ekonomia jest nauką badającą ludzkie zachowania jako stosunek między celami i ograniczonymi środkami o alternatywnych zastosowaniach”¹. Rzadkość środków rodzi konieczność dokonywania wyborów, wybór zaś implikuje koszty rozumiane jako rezygnacja z najlepszej niewybranej alternatywy. Zakłada się przy tym racjonalność ludzi, którą można sprowadzić do zasady maksymalizacji, tj. że człowiek będzie dążył do realizacji wyznaczonego celu zużywając najmniejszą możliwą ilość nakładów. Można zatem powiedzieć, że „Ekonomia zajmuje się efektywnością rynków w alokacji i koordynacji zastosowań zasobów” [Gorynia i in. 2005, s. 596]. Efektywność jest przy tym oceniana z perspektywy danego rynku/sektora² i rozumiana jako maksymalna możliwa do osiągnięcia łączna nadwyżka producenta i konsumenta, lub z perspektywy całej gospodarki i rozumiana jako maksymalizacja dobrobytu społecznego.

Synteza teorii marginalnej z dorobkiem klasyków dokonana przez Marshalla doprowadziła do powstania ekonomii neoklasycznej, w ramach której rozwinięto teorię konkurencji oraz teorię monopolu. W ramach tych dwóch form organizacji rynku pożądaną strukturą rynkową jest doskonała konkurencja z atomistyczną strukturą nabywców i dostawców pozbawionych siły rynkowej, a monopol jest przejawem nieefektywnej struktury [Scherer 1970, s. 4–5, 8–11, Carlton i Perloff 2005, s. 2–4]. Według ekonomii neoklasycznej, w sektorze konkurencyjnym swobodny proces ustalania cen towarów i usług oraz czynników produkcji

¹Cyt. za: R. Coase. 2013: *Firma, rynek i prawo*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2013, s. 1.

²Szerszą dyskusję na temat pojęć rynku i sektora zob. M. Pietrzak, 2014: *Problem geograficznego zakresu rynków/sektorów w dobie globalizacji i regionalizacji*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1, s. 3–4.

w połączeniu ze swobodą zachowań producentów i konsumentów powodują, że społeczeństwo wytwarza z posiadanych zasobów maksimum korzyści. Według Marshalla, „teoria konkurencji uzupełniona teorią monopolu dostarczała kompletnego wyposażenia ekonomicznej »skrzynki z narzędziami« niezbędnymi do analizy współczesnego przemysłu” [Blaug 2000, s. 402–403]. Tezę tę podważył Chamberlin, publikując w 1933 roku *Theory of Monopolistic Competition*. Wprowadzając odmienny typ struktur rynkowych – konkurencję monopolistyczną, autor ten dokonał „przewrotu”, który „polegał na zwielokrotnieniu liczby struktur rynkowych, które musi analizować ekonomia” [Blaug 200, s. 203–204].

Wykorzystanie teorii mikroekonomii do badań empirycznych rynków i sektorów doprowadziło do powstania dyscypliny zwanej ekonomią branży. Na tle mikroekonomii ekonomia branży charakteryzuje się bardziej praktycznym, bliższym rzeczywistości ujęciem zjawisk gospodarczych [Carlton i Perloff 2005, s. 2]. Kluczowym podejściem badawczym wypracowanym przez ekonomię branży jeszcze w latach 30. ubiegłego wieku jest paradygmat S-C-P. Model ten jest również określany jako koncepcja Baina – Masona od nazwisk jej twórców lub jako „szkoła harwardzka” [Tirole 1988, s. 1].

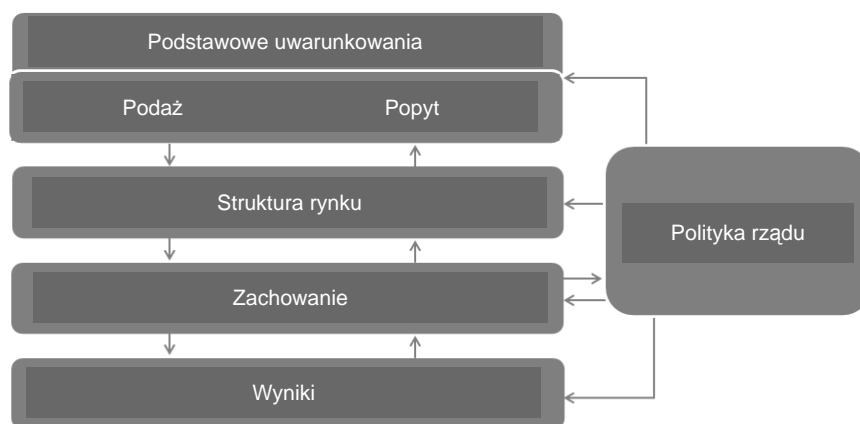
Zgodnie z modelem S-C-P (*Structure-Conduct-Performance*) struktura rynku/sektora determinuje zachowania przedsiębiorstw, a w konsekwencji efektywność rynku/sektora, przy czym [Scherer 1970, s. 4–5, 8–11, Carlton i Perloff 2005, s. 2–4, Porter 1981, s. 611]:

- struktura (*Structure*) jest rozumiana jako względnie trwale ekonomiczne i techniczne wymiary sektora, a w szczególności: bariery wejścia do sektora, liczba i rozkład wielkości firm, zróżnicowanie produktu, elastyczność popytu,
- zachowanie (*Conduct*) to wybory przedsiębiorstw w zakresie takich zmiennych decyzyjnych jak ceny, reklama, moce produkcyjne, jakość – można to pojęcie utożsamić z ekonomicznym wymiarem strategii firm,
- efektywność rynku/sektora (*Performance*) jest rozumiana w kategoriach dobrobytu społecznego, a w szczególności jako efektywności techniczna i alokacyjna, stabilność cen oraz innowacyjność.

Ze względu na swój bardziej empiryczny charakter w stosunku do mikroekonomii i koncentrację na prawdziwych rynkach ekonomia branży wypełniła lukę pomiędzy teorią ekstremalnych form rynku, tj. konkurencją doskonałą, a monopolem – na których koncentrują się tradycyjnie ekonomiści [Porter 1981, s. 611]. Nie zmienia to faktu, że logika normatywna modelu S-C-P jest taka sama jak neoklasycznej teorii cen: ideałem jest doskonała konkurencja, a im bardziej struktura rynku od niego odbiega, tym mniej dobrobytu osiąga społeczeństwo [Scherer 1970, s. 4–5, 8–11, Carlton i Perloff 2005, s. 2–4].

Z modelu S-C-P wynika, że różnice pomiędzy strukturami sektorów powinny wyjaśniać różnice w efektywności (w tym rentowności³) sektorów. Prawdziwość tego twierdzenia była weryfikowana w bardzo licznych badaniach, których przegląd można znaleźć między innymi w opracowaniach Schmalensee oraz Lee [Schmalensee 1989, Lee 2007]. Warto przy tym podkreślić, że tradycyjnie badacze koncentrują się na relacji między strukturą a efektywnością [Carlton i Perloff 2005, s. 244] – *de facto* posługują się więc modelem S-P.

W pierwotnym ujęciu model Baina – Masona był rozumiany jako zależność: S-> C-> P. Późniejsi autorzy krytykują statyczność i determinizm ekonomii branży w tradycyjnym podejściu, w którym struktura jest traktowana jako stabilna zmienna egzogeniczna, podczas gdy menedżerowie dążą do wpływania na nią i jej zmiany poprzez swoje działania, np. zwiększając stopień koncentracji sektora, tworząc bariery wejścia na rynek itp. [Porter 1981, s. 615–616]. W bardziej współczesnych ujęciach modelu S-C-P uchyla się założenie o statyczności i egzogeniczności struktury [Scherer 1970, s. 5, Carlton i Perloff 2005, s. 4], wprowadza się również dodatkowe zmienne: podstawowe uwarunkowania oraz politykę rządu (rys. 1).

Rysunek 1

Rozszerzony model S-C-P

Źródło: Scherer 1970 s. 5, Carlton i Perloff 2005, s. 4.

Wprowadzenie polityki rządu jako dodatkowej zmiennej jest istotnym rozszerzeniem modelu z punktu widzenia analiz dotyczących rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Produkcja rolnicza ze względu na swoje uwarunkowania przyrodnicze podlega wahaniom, czasem znacznym. Przy względnie nieelastycznym popycie na żywność, może prowadzić to do gwałtownych wahań cen, co z kolei

³Należy przy tym zaznaczyć, że zgodnie z założeniami ekonomii neoklasycznej zysk ekonomiczny wyższy od zera jest interpretowany jako przejaw siły rynkowej, a więc odejście od ideału konkurencji i w konsekwencji – symptom nieefektywności rynku/sektora.

może zakłócać efektywność alokacji zasobów, szczególnie tam, gdzie mobilność zasobów jest ograniczona⁴.

W ramach ekonomii branży funkcjonuje pojęcie tzw. morderczej konkurencji (*cut-throat competition*). Problem „morderczej konkurencji” dotyczy dwóch typów rynków: sektorów z chronicznym nadmiarem mocy produkcyjnych oraz rynków podlegających gwałtownym fluktuacjom – cyklicznym lub losowym. Część ekonomistów uważa, że w tego typu sektorach interwencja państwa jest lepszym rozwiązaniem niż bazowanie na rynkowej koordynacji poprzez mechanizm cenowy [Scherer 1970, s. 198–199].

Cukrownictwo, podobnie jak inne działy agrobiznesu – zwłaszcza związane z produkcją roślinną, w których ekspozycja na ryzyko przyrodnicze jest znaczna – podlega dużym fluktuacjom, co naraża je na tzw. morderczą konkurencję. Co więcej, specyfika przemysłu cukrowniczego, w którym kampania trwa przez niespełna 1/3 roku – wskazuje na swego rodzaju nadmiar mocy produkcyjnych, który sprzyja presji na zapewnienie sprzedaży, nawet kosztem zysków – celem pokrycia choćby części kosztów stałych [Potrer 1998, s. 35–36].

Czy i na ile wymaga to interwencji państwa w mechanizm rynkowy pozostaje otwartym i wciąż nie w pełni rozstrzygniętym problemem. Uszczegółowionym wariantem tego zagadnienia jest pytanie o zasadność, skuteczność i efektywność stosowanych w UE, w tym w Polsce – od momentu akcesji – mechanizmów wspólnej organizacji rynku cukru oraz jej reform. Ważnym kontekstem tej dyskusji jest fakt specyfiki żywności jako produktu i jej strategicznego znaczenia wyrażanego w pojęciu bezpieczeństwa żywnościowego państwa. Krytycy interwencji wskazują jednak, że państwo nie jest bytem wszechwiedzącym ani omnipotentnym, ulega presji wynikającej z pogoni za rentami politycznymi. Kwestie te poddają w wątpliwość czy państwo jest w stanie doprowadzić do bardziej efektywnej alokacji rzadkich zasobów niż konkurencyjny rynek. Stąd też ważnym nurtem rozważań ekonomicznych wydają się badania dotyczące regulacji stosowanych wobec sektora cukrowniczego i ich ewolucji, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po akcesji Polski do UE oraz ich wpływu na funkcjonowanie sektora. Naturalne wydaje się w tym zakresie wykorzystanie paradygmatu S-C-P.

Polskie cukrownictwo w swojej blisko 200-letniej historii doczekało się licznych publikacji oraz opracowań. Nie ma jednak zbyt obszernej literatury⁵ opisującej kompleksowo ten sektor w kontekście zmieniających się uwarunko-

⁴Por. również: A. Czyżewski, A. Poczta-Wajda, 2011: Polityka rolna w warunkach globalizacji. Doświadczenia GATT/WTO, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 16, 24.

⁵Okresowe analizy i raporty rynkowe przygotowywane przez Instytut Ekonomii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB oraz zespół monitoringu rynków rolno-spożywczych FAMMU/FAPA są niezwykle cennym materiałem źródłowym, ale z natury rzeczy nie podejmują problematyki w ujęciu długookresowym.

wań prawnych na przestrzeni ostatniego ćwierćwiecza. Wśród kluczowych publikacji, które w sposób holistyczny analizują rynek cukru w Polsce po 1989 roku, można wymienić monografie Kondrakiewicz [2000] oraz Iwana [2007].

Kondrakiewicz koncentruje się na branżowych regulacjach prawnych, w szczególności tzw. ustawie cukrowej z 1994 roku i ich wpływie na kształt rynku cukru oraz strategii funkcjonujących na nim holdingów. Poddaje ocenie skuteczność przyjętych rozwiązań pod kątem nadrzędnego celu, jakim było przygotowanie sektora do integracji z UE. Iwan skupia się na procesach prywatyzacyjnych i restrukturyzacyjnych branży od początku lat 90. do momentu akcesji do UE, ze szczególnym uwzględnieniem konsekwencji, jakie na kształt i funkcjonowanie rynku cukru w Polsce wywarło pojawienie się inwestorów zagranicznych.

Oprócz wspomnianych monografii warto w sposób szczególny odnotować publikacje Chudoby [2010], Artyszaka [2009], Szajnera [2009], Muchy [2010], którzy w swoich pracach dokonują oceny wpływu reformy regulacji rynku cukru przeprowadzonej w Unii Europejskiej w latach 2006–2010 na sektor cukrowniczy w Polsce. Żadna z powyższych publikacji nie wykorzystywała modelu S-C-P jako podstawy metodycznej badań. Model ten był zastosowany w analizie rynku cukru do jakościowego opisu sytuacji producentów buraków cukrowych oraz przetwórstwa cukru, która jednakże dotyczyła lat 90. ubiegłego wieku [Woszczyzna i Wyszynski 2000, s. 376–378, 382–384].

Regulacja rynku cukru i jej ewolucja

Pierwsze regulacje prawne dotyczące cukrownictwa pojawiły się w Polsce już w latach 20. XX wieku. W okresie PRL cukrownie były w pełni uzależnione od polityki ekonomicznej państwa, które mogło decydować o wysokości produkcji i cenie produktu z pominięciem czynników *stricte* ekonomicznych i niekiedy w celu realizacji potrzeb politycznych [Wykrętowicz 1997, s. 343]. Odejście od gospodarki planowanej na rzecz gospodarki wolnorynkowej na przełomie roku 1989/1990 oraz późniejsze wejście Polski do Unii Europejskiej wiązało się z wieloma istotnymi zmianami otoczenia regulacyjnego przedsiębiorstw cukrowniczych. Zmiany te w pewnym uproszczeniu można podzielić na trzy okresy (syntetyczne porównanie głównych mechanizmów regulacyjnych zastosowanych na rynku cukru zawiera tabela 1).

Okres I (1990/91–1993/94)

Ignorowanie reguł podaży i popytu oraz niska efektywność gospodarcza spowodowały, że zakłady produkcyjne działające w Polsce w chwili uzyskania samodzielności na początku lat 90. nie były przygotowane na konkurencję

Tabela 1

Porównanie głównych mechanizmów regulacyjnych i interwencyjnych na rynku cukru w latach 1990/1991–2012/2013

Wyszczególnienie	Okres I (90/91– –93/94)	Okres II		Okres III	
		Ila (94/95– –00/01)	IIb (01/02– –03/04)	IIIa (04/05– –05/06)	IIIb (06/07– –12/13)
Limity produkcyjne	Brak	Kwota krajowa A oraz kwoty eksportowe B i C (od 2004 – dotyczą eksportu poza UE)			Limit krajowy – cukier kwotowy
Ochrona rynku	Krajowe cła importowe			Unijne cła importowe	
Dopłaty do eksportu	Tak – ARR	Tak – finansowane przez branżę			Zawieszono (od 2008)
Regulacja cen	Brak	Buraki – minimalna, cukier – minimalna		Buraki – minimalna, cukier – interwencyjna	Buraki – minimalna, cukier – referencyjna
Regulacja struktury podmiotowo-własnościowej	Rozproszone cukrownie państwowe, marginalna prywatyzacja	4 holdingi państwowe inkorporujące cukrownie/ /marginalna prywatyzacja	Prywatyzacja, konsolidacja, powołanie podmiotu narodowego	Wykluczone wejście nowych podmiotów	

Źródło: Opracowanie własne.

rynkową. Tymczasem w pierwszych latach transformacji podstawowe kwestie dotyczące funkcjonowania branży zostały pozostawione w zasadniczej mierze wolnorynkowym regułom gospodarczym, a nieliczne regulacje, np. możliwość interwencji państwowej, wynikały z systemowych regulacji dotyczących całej gospodarki rolno-spożywczej. Podmioty gospodarcze działające w branży zostały poddane decentralizacji, wskutek czego liczba przedsiębiorstw wzrosła z 13 do 78. Jednak nadal funkcjonowały one w formie przedsiębiorstw państwowych. Pojawiające się na początku lat 90. problemy nadprodukcji były rozwiązywane przez skup interwencyjny cukru (np. w kampanii 1990/91 10% produkcji) oraz dopłaty do eksportu wypłacane przez Agencję Rynku Rolnego (ARR) – w szczególności w okresie kampanii 1991/92. Brak regulacji prawnych dotyczących produkcji cukru nie miał bezpośredniego wpływu na sytuację podażową na rynku. Stosunkowo duże wahania produkcji (przy średnim poziomie ok. 1,7 mln ton) były spowodowane dużą zmiennością plonowania buraków cukrowych i powierzchni ich upraw oraz zmiany jakościowej surowca [Urban 1995, s. 16–17]. Wysokość taryf celnych przesądzała o znikomym zainteresowaniu importem.

Okres II (lata 1994/95–2003/04)

Pierwsze kompleksowe regulacje sektora cukrowniczego przyjęto w 1994 roku wraz z tzw. ustawą cukrową⁶, która wprowadzała wiele rozwiązań branżowych oraz określała porządek organizacyjny sektora powołując do życia cztery holdingi cukrownicze, do których miały być inkorporowane przedsiębiorstwa (wówczas praktycznie tożsame z zakładami-cukrowniami). Kształt regulacji był wzorowany na prawie UE i opierał się na limitowaniu podaży przez administracyjnie przyznawane kwoty produkcyjne, wprowadzeniu cen urzędowych oraz dopłat do eksportu. System kwotowy miał zapewnić stabilizację podaży na poziomie odpowiednim do potrzeb rynku krajowego [Kondrakiewicz 2000].

Kwoty zostały podzielone na dwa typy: kwota A na potrzeby rynku wewnętrznego, kwota B obejmowała cukier przeznaczony na eksport z refundacjami. Dopłaty te stopniowo stawały się coraz niższe i dotyczyły mniejszego wolumenu, co było konsekwencją przyjęcia postanowień Rundy Urugwajskiej GATT. Nowelizacja ustawy z 1997 roku wprowadziła pojęcie kwoty C, czyli nadwyżkowych ilości cukru przekraczających kwoty A i B, przeznaczonych na eksport bez jakichkolwiek dopłat. Import cukru przy obowiązujących wysokich stawkach celnych był znikomy.

Punktem zwrotnym w okresie II była przyjęta w 2001 roku ustawa o regulacji rynku cukru⁷. System kwotowania produkcji z pewnymi modyfikacjami został utrzymany, wprowadzono cenę interwencyjną oraz jednolite dla całego kraju ceny minimalne na buraki cukrowe. Cena interwencyjna, która została ustalona przez ARR, była jednocześnie ceną minimalną, poniżej której cukier nie mógł być sprzedany innym kontrahentom. Rozpoczęto procesy prywatyzacyjne z udziałem inwestorów zagranicznych, co przyczyniło się do zamykania nierentownych zakładów produkcyjnych, reorganizacji pozostałych, zmian w polityce surowcowej oraz w zarządzaniu.

Okres III (2004/05–2012/13)

Wraz z akcesją Polski do UE przedsiębiorstwa cukrownicze stały się częścią unijnej wspólnej organizacji rynku. Do najważniejszych mechanizmów regulujących rynek cukru w UE w momencie akcesji Polski należały: kwoty produkcyjne, ceny urzędowe obejmujące cenę interwencyjną na cukier oraz gwarantowaną cenę minimalną na buraki cukrowe, dopłaty do eksportu stanowiące

⁶Ustawa z dnia 26 sierpnia 1994 r. o regulacji rynku cukru i przekształceniach własnościowych w przemyśle cukrowniczym (Dz.U. z 1994 r. Nr 98, poz. 473, z późn. zm.)

⁷Dz.U. z 2001 r. Nr 76, poz. 810.

różnicę pomiędzy ceną interwencyjną a ceną na rynku światowym, system cel importowych oraz kontyngentów obejmujący cały obszar UE.

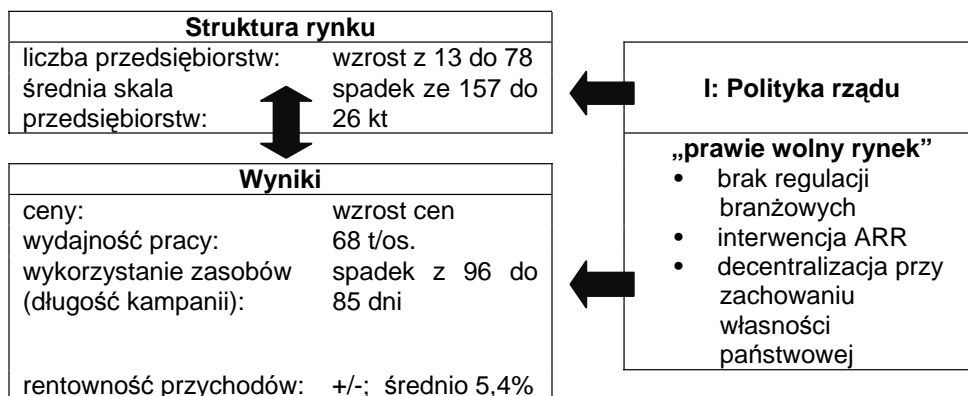
Do czasu reformy system kwot obejmował produkcję cukru w ramach kwoty A i kwoty B, które miały zbliżony charakter do kwoty A (blisko 1580 tys. t) i B (92 tys. t) w okresie II, z tym że dopłaty do eksportu w przypadku kwoty B dotyczyły eksportu poza UE. Nadwyżkowy cukier (powyżej kwoty A i B) określano jako cukier C – musiał być wyeksportowany poza UE bez dopłat. Wysokie taryfy celne (419 euro/t cukru białego) miały chronić rynek przed importem, który aż do momentu wprowadzenia w życie reformy stanowił niewielką część podaży na rynku krajowym.

Przeprowadzona w latach 2005/06–2009/10 reforma wynikała ze zobowiązań międzynarodowych obejmujących porozumienia dotyczące dostępu do rynku dla krajów najbiedniejszych (LDC) i krajów Afryki, Karaibów i Pacyfiku (AKP) oraz orzeczenia WTO z kwietnia 2005 roku, w którym uznano, że Unia Europejska wbrew regułom handlu międzynarodowego w sposób pośredni subwencjonuje eksport cukru [Mucha 2010, s. 65]. Głównym założeniem reformy było dobrowolne ograniczenie produkcji o 6 mln ton [Artyszak 2009, s. 5], co w efekcie miało doprowadzić do eliminacji nadwyżek, zapewnienia stabilizacji rynku oraz zwiększenia konkurencyjności przedsiębiorstw produkujących cukier. W tym celu ograniczono uprawę buraków i produkcję cukru, obniżono ceny referencyjne cukru i ceny skupu za surowiec. Decyzja WTO ustanowiła limit eksportowy na cukier pozakwotowy, a w 2008 roku Komisja Europejska zawiesiła dopłaty do eksportu cukru. W efekcie reformy nastąpiła redukcja kwot produkcyjnych, zmniejszyła się produkcja oraz eksport, zwiększył się natomiast import. Polska od kampanii 2008/2009 stała się importerem netto cukru.

Wpływ regulacji na funkcjonowanie sektora

W części empirycznej opracowania wykorzystano uproszczoną relację *Structure-Performance* (S-P), co jak wspomniano jest typowe w badaniach opartych na paradygmacie S-C-P, uwzględniając jednakże dodatkowo wpływ czynnika polityki jako źródła regulacji rynku (rys. 2–4).

Nieprzyjęcie w okresie I odpowiednich regulacji prawnych na poziomie branżowym oraz polityczne decyzje o zaniechaniu przeprowadzenia szybkiej prywatyzacji skutkowało utrzymaniem niskiej efektywności ekonomicznej cukrowni spowodowanej silnym rozdrobnieniem przemysłu, małymi zdolnościami przerobowymi zakładów, przestarzałą technologią, nadmiernym zatrudnieniem oraz wysokimi kosztami produkcji cukru. Bardzo niska wydajność pracy utrzymywała się przez cały omawiany okres i wynosiła średnio 68 ton cukru na jednego zatrudnionego w cukrownictwie (rys. 2).

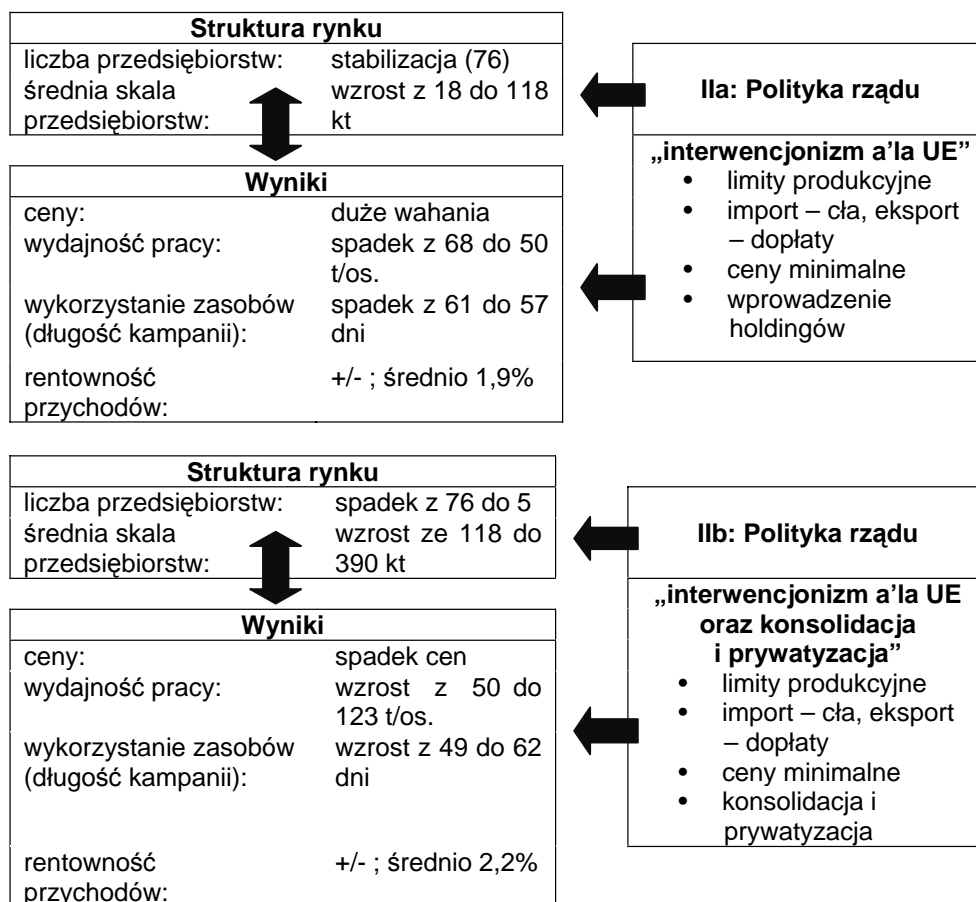
Rysunek 2

Wpływ polityki rządu na sektor cukrowniczy: okres I

Źródło: Opracowanie własne na podstawie „Rynek cukru. Stan i perspektywy” (nr 1, 3, 6, 8, 12, 30, 33, 37, 40); Rocznik Statystyczny Przemysłu GUS (1992–1998, 2000–2003); C. Iwan, 2007: The Impact of Privatization With Foreign Involvement on the Restructuring Process of the Sugar Industry in Poland, Peter Lang Publishing Inc.

Brak działań holdingów ukierunkowanych na poprawę efektywności ekonomicznej czy restrukturyzację utrwalił silne rozdrobnienie branży. Dopiero ustawa z 2001 roku, która z jednej strony wyeliminowała niektóre niekorzystne przepisy budzące obawy, że likwidacja zakładu będzie się wiązała się z utratą kwoty [Iwan 2007, s. 250], a z drugiej pozwoliła na szerszy udział inwestorów z kapitałem zagranicznym w prywatyzacji, przyspieszyła procesy restrukturyzacyjne i konsolidacyjne. Zamykanie nierentownych zakładów produkcyjnych, zwiększanie mocy przerobowych pozostałych cukrowni, zmiany w polityce surowcowej oraz zarządzaniu miały wpływ na koncentrację produkcji w najbardziej efektywnych zakładach produkcyjnych. Skupienie udziałów w rynku cukru w rękach zaledwie kilku podmiotów spowodowało, że jego struktura w Polsce w przededniu akcesji do UE nabrała cech oligopolu (rys. 3).

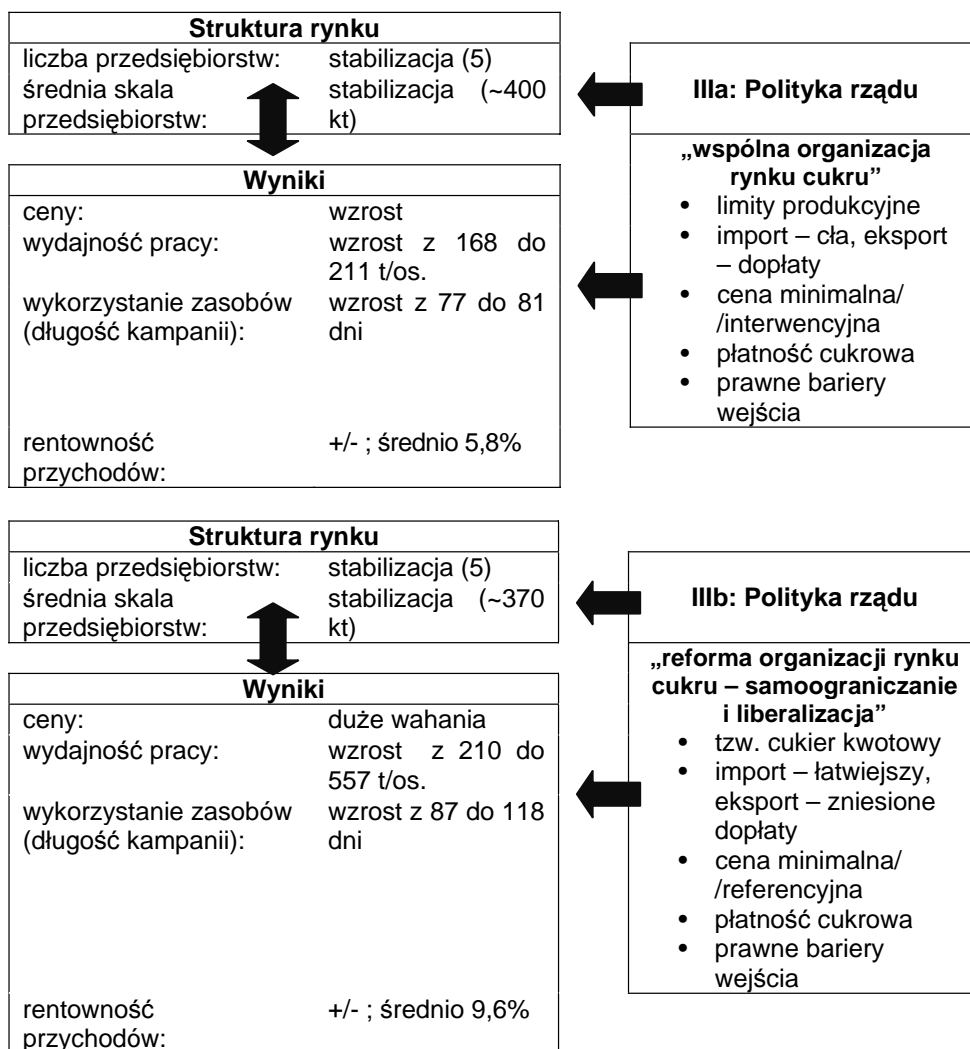
Akcesja do Unii Europejskiej spowodowała przyjęcie obowiązujących w niej reguł prawnych. Kształt regulacji był w pewnym stopniu tożsamy z dotychczasowym systemem prawnym obowiązującym w Polsce, jednak istotne różnice, np. wyższa cena minimalna na buraki cukrowe, zmieniały w sposób kluczowy uwarunkowania funkcjonowania cukrowni. Okres pierwszych dwóch lat funkcjonowania w Unii Europejskiej był korzystny dla branży cukrowniczej. Przedsiębiorstwa korzystały z dogodnych przepisów systemu oraz konsekwencji z nich wynikających, w szczególności ze swobodnego przepływu towarów w ramach UE, wsparcia finansowego dla eksportu cukru poza granice UE oraz wysokich ceny zbytu na rynku krajowym (rys. 3).

Rysunek 3

Wpływ polityki rządu na sektor cukrowniczy: okres II

Źródło: Jak na rysunku 2.

Najważniejszy wpływ na zmianę sytuacji branży cukrowniczej miała reforma regulacji rynku cukru przeprowadzona w latach 2005/06–2009/10, zakładająca silną restrukturyzację branży w całej Europie. Jej efektem była redukcja kwot produkcyjnych (dla Polski wynosi ona obecnie 1,4 mln t i jest niższa od poziomu spożycia krajowego), mniejszy eksport przy większym imporcie (m.in. wskutek liberalizacji rynku dla cukru z krajów AKP/LDC), mniejsza produkcja, koncentracja bazy surowcowej, redukcja liczby cukrowni i zatrudnienia oraz koncentracja produkcji. W konsekwencji tych zmian branża cukrownicza w Polsce stała się bardziej skonsolidowana i wydajna. Efektem reformy był znaczący spadek zatrudnienia, który w rezultacie przyczynił się do rekordowego wzrostu wydajności pracy (ośmiokrotny wzrost w stosunku do 1990 roku). Restrukturyzacja

Rysunek 4

Wpływ polityki rządu na sektor cukrowniczy: okres III

Źródło: Jak na rysunku 2.

wiązała się z modernizacją czynnych zakładów – duże nakłady inwestycyjne w cukrowniach doprowadziły do postępu technologicznego, który miał wpływ na wydajność pracy oraz wykorzystanie zasobów produkcyjnych [Szajner 2009, s. 444]. Okres reformy charakteryzował się dużymi wahaniami cen zbytu cukru oraz poziomu marży przetwórczej, czego efektem są zmienne wyniki finansowe [Chudoba 2010, s. 70] – rysunek 4.

Podsumowanie i wnioski

W latach 1990–2013 sektor cukrowniczy funkcjonował w często zmieniających się uwarunkowaniach prawnych, co miało istotny wpływ na strukturę rynku cukru, działania przedsiębiorstw, a w efekcie na ich wyniki. Utrwalona wraz z wejściem do Unii Europejskiej oligopolistyczna struktura rynku cukru w Polsce w połączeniu ze skuteczną i głęboką restrukturyzacją i modernizacją sektora, której towarzyszył duży postęp technologiczny, przyczyniły się do znaczącej poprawy wykorzystania zasobów, co w połączeniu z wysokimi cenami cukru wpłynęło na bardzo wysoką rentowność branży w ostatnich latach. Nie osiągnięto jednak względnej stabilizacji cen.

Wraz ze zniesieniem limitowania produkcji cukru w 2017 roku i rozpoczęciem funkcjonowania w warunkach wolnorynkowych sektor czekają kolejne wyzwania. Potencjał produkcyjny cukrownictwa jest duży i ma szansę się rozwinąć, ale jednocześnie będzie poddany bardzo silnej konkurencji, krajowej i zewnętrznej, zarówno ze strony producentów cukru, ale również chociażby producentów izoglukozy. Taka perspektywa determinuje potrzebę podjęcia jak najszybszych działań dostosowawczych.

Z uwagi na ograniczoną objętość publikacji skoncentrowano się jedynie na zarysowaniu podstawowych zależności pomiędzy regulacjami prawnymi a ich wpływem na strukturę i wyniki sektora cukrowniczego w Polsce. Pogłębione badania zależności między składowymi modelami S-C-P mogłyby być przydatne jako podstawa analizy sytuacji sektora po zniesieniu kwot w 2017 roku.

Literatura

- ARTYSZAK A., 2009: *Następstwa trzech lat obowiązywania reformy rynku cukru w UE*, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 8(23), s. 5–9.
- BLAUG M., 2000: *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- CARLTON D., PERLOFF J.M., 2005: *Modern Industrial Organization*, Pearson Addison Wesley, Boston.
- CHUDOBA Ł., 2010: *Wpływ reformy rynku cukru w Unii Europejskiej na polski sektor cukrowniczy*, Gazeta Cukrownicza, nr 3, s. 68–71.
- COASE R.H., 2013: *Firma, rynek i prawo*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa.
- CZYŻEWSKI A., POCZTA-WAJDA A., 2011: *Polityka rolna w warunkach globalizacji. Doświadczenia GATT/WTO*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- FOSS N.J., 1996: *Research in Strategy, Economics and Michael Porter*, Journal of Management Studies, nr 33(1), s. 1–24.
- GORYNIA M., JAWORSKA B., OWCZARZAK R., 2005: *Zarządzanie strategiczne jako próba syntezy teorii przedsiębiorstwa*, Ekonomista, nr 5, s. 595–619.
- International Sugar and Sweetener Report, F.O. Licht, nr 5/2013.

- IWAN C., 2007: *The Impact of Privatization With Foreign Involvement on the Restructuring Process of the Sugar Industry in Poland*, Peter Lang Publishing Inc.
- KONDRAKIEWICZ T., 2000: *Holdingi w przemyśle cukrowniczym. Procesy dostosowawcze do integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- LEE C., 2000: *SCP, NEIO and Beyond*, Working Paper Series of Nottingham University Business School 5, http://file.icsead.or.jp/user03/834_212_20110622120417.pdf (data dostępu: 08.05.2013)
- MUCHA M., 2010: *Stan i perspektywy branży cukrowniczej w Polsce. Podsumowanie reformy regulacji rynku cukru w Unii Europejskiej w latach 2006/2007–2009/2010*, *Gazeta Cukrownicza* 3, s. 64–67.
- PIETRZAK M., 2014: *Problem geograficznego zakresu rynków/sektorów w dobie globalizacji i regionalizacji*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1, s. 3–20.
- PORTER M.E., 1981: *The Contributions of Industrial Organization to Strategic Management*, *Academy of Management Review*, nr 6(4), s. 609–620.
- PORTER M.E., 1998: *Strategia konkurencji. Metody analizy sektorów i konkurentów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rynek cukru. Stan i perspektywy*, nr 40, IERGŻ, 2013.
- SCHERER F.M., 1970: *Industrial Market Structure and Economic Performance*, RAND McNALLY College Publishing Company, Chicago.
- SCHMALENSEE R., 1989: *Inter-Industry Studies of Structure and Performance*, [w:] R. Schmalensee, R.D. Willig (red.), *Handbook of Industrial Organization*, vol. II, Elsevier, Amsterdam.
- SZAJNER P., 2009: *Ocena wpływu reformy systemu regulacji rynku cukru w Unii Europejskiej na polski przemysł cukrowniczy*, *Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 8(23), s. 182–191.
- SZAJNER P., 2012: *Wpływ reformy regulacji rynku cukru w UE na efektywność polskiego przemysłu cukrowniczego*, [w:] J. Sokołowski, M. Sosnowski, A. Żabiński (red.), *Polityka ekonomiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 444–453.
- TIROLE J., 1988: *The Theory of Industrial Organization*, The MIT Press, Cambridge MA.
- URBAN ST., 1995: *Perspektywy rozwoju przemysłu cukrowniczego w Polsce*, *Gazeta Cukrownicza*, nr 1, s. 16–17.
- WOSZCZYNA J., WYSZYŃSKI Z., 2000: *Rynek cukru*, [w:] E. Majewski, G. Dalton, *Strategiczne opcje dla polskiego sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*, SGGW Centrum Naukowo-Wdrożeniowe, Warszawa.
- WYKRĘTOWICZ S., 1997: *Najnowsze dzieje cukrownictwa w Polsce (1944–1989). Studium historyczno-ekonomiczne*, Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, Poznań-Szreniawa.

The influence of market regulations on the functioning of sugar industry in Poland

Abstract

In the period 1990–2013 sugar industry in Poland faced numerous legal transformations, shifting from nearly free-market conditions into a strongly regulated sector. Changes of the sugar industry regulations had a significant impact on the structure of the sugar market, companies' actions and, as a result, on their performance. Accession to the European Union and the reform of the sugar regime conducted from 2006 to 2010 on the initiative of the European Commission involved deep restructuring and modernization of the factories, which caused growth of their productivity. However, prices of sugar in the EU and in Poland are much higher than prices on the world market.

Paweł Kraciński

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Przemiany na rynku cebuli w latach 1995–2012

Wstęp

Cebula to ważne warzywo pod względem wielkości produkcji, tak w kraju, jak i na świecie. Powierzchnia zasiewów cebuli w latach 2010–2012 zajmowała 7,5% ogólnej powierzchni upraw warzyw. Ustępowała jedynie pomidorom, których udział stanowił 8,3%. Pod względem zbiorów cebula z udziałem 7,6% znajdowała się na trzecim miejscu po pomidorach i arbużach. Warzywa odgrywają również istotną rolę w międzynarodowej wymianie handlowej. W latach 2010–2012 średnio 8,6% produkcji podlegało wymianie międzynarodowej. W całym eksporcie większe są tylko obroty pomidorami.

Cel, zakres i metody badań

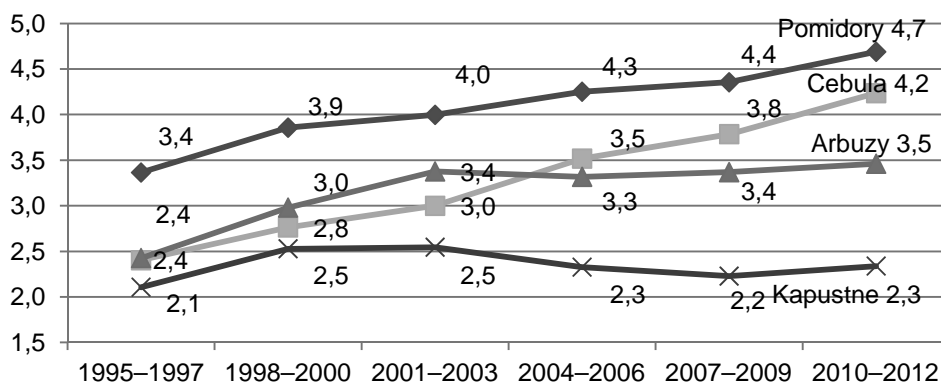
Celem badań było określenie zmian w produkcji oraz handlu cebulą na świecie oraz w Polsce. Do realizacji celu posłużono się metodą opisową oraz analizą literatury. W celu prezentacji wyników zastosowano zestawienia tabelaryczne oraz wykresy. Znaczący udział cebuli zarówno w produkcji, jak i handlu warzywami na świecie oraz w Polsce uzasadnia podjęcie tematu.

Analiza obejmuje lata 1995–2012. Wybór takiego okresu u podyktowany był dostępnością danych pierwotnych. W celu uniknięcia wahań nieregularnych podzielono okres na równe trzyletnie podokresy. Zmiany w czasie badano za pomocą indeksów o stałej podstawie, którą była średnia wartość z lat 1995–1997, a strukturę – wykorzystując wskaźniki procentowe.

Produkcja i handel światowy

Na produkcję światową warzyw gruntowych wpływ ma wielkość zasiewów oraz wydajność, czyli plonowanie. Wydajność zależna jest od czynników środowiskowych, na które człowiek ma ograniczony wpływ, oraz od technologii produkcji. Główne czynniki środowiskowe to jakość gleby oraz zasobność w wodę. Technologia zależy natomiast od człowieka i wynika z kombinacji nakładów pracy i kapitału. Intensywność jest zróżnicowana w skali świata i wynika z lokalnych albo regionalnych uwarunkowań. Wpływa to na zróżnicowanie produkcji objawiające się odmienną wydajnością.

Zbiory cebuli wzrosły w stosunku do lat 1995–1997 dwukrotnie, do średnio 82 mln ton w latach 2010–2012 (rys. 1). Średnie plony światowe zwiększyły się w tym okresie ze 170 do 194 dt/ha (14%), a powierzchnia o 74% – do 4,2 mln ha.

Rysunek 1

Powierzchnia zasiewów trzech głównych warzyw w latach 1995–2012 [mln. ha]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAOSTAT.

W latach 1995–1997 cebula stanowiła średnio 6,2% powierzchni warzyw. Powierzchnią uprawy ustępowała jedynie uprawom pomidorów (8,6%). W latach 2010–2012 udział cebuli w powierzchni warzyw wzrósł do 7,5%, co oznacza, że tempo wzrostu uprawy tego warzywa rosło szybciej niż pomidorów i arbułów. Wśród głównych warzyw najwolniej wzrastała powierzchnia uprawy kapustnych (44%), co doprowadziło do spadku ich udziału w zasiewach warzyw do 4,1% w latach 2010–2012 wobec 5,4% w latach 1995–1997. Średnio 8% produkcji cebuli podlega wymianie międzynarodowej. W latach 2010–2012 eksport wyniósł 7,1 mln ton i był 2,3-krotnie wyższy od tego z lat 1995–1997.

Główni producenci oraz eksporterzy i importerzy cebuli

Największym producentem cebuli są Chiny (tab. 1). Dynamika chińskich zbiorów przewyższała światowe tempo wzrostu produkcji cebuli. W latach 2000–2012 produkcja Chin była 2,4-krotnie wyższa od tej z lat 1995–1997 i wyniosła 22,2 mln ton. Udział w światowej produkcji zwiększył się z 23% w latach 1995–1997 do 27% w latach 2010–2012. Głównym czynnikiem zwiększającym produkcję była powierzchnia zasiewów. W latach 1995–2012 Chiny zwiększały ją rokrocznie o kilka procent (wyjątkiem był rok 2008, kiedy powierzchnia uprawy spadła względem roku wcześniejszego o 7%). W latach 2010–2012 powierzchnia uprawy w tym kraju wynosiła 1 mln ha i była 2,3-krotnie wyższa od przeciętnej z lat 1995–1997. Jeszcze szybciej rosły zbiory drugiego producenta – Indii. W analizowanym okresie produkcja w tym kraju zwiększyła się 4,3-krotnie – do 16 mln ton. Wynikiem tego był 2-krotny wzrost udziału Indii w wielkości światowych zbiorów, który w latach 2010–2012 osiągnął 20%. W Indiach w latach 2010–2012 powierzchnia uprawy cebuli zwiększyła się 2,7-krotnie – do 1 mln ha. Plony cebuli zwiększyły się o 57%. Powierzchnia uprawy cebuli w Indiach w stosunku rok do roku wahała się znacznie bardziej niż w Chinach. Po latach wysokich cen, powodowanych mniejszą podażą, gwałtownie wzrosła powierzchnia zasiewów. W Indiach warzywo to jest produktem pierwszej potrzeby. Jest stosowana powszechnie do większości dań. W latach mniejszych urodzajów

Tabela 1

Najwięksi producenci cebuli w latach 1995–1997 i 2010–2012

Wyszczególnienie	1995–1997				2010–2012			
	[mln ton]	[%]	[tys. ha]	[dt/ha]	[mln ton]	[%]	[tys. ha]	[dt/ha]
Świat	40	100	2 402	167	82	100	4 236	194
Chiny	9,3	23,1	437	213	22,2	26,9	1 006	220
Indie	3,8	9,5	381	100	16,3	19,8	1 037	157
USA	3,0	7,5	67	445	3,3	4,0	60	554
Egipt	0,4	1,0	17	238	2,2	2,6	62	353
Iran	1,2	2,9	45	257	2,1	2,6	63	337
Turcja	2,3	5,7	115	198	2,0	2,4	67	293
Rosja	1,0	2,5	94	108	1,9	2,3	92	208
Pakistan	1,1	2,7	78	139	1,8	2,2	134	133
Brazylia	0,9	2,3	71	128	1,6	1,9	65	246
Holandia	0,6	1,4	11	494	1,4	1,7	29	488

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAOSTAT.

i wzrostu cen dochodziło w tym kraju (jak w 2010 roku) do tzw. kryzysów cebulowych, podczas których władze centralne wprowadzały restrykcje w handlu tym warzywem [The Hindu 2010].

Wśród dziesięciu największych producentów najszybciej rosły zbiory w Egipcie. W latach 2010–2012 zbiory w tym kraju wynosiły 2,2 mln. ton i były 5,3-krotnie wyższe od średniego poziomu z lat 1995–1997. W Rosji, Iranie, Brazylii oraz Pakistanie produkcja wzrosła od 90 do 65%. Z krajów Unii Europejskiej w gronie największych producentów znalazła się tylko Holandia, której produkcja w latach 2010–2012 wzrosła względem lat 1995–1997 2,5-krotnie (do 1,4 mln USD). Tureckie zbiory cebuli uległy obniżeniu o 14% względem lat 1995–1997 – do niespełna 2 mln ton w latach 2010–2012. Wśród pozostałych liczących się producentów zwrócić należy uwagę na Sudan, Bangladesz oraz Birmę. W państwach tych szybko rosły zbiory, osiągając w latach 2010–2012 1,1 mln ton. Sudan zwiększył produkcję blisko 20-krotnie, Bangladesz 7,2-krotnie, a Birma 6-krotnie. Państwa te w najbliższych latach znajdą się wyżej w czołówce światowych producentów, jednak nie będą w stanie zagrozić liderom produkcji. W latach 1995–2012 znaczący wzrost wydajności produkcji miał miejsce w Rosji i Brazylii, gdzie plony w latach 2010–2012 były o 90% wyższe niż w latach 1995–1997. Plony w tych krajach są jednak nadal niższe od notowanych w USA czy Japonii, gdzie sięgają 400–550 dt/ha.

Zbiory w Polsce, w stosunku do lat 1995–1997, zmniejszyły się o 6% (do 632 tys. ton w latach 2010–2012), a udział Polski w światowej produkcji obniżył się z 1,7% w latach 1995–2000 do 0,8%.

Największymi eksporterami cebuli są Holandia, Indie oraz Chiny (tab. 2). Holandia w latach 2004–2006 oraz 2007–2009 przejściowo utraciła pozycję głównego eksportera na rzecz Indii. Indie eksportują znaczne ilości cebuli w latach urodzaju powodującego nadwyżkę na rynku wewnętrznym. W badanym okresie w grupie trzech największych eksporterów sprzedaż zagraniczna najszybciej, bo 11,5-krotnie, wzrosła w stosunku do początku okresu w Chinach, osiągając w latach 2010–2012 1,3 mln ton. Wzrost indyjskiego oraz holenderskiego eksportu był wolniejszy, bo 3,5- oraz 3-krotny. W Indiach wskaźnik orientacji eksportowej (udział eksportu w produkcji) wahał się w badanym okresie od 5,5 do 11,5%. W Chinach wskaźnik ten systematycznie rósł, jednak mimo niemal 5-krotnego wzrostu w stosunku do lat 1995–1997 nadal pozostał niski, gdyż w latach 2010–2012 osiągnął zaledwie 3%. Chiny były w tym okresie dużym producentem, ale jednocześnie konsumentem własnej produkcji i tylko niewielki odsetek podaży lokowały na rynkach zagranicznych. Wskaźnik orientacji eksportowej Holandii był bardzo wysoki przez cały okres (powyżej 75%), a w latach 2010–2012 przekroczył o 11% wielkość średniej produkcji cebuli w tym kraju. Świadczy to o rozmiarach reeksportu cebuli realizowanego przez

Tabela 2

Główni eksporterzy cebuli w świecie w latach 1995–1997, 2004–2006, 2010–2012 [tys. ton]

Wyszczególnienie	1995–1997	[%]	2004–2006	[%]	2010–2012	[%]	Dynamika
Razem	3126	100	5590	100	7094	100	227
Holandia	501	16	900	16	1556	22	311
Indie	371	12	1075	19	1293	18	349
Chiny	59	2	520	9	669	9	1143
Egipt	108	3	278	5	440	6	408
Meksyk	260	8	273	5	357	5	138
USA	286	9	319	6	350	5	122
Hiszpania	249	8	240	4	243	3	98
Argentyna	239	8	224	4	202	3	84
Peru	12	0	55	1	169	2	1408
Nowa Zelandia	146	5	168	3	163	2	111

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FAOSTAT oraz CIHZ i CAAC

ten kraj. Holandia kupuje cebulę głównie w krajach europejskich i sprzedaje ją do innych państw [Nosecka 2012].

Udział Holandii, Indii oraz Chin w eksporcie światowym wzrósł z 30% w latach 1995–1997 do 51% w latach 2010–2012, a w wartości z 24 do 43%. Spośród pozostałych krajów należących do grupy 10 największych eksporterów cebuli najbardziej wzrósł eksport z Peru (14-krotnie), jednak wielkość sprzedaży zagranicznej w latach 2010–2012 nie przekroczyła 170 tys. ton. Wzrastała również (ale wolniej, bo 4-krotnie) sprzedaż z Egiptu, a jej wielkość wyniosła 440 tys. ton i ustępowała tylko Holandii, Indiom oraz Chinom. Wzrost wolumenu eksportu w latach 2010–2012 w porównaniu z latami 1995–1997 był wolniejszy w Meksyku oraz USA (38 i 22%), a spadał w Argentynie (16%) oraz Hiszpanii (2%). Wskaźnik orientacji eksportowej w pozostałych krajach należących do 10 największych eksporterów w latach 2010–2012 był wysoki w Argentynie (28%), Meksyku (27%), Peru (23%) oraz Egipcie i Hiszpanii (20%). Udział eksportu w produkcji względem lat 1995–1997 wzrastał dynamicznie w Peru (4,5-krotnie), a malał w Argentynie, która na początku okresu lokowała na rynkach zagranicznych około połowy produkcji. Dynamiczny wzrost peruwiańskiej produkcji skutkowało wzrostem znaczenia tego kraju w handlu cebulą. Przyczyną spadku znaczenia Argentyny był wolniejszy niż średni światowy wzrost produkcji, która zagospodarowywana była w większej części na rynku wewnętrznym. W USA wskaźnik orientacji eksportowej był stabilny i utrzymywał się na poziomie około 10%.

W Polsce – 14. eksporterze w świecie – sprzedaż zagraniczna zwiększyła się o 37% – do 119 tys. ton w latach 2010–2012.

Z krajów europejskich w eksporcie liczyły się jeszcze Francja oraz Niemcy. Niemiecki eksport wzrósł w stosunku do lat 1995–1997 aż 3,7-krotnie i osiągnął w latach 2010–2012 85 tys. ton. Sprzedaż z Francji rosła wolniej (56%), ale jej wolumen był wyższy i wyniósł w latach 2010–2012 106 tys. ton.

Średnie ceny eksportowe wzrosły w stosunku do lat 1995–1997 o 32% i osiągnęły w latach 2010–2012 0,41 USD/kg (tab. 3). Wśród największych eksporterów najniższe ceny sprzedaży zagranicznej wystąpiły w Indiach. Chińskie ceny przewyższały indyjskie (od 1 do 45%). Najdroższą cebulę oferowała Holandia, jednak średnia cena sprzedaży z tego kraju w stosunku do lat 1995–1997 wzrosła najmniej w grupie głównych eksporterów, bo zaledwie o 20%, podczas gdy ceny indyjskiego warzywa wzrosły o 64, a chińskiego o 88%. Polskie ceny eksportowe wzrosły w ostatnich latach, przewyższając w latach 2007–2009 i 2010–2012 średnią światową cenę eksportową. W stosunku do lat 1995–1997 ceny eksportowanej z Polski cebuli wzrosły aż 2,5-krotnie. Wśród liczących się eksporterów z Europy droższą cebulą miały Niemcy oraz Francja. Analizując ceny należy pamiętać, iż w strukturze eksportu cebuli z niektórych państw (np. Francja) istotną rolę odgrywa cebula biała (czosnkowa), czerwona oraz szalotka, których ceny są wyższe.

Tabela 3

Średnie ceny eksportowe cebuli w wybranych państwach w latach 1995–1997, 1998–2000, 2001–2003, 2004–2006, 2007–2009, 2010–2012 [USD/kg]

Wyszczególnienie	1995–1997	1998–2000	2001–2003	2004–2006	2007–2009	2010–2012
Średnia	0,31	0,27	0,25	0,29	0,38	0,41
Indie	0,18	0,18	0,16	0,17	0,25	0,29
Holandia	0,31	0,26	0,24	0,29	0,39	0,38
Chiny	0,22	0,23	0,19	0,23	0,25	0,42
Polska	0,18	0,15	0,15	0,27	0,49	0,45
Niemcy	0,38	0,34	0,37	0,43	0,50	0,53
Francja	0,43	0,45	0,50	0,75	1,00	0,81

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych UN Comtrade.

Głównymi importerami cebuli są: Malezja, Rosja, USA, Japonia, Wielka Brytania oraz Arabia Saudyjska (tab. 4). Największym importerem jest Malezja. W latach 2010–2012 kraj ten zwiększył przywóz względem lat 1995–1997 2,4-krotnie, wyprzedzając dotychczasowego największego importera – Rosję. Dynamicznie wzrastał również import Indonezji (3,6-krotnie), Arabii Saudyjskiej (2,6-krotnie) oraz Holandii (2,4-krotnie). Państwa te zwiększyły swój udział w wolumenie światowego importu. W Rosji, USA, Japonii, Wielkiej Brytanii

Tabela 4

Czołowi importerzy cebuli w świecie [tys. ton]

Wyszczególnienie	1995–1997	[%]	2007–2009	[%]	2010–2012	[%]	Dynamika
Malezja	193	7	422	8	454	8	235
Rosja	233	8	483	9	395	7	170
USA	253	9	402	7	390	7	155
Japonia	202	7	207	4	352	6	174
Wielka Brytania	218	8	373	7	352	6	161
Arabia Saudyjska	124	4	224	4	315	6	255
Niemcy	305	11	235	4	242	4	79
Brazylia	135	5	179	3	204	4	152
Holandia	82	3	129	2	192	3	235
Indonezja	48	2	134	2	172	3	358

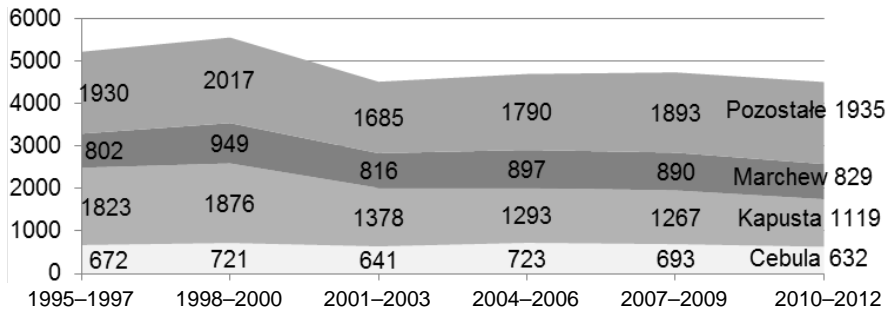
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych UN Comtrade.

oraz Brazylii rósł import względem średniego z lat 1995–1997, ale wolniej bo o 55–70%, co spowodowało obniżenie udziału tych krajów w wolumenie światowego przywozu. Niemcy, jako jedyny kraj w grupie głównych importerów, zmniejszyły przywóz cebuli o 21% względem lat 1995–1997, co spowodowało obniżenie o 7 p.p. udziału tego kraju w strukturze importu do zaledwie 4% w latach 2010–2012.

Produkcja i handel w Polsce

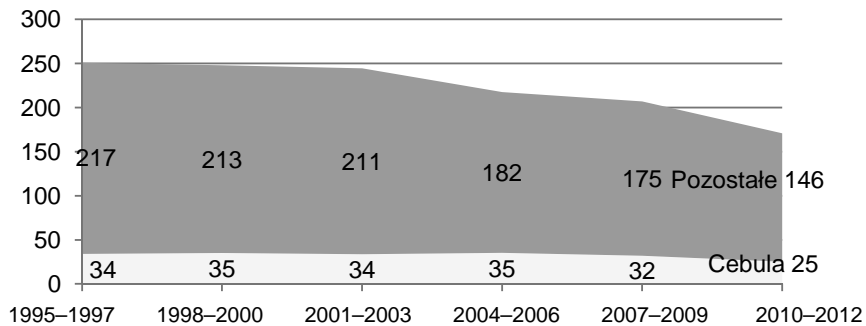
Produkcja warzyw podstawowych w Polsce w latach 1995–2012 charakteryzowała się tendencją spadkową (rys. 2). Łączne zbiory warzyw gruntowych obniżyły się względem lat 1995–1997 o 14%, osiągając w latach 2010–2012 4,5 mln ton. Najbardziej spadły zbiory kapusty (39%) oraz buraków ćwikłowych (33%), a także ogórków (21%) i pomidorów (11%). Wzrosły nieznacznie jedynie zbiory marchwi (3%).

Zbiory cebuli w badanym okresie charakteryzowały się dużą zmiennością. Wynikała ona głównie z różnic w plonowaniu, gdyż średnie roczne zasiewy cebuli do lat 2007–2009 były względnie stałe i wynosiły 34–35 tys. ha. Cebula jest szczególnie wrażliwa na niedobory wody ze względu na płytki system korzeniowy. W ostatnich latach (2010–2012) zbiory obniżyły się względem początku okresu o 6%, co wynikało przede wszystkim ze spadku powierzchni upraw w następstwie zmniejszania się zapotrzebowania na polską cebulę na rynku krajowym oraz na rynkach zagranicznych. Powierzchnia upraw w latach 2010–2012 spadła w stosunku do lat 1995–1997 o 26% – do 25 tys. ha.

Rysunek 2

Zbiory warzyw w Polsce w latach 1995–2012 [tys. ton]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

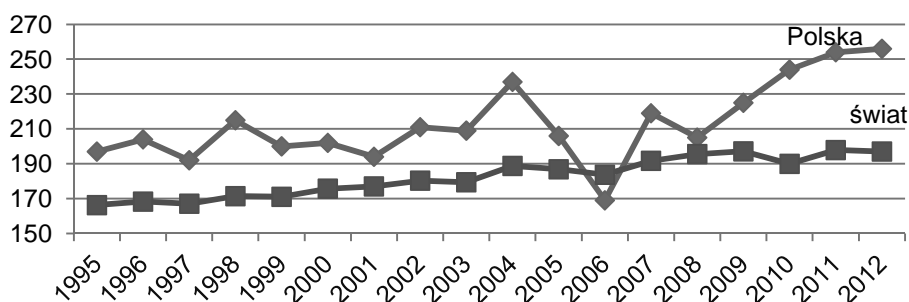
Rysunek 3

Powierzchnia uprawy warzyw gruntowych w Polsce w latach 1995–2012 [tys. ha]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rejony uprawy cebuli w Polsce związane są z występowaniem dogodnych warunków naturalnych. Cebula pod względem warunków glebowych jest warzywem wymagającym. Preferuje żyzne, bogate w próchnicę, przepuszczalne, ale o wysokiej pojemności wodnej gleby. Nie może być uprawiana na glebach zwięzłych oraz bardzo lekkich. Wymaga również wysokiej kultury rolnej i intensywności produkcji. Głównymi rejonami uprawy w Polsce są obszary o intensywnym rolnictwie i urodzajnych glebach. Liderem w zasiewach cebuli jest województwo wielkopolskie. W latach 2010–2012 w tym województwie zlokalizowanych było 25% upraw. Niewiele mniej cebuli uprawiono w województwie kujawsko-pomorskim (20%). Udział tych dwóch województw w strukturze uprawy cebuli wzrastał kosztem województw mazowieckiego oraz łódzkiego. Małe znaczenie w produkcji cebuli mają województwa warmińsko-mazurskie, śląskie, podlaskie, pomorskie, zachodniopomorskie, opolskie oraz lubuskie, w których powierzchnia zasiewów w ostatnich latach nie przekroczyła 1 tys. ha. Plony cebuli w Polsce w latach 1995–2012, poza rokiem 2006, były wyższe

od średnich światowych i wykazywały tendencję wzrostową (rys. 4). Średnie polskie polony w latach 2010–2012 były wyższe od tych z lat 1995–1997 o 27% i wynosiły 251 dt/ha. Dynamika krajowej wydajności przewyższała światową o 10 p.p. Plony osiągnęte w Polsce były jednak znacznie niższe w porównaniu do wydajności w Niemczech, gdzie w analizowanym okresie wynosiły od 384 dt/ha w latach 1995–1997 do 496 dt/ha w latach 2010–2012. Plony w Polsce były wyższe od notowanych w Indiach (około 50% w latach 2010–2012), a porównywalne z chińskimi.

Rysunek 4

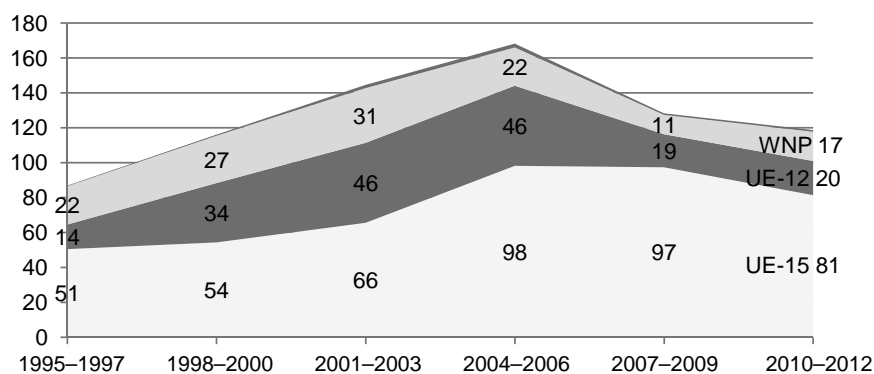
Plony cebuli w Polsce i na świecie w latach 1995–2011 [dt/ha]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz FAOSTAT.

W latach 2010–2012 2,5-krotnie wzrósł eksport z Polski warzyw świeżych. W latach 1995–1997 Polska eksportowała średnio 151 tys. ton, a w latach 2010–2012 już 369 tys. ton. Udział cebuli we wzrastającym eksporcie warzyw systematycznie malał – z 58% w latach 1995–1997 do 32% w latach 2010–2012.

Eksport cebuli z Polski w latach 2010–2012 wynosił 119 tys. ton i przekraczał poziom z lat 1995–1997 o 37% (rys. 5). Od lat 2004–2006 następował systematyczny spadek eksportu, powodowany wzrostem znaczenia w handlu światowym państw półkuli południowej. Najważniejszym partnerem handlowym Polski były państwa tzw. starej Unii Europejskiej. W latach 1995–1997 udział sprzedaży do UE-15 wynosił 58% wolumenu, a w latach 2010–2012 69%. Największe znaczenie w eksporcie do UE-15 odgrywa Holandia, Wielka Brytania oraz Niemcy. Do krajów tych w badanym okresie trafiło średnio od 80 do 86% wolumenu eksportu cebuli świeżej przeznaczonego do UE-15. W strukturze eksportu do UE-15 wzrastało znaczenie Wielkiej Brytanii. W latach 2010–2012 do kraju tego trafiło 31 tys. ton wobec 5,3 tys. ton w latach 1995–1997. Eksport do Holandii wahał się w granicach 25–34 tys. ton, ale jego udział w wolumenie eksportu do UE-15 spadł z 50% w latach 1995–1997 do 34% w latach 2010–2012. Obniżył się również udział sprzedaży do Niemiec z 24 do 11% w latach 2010–2012. Ceny uzyskiwane za sprzedaż do UE-15 były najwyższe i wyniosły

w latach 2010–2012 0,55 USD/kg. Drugą grupę odbiorców polskiej cebuli stanowiły państwa nowoprzyjęte do UE. Największymi odbiorcami polskiej cebuli z grupy krajów UE-12 były Rumunia oraz Republika Czeska. Mniejsze znaczenie miał eksport na Litwę i do Łotwy. Do tych państw trafiło blisko 70% eksportu przeznaczonego do UE-12. Ceny uzyskiwane w eksporcie do UE-12 były niższe od cen sprzedaży do UE-15 i stanowiły od 38 do 52% średnich cen sprzedaży do UE-15.

Rysunek 5

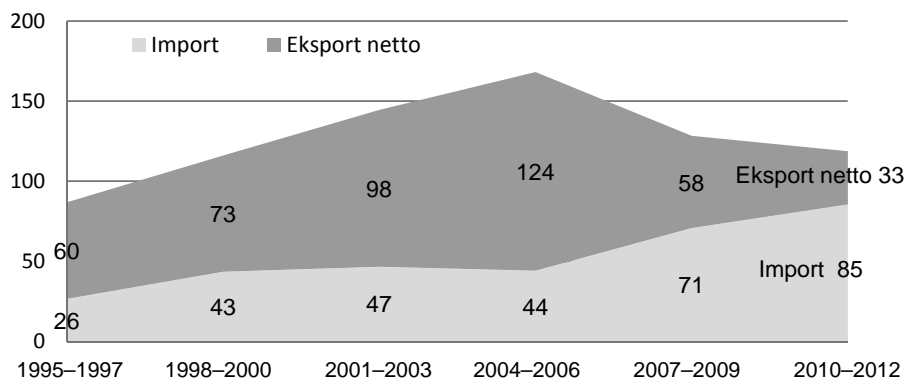
Eksport cebuli z Polski w latach 1995–2012 [tys. ton]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych CIHZ i CAAC.

Udział eksportu do państw Wspólnoty Niepodległych Państw obniżył się z 25% polskiej sprzedaży zagranicznej cebuli w latach 1995–1997 do 14% w latach 2010–2012. Największe znaczenie w eksporcie do krajów WNE miała Rosja, Białoruś oraz Ukraina. Na początku okresu większość eksportu trafiało do Rosji (59% w latach 1995–1997) oraz Białorusi (35%), ale ich znaczenie zmalało na rzecz Ukrainy, do której w latach 2010–2012 trafiło 54% wolumenu polskiego eksportu cebuli przeznaczonego do WNP. Średnie ceny w sprzedaży cebuli do WNP były niższe niż do UE-15 i stanowiły od 31 do 75% średnich cen sprzedaży do UE-15.

Polska jest również importerem cebuli. Import w latach 2010–2012 wyniósł 85 tys. ton, co oznacza 3,2-krotny wzrost w porównaniu ze średnią z lat 1995–1997. Ponad 92% importu pochodziło z krajów UE-15. Głównym dostawcą cebuli była Holandia. Z tego państwa sprowadzano od 72 do 86% całkowitego importu tego warzywa. Mniejsze znaczenie w imporcie miały Niemcy. Średnie ceny cebuli sprowadzanej z UE były niższe od cen w eksporcie tego warzywa z Polski. Importowana cebula w bardzo dużym stopniu wykorzystywana była w krajowych zakładach przetwórczych.

Polska przez cały analizowany okres była eksporterem netto cebuli, jednak w wyniku rosnącego znaczenia importu, eksport netto wykazywał tendencję spadkową (rys. 6).

Rysunek 6

Export netto i import cebuli w Polsce w latach 1995–2011 [tys. ton]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych CIHZ i CAAC.

Pogorszenie wyników w polskim handlu zagranicznym cebulą jest wynikiem wyraźniej utraty przez nasz kraj konkurencyjności na światowym rynku warzyw.

Podsumowanie

1. Średnie światowe zbiory cebuli wzrosły dwukrotnie w stosunku do średnich zbiorów z lat 1995–1997, osiągając w latach 2010–2012 82 mln ton.
2. Największym producentem cebuli na świecie są Chiny, których produkcja wzrosła z 9,3 mln ton w latach 1995–1997 do 22,2 mln ton w latach 2010–2012. Udział tego kraju w światowej produkcji zwiększył się z 23% w latach 1995–1997 do 27% w latach 2010–2012. Drugim dużym producentem są Indie, których udział w światowej produkcji wzrósł dwukrotnie i osiągnął w latach 2010–2012 20% światowych zbiorów.
3. Najwięksi eksporterzy to Holandia, Indie oraz Chiny. Udział tych państw w światowym eksporcie wzrósł z 30% w latach 1995–1997 do 59% w latach 2010–2012. Oznacza to postępującą dominację tych krajów w światowym eksporcie.
4. Udział Polski w światowych zbiorach i eksporcie cebuli zmniejsza się i średnio w latach 2010–2012 wyniósł odpowiednio 0,8 i 1,6% wobec 1,7 i 2,8% w latach 1995–1997. Wynikało to przede wszystkim z powol-

nej utraty przez Polską konkurencyjności cenowej w porównaniu z innymi liczącymi się eksporterami, zwłaszcza Chinami i Indiami. Przywrócenie tendencji wzrostowej wymaga zatem przede wszystkim obniżenia cen w polskiej ofercie eksportowej przy równoczesnej poprawie systemu organizacji sprzedaży na rynku zagranicznym.

Literatura

- Centrum analityczne administracji centralnej i centrum informatyki i handlu zagranicznego [dane niepublikowane] 1995–2011.
- FAOSTAT, <http://faostat.fao.org/> (data dostępu: 10.10.2013).
- GUS, Wyniki produkcji roślinnej za lata 1996–2012.
- NOSECKA B., 2012: *Sytuacja na rynku wybranych produktów ogrodnich i jej wpływ na polski rynek ogrodniczy*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa.
- MIERWIŃSKI J., 2003: *Rynek cebuli – stan obecny i perspektywy*, Hasło Ogrodnicze, nr 12, s. 32–34.
- Roczniki Statystyczne Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, GUS z lat 1992, 1998, 2004, 2006–2012.
- The Hindu: *The political price of onion*, www.thehindu.com (data dostępu: 18.02.2014).
- Un Comtrade, <http://comtrade.un.org/> (data dostępu: 10.10.2013).

Changes on the onion market in 1995–2012

Abstract

The article presents changes on the onion market in the years 1995–2012. It shows production data which contain the level of harvest, yields, and sown area in the world and in Poland. The article analyses the main tendencies in international trade, taking into account the biggest exporters and importers and value and directions of onion foreign trade in Poland.

Marian Podstawka, Piotr Gołasa, Wioletta Bieńkowska

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Potencjał produkcji biogazu rolniczego w województwie pomorskim i jego wykorzystanie¹

Wstęp

Wykorzystanie energii wytworzonej z produktów rozkładu materii organicznej nie jest nowym konceptem. Już podczas podróży Marco Polo po Chinach odnotowano pierwsze prymitywne sposoby pozyskiwania i użytkowania biogazu [Igliński i in. 2012, s. 4890–4900]. W późniejszym okresie, w trakcie rewolucji przemysłowej, biogaz nie był jednak uznawany za odpowiednie źródło energii. Znacznie większe znaczenie odgrywały paliwa kopalne, z racji znacznie łatwiejszego sposobu pozyskiwania i magazynowania. Jednak w obliczu zmniejszających się zasobów paliw kopalnych oraz zmian klimatycznych spowodowanych efektem cieplarnianym koncepcja wykorzystania na szeroką skalę odnawialnych źródeł energii, a w tym biogazu, zaczęła nabierać znaczenia. Proces ten ma miejsce na całym świecie. Szczególną uwagę należy zwrócić na Chiny, gdzie w 2007 roku znajdowała się największa liczba działających biogazowni – 26,5 mln – których produkcja biogazu wyniosła 10,5 mld m³ (ekwiwalent 100 milionów ton węgla). W samej prowincji Syczuan znajduje się 2,94 miliona działających biogazowni [Chen i in. 2010]. Również w USA zaczęto dostrzegać możliwość wykorzystania biogazu. Prezydent Obama podczas swoich przemówień w lutym 2010 roku i kwietniu 2011 roku podkreślił, iż biopaliwa mają zastąpić paliwa kopalne i ograniczyć zależność od nich kraju. Jednak na ten moment rozwój

¹Badania finansowane w ramach projektu NCN „Ekonomiczne uwarunkowania produkcji bioenergii w gospodarstwach rolnych”, umowa UMO-2011/01/B/HS4/06220.

biogazowni w USA znajduje się na początkowym etapie, gdyż w 2011 roku było ich jedynie 160 o łącznej mocy 57 MW [Barnley i in. 2011]. Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w Unii Europejskiej, szczególnie w Niemczech. W kraju tym do końca 2010 roku powstało 5900 biogazowni o łącznej mocy 2300 MWel. Generują one 13,3 miliarda kWel [kW energii elektrycznej], co stanowi 12,9% produkcji elektryczności z odnawialnych źródeł energii [Deuker 2012, s. 749–764]. Ten kierunek rozwoju energetyki został dostrzeżony również przez polskie władze. Ministerstwo Gospodarki w 2010 roku przyjęło dokument „Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020”. Oszacowano, iż potencjał produkcji biogazu rolniczego to ok. 1,7 mld m³ rocznie, co pozwoliłoby uzyskać 125 tys MW energii elektrycznej oraz 200 tys MW energii cieplnej. W wyniku tych działań powstało założenie utworzenia do 2020 roku średnio jednej biogazowni w każdej gminie w kraju, o ile posiada ona odpowiednie warunki do uruchomienia takiego przedsięwzięcia, a w szczególności odpowiedni areal upraw, z których można uzyskiwać biomasę.

Cele i metody

Celem badań jest określenie potencjału produkcji biogazu rolniczego w województwie pomorskim, z uwzględnieniem poszczególnych powiatów, oraz jego wykorzystanie w funkcjonujących biogazowniach. Artykuł w ramach projektu stanowi element szerszych badań realizowanych na terenie całej Polski. W badaniach wykorzystano dane z 2011 roku uzyskane z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dotyczące liczby gospodarstw rolnych w poszczególnych gminach spełniających określone kryteria.

Aktualnie działające w Polsce biogazownie rolnicze nastawione są na następujące surowce: kukurydzę, gnojowicę, gnojówkę, obornik. W związku z tym w badaniach skoncentrowano się na powyższych substratach. Wzięto również pod uwagę, iż w biogazowniach ze względów technologicznych wymagany jest wsad pochodzenia zarówno roślinnego, jak i zwierzęcego. Opracowując wyniki badań dokonano założeń, iż w przypadku biogazowni w każdej gminie powinny one mieć moc 0,5–0,6 MW [Michalski 2009, s. 13]. W badaniach przyjęto określone założenia dotyczące wydajności produkcji biogazu z surowca organicznego (tab. 1 i 2).

Dysponując wymaganiami co do wielkości wsadu dla biogazowni o mocy 0,5–0,6 kWe (IEO, Poradnik biogazowy) utworzono 3 rodzaje gospodarstw mogących dostarczać substratów do produkcji biogazu. Z racji przydatności poszczególnych substratów każdemu z typów gospodarstw przypisano odpowiednie wagi. Wyróżnić można gospodarstwa dostarczające substratów na potrzeby produkcji energii elektrycznej o mocy:

- powyżej 100 krów – 160kWe – waga 3,
- powyżej 1000 świń – 110kWe – waga 2,
- powyżej 100 ha użytków rolnych – waga 1.

Tabela 1

Produkcja biogazu z substratów roślinnych

Wyszczególnienie	Zawartość s.m. [%]	Zawartość ograniczonej suchej masy w s.m. [%]	Produkcja metanu w m ³ z s.m.o	m ³ biogazu z t surowca
Kukurydza – kiszonka	32,60	90,80	317,6	94,01214
Trawa – kiszonka	40,30	83,40	396,6	133,2981
Siano	87,80	89,60	417,9	328,7569
Słoma	87,50	87,00	387,5	294,9844

Źródło: IEO, Poradnik biogazowy.

Tabela 2

Produkcja biogazu z substratów zwierzęcych

Wyszczególnienie	Bydło		Trzoda chlewna
	obornik	gnojowica	obornik i gnojowica
m ³ /DJP (duża jednostka przeliczeniowa)/dobę	1,5–2,9	0,56–1,5	0,6–1,25

Źródło: IEO, Poradnik biogazowy.

Ponieważ masa substratów jest niezwykle duża – około 5000 ton dla biogazowni o mocy 150 kWe – przyjęto, że ich transport jest opłacalny w ramach jednego powiatu i wyniki badań przedstawiono dla powiatów.

W celu określenia położenia istniejących biogazowni oraz wielkości produkowanej przez nie energii wykorzystano informacje powstałe w ramach programu Transition Facility 2006/018 180.02.04 „Wdrażanie konkurencyjnego rynku energii”, współfinansowanego ze środków polskich i Unii Europejskiej, projekt pt. „Opracowanie i rozpowszechnienie narzędzi oraz procedur regulacyjnych stosowanych w stosunku do sektora odnawialnych źródeł energii oraz energii elektrycznej wytwarzanej w kogeneracji”. Jego celem jest rozpowszechnianie dostępu do „statystycznej” wiedzy na temat źródeł energii odnawialnej zlokalizowanych na terenie Polski, dzięki opracowaniu i udostępnieniu na stronie internetowej urzędu, interaktywnej mapy Polski z naniesionymi instalacjami wytwarzającymi energię elektryczną w źródłach odnawialnych [Urząd Regulacji Energetyki 2013, s. 59]. Podobne dane można również uzyskać z prowadzonego

przez Agencję Rynku Rolnego rejestru przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem biogazu rolniczego prowadzonego zgodnie z art. 9p ust. 2 ustawy z dnia 10 kwietnia 1997 r. [Dz.U. z 2012 r. poz. 1059], jednakże duża część podmiotów w nim istniejących nie prowadzi działalności, dlatego też w opracowaniu nie wykorzystano tych danych.

Ogólna charakterystyka województwa

Województwo pomorskie położone jest w północnej części Polski. W skład województwa wchodzi 16 powiatów i 4 miasta na prawach powiatu oraz 123 gminy, zajmując obszar 18 293 km², co stanowi 5,9% powierzchni Polski. Graniczy z województwami: warmińsko-mazurskim, kujawsko-pomorskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Województwo pomorskie charakteryzuje się silnym zróżnicowaniem pod względem zaludnienia, użytkowania i zagospodarowania [www.pomorskie.eu]. Teren województwa zamieszkuje 2 230 099 mieszkańców, jednakże występuje silne zróżnicowanie rozmieszczenia ludności. Trójmiasto, zajmując 2,3% powierzchni województwa, skupia prawie 35% mieszkańców województwa, z kolei łącznie w gminach nadmorskich mieszka ponad 40% ludności [Bastian 2012, s. 3].

Gospodarka regionu ma orientację usługową, przy zachowaniu silnej pozycji niektórych branż przemysłu. Do branż szczególnie rozwiniętych w regionie zalicza się m.in. branże związane z morzem, petrochemiczną, elektromaszynową, drzewno-meblarską, spożywczą i turystykę. Z kolei za branże o największym potencjale rozwoju uważa się m.in. technologie informacyjne i komunikacyjne, branżę farmaceutyczną i kosmetyczną, biotechnologię, logistykę, energetykę, usługi biznesowe [www.midwig.pomorskie.eu]. W województwie pomorskim gospodarstwa o obszarze od 1 do 5 ha stanowią 37% ogółu gospodarstw (w skali kraju 55%), a gospodarstwa największe o powierzchni 50 ha stanowią 2% ogółu gospodarstw (w skali kraju 0,4%). W ogólnej powierzchni województwa pomorskiego użytki rolne stanowią 863 335 ha, a lasy i grunty leśne 671 126 ha. Grunty orne zajmują 704 833 ha, w tym pod zasiewami było 555 076 ha, a pozostała część to odłogi i ugory [www.pomorskie.ksow.pl].

Wyniki badań

Na podstawie danych dotyczących ilości gospodarstw rolnych w poszczególnych gminach oraz rodzaju produkowanego przez nie substratu wskazano potencjał do produkcji w poszczególnych powiatach województwa pomorskiego (tab. 3).

Tabela 3

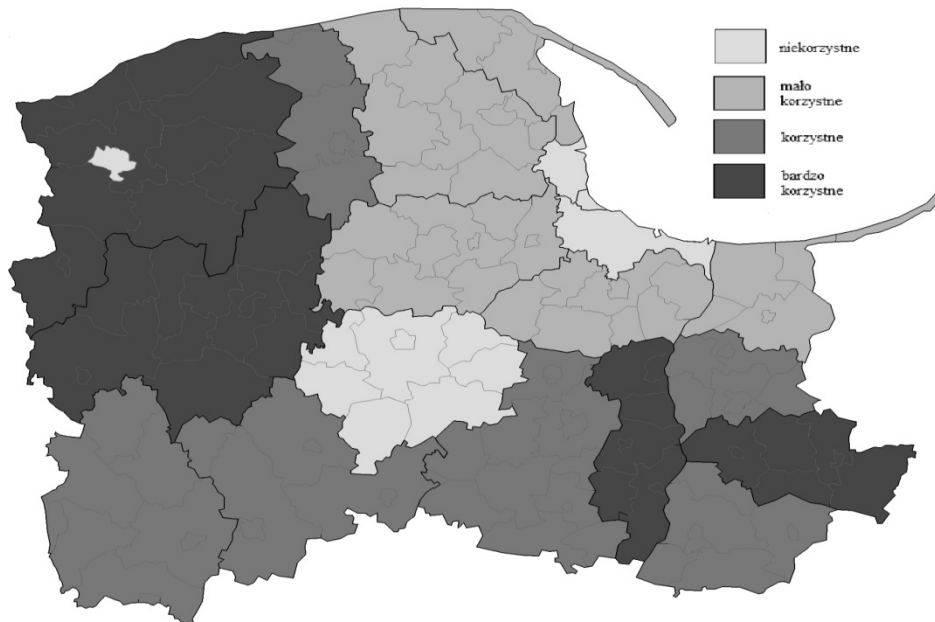
Suma punktów wynikających z potencjału poszczególnych powiatów do produkcji energii z biogazu

Powiat	Typ 1	Typ 2	Typ 3	Suma	Teoretyczny potencjał produkcji biogazu [MW]	Liczba biogazowni	Moc [MW]
Bytowski	65	27	6	98	4,9	0	0
Chojnicki	19	51	2	72	3,6	1	0,946
Człuchowski	59	9	6	74	3,7	4	4,144
Gdańsk	12	3	0	15	0,75	0	0
Gdański	47	6	0	53	2,65	0	0
Gdynia	9	3	0	12	0,6	0	0
Kartuski	21	21	0	42	2,1	0	0
Kościerski	13	9	4	26	1,3	0	0
Kwidzyński	58	12	8	78	3,9	0	0
Lęborski	41	21	0	62	3,1	1	1,2
Malborski	52	30	0	82	4,1	0	0
Nowodworski	32	12	0	44	2,2	0	0
Pucki	15	18	0	33	1,65	0	0
Słupsk	16	0	0	16	0,8	0	0
Słupski	129	54	6	189	9,45	0	0
Sopot	3	0	0	3	0,15	0	0
Starogardzki	45	24	2	71	3,55	0	0
Sztumski	61	48	0	109	5,45	0	0
Tczewski	68	24	4	96	4,8	0	0
Wejherowski	50	12	0	62	3,1	0	0
Suma	815	384	38	1237	61,85	6	6,29

Źródła: Opracowanie własne na podstawie danych ARiMR oraz URE.

Łączny teoretyczny potencjał województwa pomorskiego w produkcji biogazu rolniczego to 61,85 MWel. Najkorzystniejsze warunki do budowy biogazowni zanotowano w powiatach słupskim, sztumskim, bytowskim oraz tczewskim. Położone są one w przeciwległych krańcach województwa, na północnym zachodzie i południowym wschodzie, co zostało przedstawione na rysunku 1. Na poziomie gmin najwyższy potencjał produkcyjny mają następujące jednostki: Kwidzyn, Główny, Kobylnica, Dzierżgoń, Chojnice, Bytów, Dębica Kaszubska, Pelplin.

W gminach o wysokim potencjale biogazu produkcja rolna nastawiona jest w dużej mierze na chów bydła i trzody chlewnej. Aktualnie w wojewódz-

Rysunek 1

Potencjał produkcji biogazu rolniczego w województwie pomorskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

twie pomorskim działa sześć biogazowni rolniczych o łącznej mocy 6,29 MW. Właścicielem pięciu z nich jest firma Poldanor S.A (tab. 4). Ich umiejscowienie w gminach o średnim potencjale produkcyjnym biogazu nie jest przypadkowe, w szczególności jeżeli chodzi o Poldanor S.A. Spółka ta aktualnie jest największym producentem biogazu rolniczego w Polsce. Firma posiada dużą liczbę chlewni, a w 2011 roku sprzedała 453 119 świń. Biogazownie spółki znajdują się w okolicach największych chlewni i wykorzystują dostarczane przez nie substraty.

Wnioski

Przyjęta przez rząd w 2009 roku Polityka energetyczna Polski do 2030 roku założyła powstanie do 2020 roku średnio jednej biogazowni w jednej gminie [Polityka... 2009, s. 20]. Po czterech latach od powstania tego dokumentu sytuacja w kraju daleka jest od przyjętego planu, co przedstawia przykład województwa pomorskiego. Na 123 gminy znajdujące się w tym województwie działa aktualnie jedynie 14 biogazowni – sześć wymienionych wcześniej biogazowni rolniczych, trzy biogazownie przy oczyszczalniach ścieków oraz pięć biogazowni

Tabela 4
Biogazownie rolnicze w województwie pomorskim

Powiat	Gmina	Miejscowość	Moc elektryczna [MWe]	Moc cieplna [MW]	Inwestor
Człuchowski	Człuchów	Kujanki	0,330	0,342	Poldanor S.A.
Człuchowski	Debrzno	Uniechówek	1,063	1,081	Poldanor S.A.
Człuchowski	Koczała	Koczała	2,126	2,206	Poldanor S.A.
Człuchowski	Płaszczycza	Płaszczycza	0,625	0,680	Poldanor S.A.
Chojnicki	Przechlewo	Pawłówko	0,946	1,101	Poldanor S.A.
Lęborski	Lębork	Lębork	1,200	1,223	ENERGY-LĘBORK Sp. z o.o.

Źródło: Sprawozdanie roczne Poldanor S.A. i Rejestr biogazowy ARR.

składowiskowych. Autorzy zdają sobie sprawę, że biogazownia w każdej gminie jest pewnego rodzaju hasłem, ale pomysł ten z punktu widzenia zarówno ekonomicznego, jak i społecznego jest jak najbardziej ciekawy. Z pewnością rolnictwo województwa pomorskiego ma odpowiedni potencjał, aby w każdym z powiatów powstało kilka mikro- lub średnich biogazowni rolniczych.

Literatura

- BARMLEY L., FOBI C., PETERSON L., RAINVILLE J., SHIHO A., TEFERRA R., Wang. *Agricultural biogas in the United States. A Market Assessment*, Department of Urban & Environmental Policy & Planning Tufts University, s. 30.
- BASTIAN M., 2012: *Raport dla województwa pomorskiego*, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Gdańsk, s. 3.
- CHEN Y., YANG G., SWEENEY S., FENG Y., 2010: *Household biogas use in rural China: A study of opportunities and constraints*, Renewable and Sustainable Energy Reviews 14, s. 546.
- DEUKER A., STINNER W., RENSBERG N., WAGNER L., HUMMEL H.E., 2012: *Regional Risks for biogas production in Germany by the Maize Pest Diabrotica v. virgifer*, Journal of Agricultural Science and Technology A 2, s. 749–764.
- IGLIŃSKI B., BUCZKOWSKI R., IGLIŃSKA A., CICHOSZ M., PIECHOTA G., KUJAWSKI W., 2012: *Agricultural biogas plants in Poland: Investment process, economical and environmental aspects, biogas potential*, Renewable and Sustainable Energy Reviews Vol. 16, Issue 7, s. 4890–4900.
- IEO, Poradnik biogazowy.
- MICHALSKI T., 2009: *Biogazownia w każdej gminie – czy wystarczy surowca?* Wieś Jutra, 3 (128), s. 12.
- Ministerstwo Gospodarki, 2010: „Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020”, Warszawa, s. 3.

pomorskie.ksow.pl (data dostępu: 5.09.2013).

Sprawozdanie roczne za 2011 rok, <http://www.poldanor.com.pl/pl/aktualnosci/sprawozdania-roczne> (data dostępu: 26.03.2013).

Urząd Regulacji Energetyki, Raport Prezesa URE: Warunki podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania, przesyłania lub dystrybucji energii elektrycznej oraz realizacja przez operatorów systemu elektroenergetycznego planów rozwoju uwzględniających zaspokojenie obecnego i przyszłego zapotrzebowania na energię elektryczną, 2013, s. 59.

www.midwig.pomorskie.eu (data dostępu: 2.09.2013).

The use of agricultural biogas and potential for its production in Pomorskie region

Abstract

The purpose of this paper was to determine the production capacity of agricultural biogas in districts of Pomorskie NUTS 2 region. The data comes from the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture. It refers to the number of farms in various municipalities that in 2011 met certain criteria. It was revealed that the most favourable conditions for the construction of agricultural biogas have been observed in the north-western and south-eastern parts of the region.

Emilia Obrycka

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Korzyści społeczne i ekonomiczne budowy biogazowni rolniczych

Wstęp

Wśród pierwotnych nośników energii, uwzględniając kryterium ich wyczerpywalności, wyodrębnia się nieodnawialne i odnawialne źródła energii. Do pierwszej grupy zaliczane są paliwa kopalne: konwencjonalne i rozszczepialne, do których należą: węgiel, gaz ziemny, ropa naftowa, torf, tor i uran. Drugą grupę stanowią szybko odtwarzające się zasoby, których pokłady nie skończą się na skutek eksploatacji. Zalicza się do nich energię słońca, wiatru, wody, biomasy, w tym także pozyskiwanego z niej przedmiotowego biogazu [Niedziółka 2010, s. 16].

W Polsce relatywnie wysokie zasoby energii pierwotnej odznaczają się niestety niekorzystną, z punktu widzenia wpływu na środowisko, strukturą. Wśród nich dominuje wykorzystanie paliw stałych charakteryzujących się najmniejszą efektywnością wykorzystania i najwyższym poziomem zanieczyszczenia środowiska naturalnego, ponadto sukcesywnie wyczerpujących się [Krawiec 2010, s. 32–33]. Udział węgla w krajowym bilansie energetycznym ciągle jest bardzo wysoki. Przyczynia się do tego głównie sektor elektroenergetyki i ciepłownictwa sieciowego, w których wskaźniki te przekraczają 92 i 76% [Curkowski, Oniszko-Popławska, Haładaj 2013, s. 11, Energetyka Polska 2012].

Niekorzystny pod względem udziału odnawialnych źródeł energii bilans energetyczny nie dotyczy wyłącznie Polski – jest problemem światowym. Poprawa sytuacji energetycznej świata pod tym względem wymaga zielonej rewolucji o wymiarze globalnym, która za cel powinna sobie stawiać redukcję niekorzystnego wpływu na środowisko wykorzystywanych nośników energetycznych i bu-

dowanie racjonalnej, zrównoważonej strategii zaopatrzenia w energię poszczególnych gospodarek światowych. Taka strategia, by była skuteczna, musi zakładać upowszechnianie odnawialnych źródeł energii, w tym budowę biogazowni rolniczych, będących przedmiotem artykułu [Krawiec 2010, s. 30].

Biogaz rolniczy i biogazownie rolnicze należą do najszybciej rozwijających się segmentów energetyki odnawialnej w Europie, szczególnie w Niemczech. Na dynamiczny rozwój biogazowni rolniczych już od kilku lat pozwala priorytetowe traktowanie energii z odnawialnych źródeł przez ustawodawstwo Unii Europejskiej. Rola biogazowni rolniczych jest coraz powszechniej dostrzegana także przez władze [Czapiewska 2010, s. 140]. Korzyści płynące z inwestowania w takie instalacje są bowiem wielorakie i niekwestionowane.

Cel i metoda badań

Celem artykułu jest przedstawienie korzyści płynących z budowy biogazowni rolniczych. Wśród nich priorytetową grupę stanowią zalety środowiskowe, które są głównym powodem istnienia systemów wsparcia dla inwestowania w tego typu instalacje.

Punktem wyjścia do rozważań na temat atutów budowy biogazowni rolniczych jest przedstawienie obecnej sytuacji energetycznej Polski i krajowych priorytetów polityki energetycznej. W świetle tych uwarunkowań biogazownie rolnicze ukazano jako źródło „czystej energii”. W opracowaniu przedstawiono potencjał rozwoju krajowych biogazowni rolniczych i obecny poziom rynku biogazu w Polsce na tle Unii Europejskiej i świata. Następnie omówiono zalety budowy biogazowni rolniczych, klasyfikując je na środowiskowe oraz społeczne i ekonomiczne.

W artykule zastosowano metodę opisową z wykorzystaniem branżowej literatury, przedmiotowych źródeł internetowych oraz danych liczbowych dotyczących rynku biogazu rolniczego. Dane statystyczne zaprezentowano w formie wykresu.

Charakterystyka biogazu rolniczego i biogazowni rolniczych

Biogaz rolniczy stanowi paliwo gazowe powstające podczas fermentacji metanowej surowców rolniczych, płynnych lub stałych odchodów zwierzęcych, produktów ubocznych rolnictwa oraz odpadów pochodzących z przetwórstwa produktów rolniczych lub biomasy leśnej, z wyjątkiem gazu powstałego w pro-

cesie przetwarzania substancji pochodzących ze składowisk odpadów i z oczyszczalni ścieków [Ustawa 1997, art. 3 pkt 20a]. W swoim składzie chemicznym gaz ten zawiera głównie metan, którego udział stanowi 58–64% składu mieszaniny [Barańczak 2010, s. 50]. Właściwości biochemiczne biogazu powodują, że ma on ważne znaczenie gospodarcze [Tupalski 2013, s. 67]. Biogaz stanowi paliwo średnioenergetyczne, które może znaleźć zastosowanie w przemyśle, w gospodarstwach domowych oraz w rolnictwie jako nośnik ciepła i energii elektrycznej, lub być wykorzystane jako paliwo do pojazdów [Kowalczyk-Juško 2007–2013, s. 56].

Biogaz jest produkowany w zespole urządzeń, których połączenie stanowi biogazownię. W biogazowni zachodzi ściśle określony proces technologiczny (fermentacja metanowa biomasy) i w efekcie powstaje biogaz. Budowa takiej instalacji stanowi duże wyzwanie surowcowe i logistyczne. Konstrukcja każdego takiego obiektu jest indywidualna i uzależniona od różnych czynników, w tym głównie od rodzaju materiału wsadowego. To właśnie z uwagi na rodzaj wykorzystywanych substratów wyodrębnia się kilka typów biogazowni. Jednym z nich są biogazownie rolnicze. Przetwarzane są w nich produkty pochodzenia rolniczego lub odpady pochodzące z przemysłu rolno-spożywczego [Tupalski 2013, s. 67]. Biogazownia rolnicza z uwagi na swoją specyfikę stanowi instalację pozwalającą racjonalnie rozwiązać problem zagospodarowania różnorodnych odpadów organicznych, generując przy tym energię elektryczną, ciepłą i masę pofermentacyjną będącą doskonałym nawozem, i przyczyniając się do redukcji emisji szkodliwych substancji, w tym głównie emisji metanu z sektora rolnego [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładyj 2013, s. 7, Kowalczyk-Juško 2007–2013, s. 12].

Rynek biogazu rolniczego w Polsce na tle świata i Unii Europejskiej

Światowy rynek biogazu rolniczego jest rozwinięty bardzo nierównomiernie. Najwięcej takich instalacji zlokalizowanych jest na terenie Azji i Europy. Australia, Nowa Zelandia, Afryka i obie Ameryki posiadają głównie pilotażowe biogazownie, usytuowane w sąsiedztwie instytutów naukowo-badawczych. W Azji najwyższą produkcję biogazu notuje się w Chinach i Indiach. Instalacje tam występujące są nieskomplikowane technicznie. W Japonii i Korei rynek biogazu jest zbliżony do występującego w Europie Zachodniej – charakteryzuje się wysoką dynamiką i zaawansowaniem technologicznym. Wśród krajów europejskich sektor biogazu najbardziej rozwinięty jest w Niemczech [Kupczyk, Ruciński, Bartczak 2008, s. 44]. Obecnie funkcjonuje tam około 8000 biogazowni [Biogazownie w Niemczech... 2013].

W Polsce istnieją warunki naturalne zbliżone do niemieckich, w związku z czym z powodzeniem może rozwijać się tu wiele podobnych obiektów [Kotowski 2011, s. 1]. Sytuacja ta została już wielokrotnie podkreślona w ocenie polskiej polityki energetycznej. W związku z tym dokumenty strategiczne dotyczące biogazowni rolniczych zajmują istotne miejsce wśród krajowych dokumentów rządowych. Jednym z najistotniejszych są „Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020”. Ideę budowy takich instalacji stawia się również pośród kluczowych celów „Polityki energetycznej Polski do 2030 roku”. Dokument ten zakłada osiągnięcie przez Polskę do 2020 roku 15% udziału energii pochodzącej z odnawialnych źródeł w finalnym zużyciu energii i 10% na rynku paliw transportowych [Polityka... 2009, s. 19], a biogaz rolniczy jest ważnym składnikiem w zestawie źródeł energii odnawialnej.

Choć obecnie udział odnawialnych źródeł energii w krajowym bilansie energetycznym jest jeszcze niewielki (11,7% w 2012 roku) [Berent-Kowalska i. in. 2013, s. 29], ciągle rośnie, co wynika m.in. z konieczności sprostania wymogom unijnym. Wśród poszczególnych nośników „zielonej energii” biogaz w 2012 roku uplasował się na 5. miejscu, z udziałem 1,98%. W jego ramach kategoria statystyczna „biogaz pozostały”, która obejmuje biogaz rolniczy, zajęła na razie ostatnie miejsce. W 2012 roku pozyskano 1463 TJ energii z kategorii „pozostałego biogazu” [Berent-Kowalska i. in. 2013, s. 37].

Pomimo niskiego jak dotąd stopnia wykorzystania energii z biogazu ocenia się, że atrakcyjność inwestycyjna tego sektora jest wysoka i zbliżona do sektora bioetanolu i biomasy [Kupczyk i Bartczak 2008, s. 28–29]. Ponadto rozwój biogazowni rolniczych zaczyna coraz szybciej się rozwijać. Trzeba wziąć przy tym pod uwagę, że rynek biogazu rolniczego jest stosunkowo nowy – funkcjonuje dopiero od 2005 roku, kiedy to powstała pierwsza biogazownia rolnicza (w Pawłówku, w województwie pomorskim) [Tupalski 2013, s. 69]. Na koniec 2013 roku działały 42 rolnicze instalacje biogazowe, ale z roku na rok ich przybywa. W 2013 roku uruchomiono 16 nowych instalacji, czyli ponad 1/3 wszystkich dotychczasowych. Moce elektryczne polskich biogazowni rolniczych wahają się od 0,33 do 2,40 MW_e, a cieplne od 0,34 do 2,45 MW_t [Rejestr... 2013].

Potencjał produkcji biogazu rolniczego w Polsce z odpadów rolniczych i możliwości jego wykorzystania

Rolnictwo, a w ramach niego głównie duże gospodarstwa hodowlane i przetwórstwo rolno-spożywcze, generuje znaczną ilość odpadów organicznych. Stanowią one istotny problem, gdyż zgodnie z wymogami gospodarki odpadami i ochrony środowiska wymagają zagospodarowania przez ich wytwórcę. Istnieje

wiele odpadów organicznych, które nie stanowią zagrożenia epidemiologicznego, a posiadają wartości odżywcze, w związku z czym mogą być źródłem pasz, nawozu lub służyć do innych procesów produkcyjnych. Zagospodarowanie innych opadów nie jest już takie łatwe. Często bywa kosztowne i czasochłonne. Reszta odpadów również wymaga utylizacji, jednak w tym przypadku jest to proces kosztowny i energochłonny. Dzieje się tak np. w przypadku odpadów gastronomicznych czy poubojowych. Jedną z możliwości ich zagospodarowania lub utylizacji jest wykorzystanie ich na potrzeby biogazowni rolniczej. Jest to szczególnie atrakcyjne rozwiązanie dla producentów dużych ilości odpadów organicznych charakteryzujących się wysoką wartością energetyczną. Przeznaczenie nieprzydatnych substancji na potrzeby biogazowni pozwala na ich utylizację w sposób korzystniejszy ekonomicznie niż w przypadku alternatywnego ich zagospodarowania. Nie wymaga ono bowiem stosowania drogich i energochłonnych procesów, polegających na suszeniu, spalaniu czy zatężaniu odpadów [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 7].

W produkcji biogazu rolniczego można więc upatrywać nowego kierunku rozwoju dla krajowych gospodarstw rolnych. Fermentacja biomasy rolniczej prowadząca do powstania biogazu ma przed sobą wielką przyszłość, zwłaszcza, gdy zdamy sobie sprawę z dużego zasobu surowcowego występującego w rolnictwie. Potencjalnie można pozyskać substraty pozwalające na wyprodukowanie 5–6 mld m³ biogazu w ciągu roku, o parametrach czystości odpowiadających gazowi ziemnemu wysokometanowemu. W scenariuszu tym zakłada się w pierwszej kolejności zagospodarowanie na ten cel produktów ubocznych rolnictwa, stałych i płynnych odchodów zwierzęcych oraz odpadów przetwórstwa rolnościowego [Ginalski 2013, s. 56].

Krajowy sektor przetwórstwa mięsnego generuje rocznie około 661 tys. ton odpadów, a przetwórstwa owoców i warzyw około 377 tys. ton. Produkty takie są dobrym materiałem wsadowym dla biogazowni rolniczych. Rolnictwo dostarcza około 80 750 tys. ton obornika i około 35 mln m³ gnojowicy. Mniej więcej 1/3 z tego można przetwarzać na biogaz. Przy okazji eliminuje się problem uciążliwości odorowej oraz pozyskuje w formie pofermentu dobrej jakości nawóz. Trwałe użytki zielone umożliwiają przetworzenie na cele energetyczne około 2300 tys. ton biomasy traw, bez uszczerbku dla produkcji pasz, co pozwala na produkcję od 1,1 do 1,7 mld m³ biogazu. Dodatkowe możliwości daje trójkośne użytkowanie łąk, którego niestety nie praktykuje się często, a jest ono najbardziej efektywne. Trzeci, niewykorzystany paszowo pokos może stanowić bogate źródło biomasy. Jako wsad dla biogazowni można wykorzystywać także biomasę odpadową po pielęgnacji zielnych terenów, zarówno ogólnodostępnych, jak i osiedlowych. Niestety najczęściej pali się ją, nie zważając na szkodliwość tego procesu dla środowiska naturalnego [Ginalski 2013, s. 56]. Ponadto możliwe jest

wykorzystanie jako wsadu dla biogazowni rolniczych celowych upraw energetycznych. Przewiduje się, że można zagospodarować na nie około 700 tys. ha bez uszczerbku dla krajowej gospodarki żywnościowej [Kierunki... 2010, s. 6].

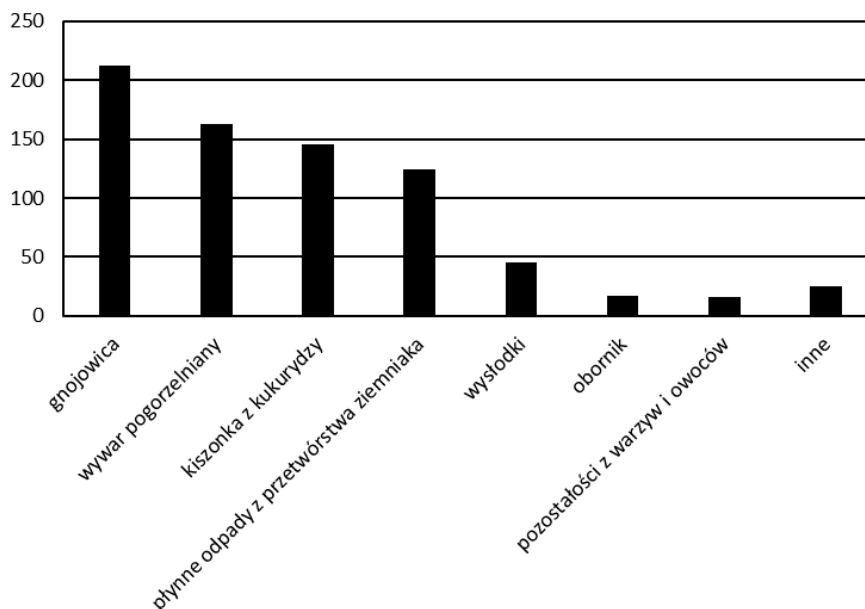
Wśród województw największym potencjałem produkcji biogazu rolnicze- go z odchodów krów odznaczają się województwa: wielkopolskie, warmińsko- mazurskie, kujawsko-pomorskie, mazowieckie i zachodniopomorskie. Najlepsze warunki wytwarzania biogazu rolnicze- go z odchodów trzody chlewnej mają wo- jewództwa: wielkopolskie, dolnośląskie i lubelskie, a z pomiotu kurzego: mazo- wieckie, wielkopolskie i łódzkie. Widać więc, że w statystyce tej na najbardziej uprzywilejowanym miejscu znajduje się województwo wielkopolskie [Kupczyk, Bartczak 2008, s. 27–28]. W ramach różnych jednostek produkcyjnych dużym potencjałem wytwarzania biogazu odznaczają się zakłady przetwórstwa rolni- czego, w tym cukrownie, browary, gorzelnie czy obiekty przetwórstwa owoco- wo-warzywnego [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 24].

Polskie rolnictwo ma więc potencjalnie duże możliwości produkcji bioga- zu. W większości pozostaje on jednak niewykorzystany, choć wydaje się to być sytuacją przejściową. Ocenia się bowiem, że do 2020 roku możliwe jest zago- spodarowanie całego realnego potencjału ekonomicznego dotyczącego kiszonki z kukurydzy i w blisko 60% pochodzącego z mokrych odpadów organicznych [Kupczyk, Kropiak, Gaworski 2010, s. 26].

W krajowej praktyce, w I kwartale 2013 roku, do produkcji biogazu wyko- rzystano łącznie 748,36 tys. ton różnych substratów. Wśród nich dominowały: gnojowica (28,39%), wywar pogorzelniany (21,70%), kiszonka z kukurydzy (19,44%) oraz płynne odpady z przetwórstwa ziemniaka (16,56%) – rysunek 1.

Korzyści środowiskowe płynące z budowy biogazowni rolniczych

Oprócz możliwości korzystnego zagospodarowania kłopotliwej biomasy odpadowej i produkcji energii kwalifikowanej jako odnawialna, biogazownie rolnicze są również źródłem innych korzyści środowiskowych. Dla gospodarstw rolnych wynikają one także z wytwarzania podczas procesu technologicznego zachodzącego w biogazowni materiału poprodukcyjnego (przefermentowanej gnojowicy – tzw. pofermentu), który stanowi wysokiej jakości nawóz. Gnojowca po poddaniu fermentacji beztlenowej w biogazowni nabywa znacznie lepszych właściwości niż przedtem posiadała. Oprócz redukcji niekorzystnych bakterii, proces ten bowiem powoduje wzrost łatwo przyswajalnego dla roślin azotu amonowego. Zastosowanie nawozu o takich właściwościach zdecydowanie obniża wielkość wymaganego nawożenia mineralnego. Oprócz tego masa pofermenta-

Rysunek 1

Substraty wykorzystywane w biogazowniach rolniczych w I półroczu 2013 roku [tys. ton]
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji o działalności przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem biogazu rolniczego w I półroczu 2013 roku, http://www.arr.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1639&Itemid=631 (data dostępu: 04.02.2014).

cyjna, na skutek obecnych podczas procesu fermentacji beztlenowej – wysokiej temperatury, mieszania i retencjonowania w zbiornikach, ma jednolitą konsystencję i jest wolna od nasion chwastów. W przypadku rozdzielania faz osadu pofermentacyjnego, powstały ociek pofermentacyjny z powodzeniem może służyć jako rozcieńczalnik substancji dozowanych do komory fermentacyjnej lub można go zastosować do nawożenia albo nawadniania pól uprawnych [Curlowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 14–15]. Zastosowanie pofermentu jako nawozu ma jeszcze jedną bardzo ważną zaletę, którą jest redukcja emisji przykrych zapachów, towarzyszących składowiskom nawozów naturalnych. Nieprzefermentowane gnojowica czy obornik są bowiem znacznie bardziej uciążliwe zapachowo niż materiał poprodukcyjny z biogazowni [Lecyk, Ginalski 2011, s. 109]. Ponadto nawóz, który stanowi poferment, jeśli zostanie przeznaczony na sprzedaż, staje się źródłem dochodu [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 76].

Jeszcze innym atutem prefermentowanych odchodów jest umożliwienie dzięki nim utrzymania odpowiedniej ilości humusu w glebie. Dodatkowo, dzięki zastosowaniu procesu higienizacji, biogazownie rolnicze przyczynia się do eliminacji patogenów. Zmniejsza także ryzyko skażenia wód powierzchniowych

i gruntowych oraz redukuje rozprzestrzenianie się organizmów chorobotwórczych obecnych w odchodach zwierzęcych, w tym bakterii *Escherichii coli*, *Salmonelii*, bakterii gruźlicy czy wirusów pryszczycy [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 12].

Kolejna zaleta środowiskowa biogazowni rolniczych wynika z niskiej emisji szkodliwych substancji przez takie instalacje, w tym z przyczyniania się do obniżki emisji gazów cieplarnianych. Aktualnie w polityce klimatycznej Unii Europejskiej zagadnienie przeciwdziałania i redukcji efektu cieplarnianego zajmuje istotną rolę. Wśród głównych winowajców ocieplenia klimatu wskazuje się na: dwutlenek węgla, metan, freony, ozon i tlenki azotu, z wkładem w ten proces szacowanym na odpowiednio: 50, 18, 14, 12 i ok. 6% [Kupczyk, Kropiak, Gaworski 2010, s. 26].

1 MWh wyprodukowanej energii elektrycznej z biogazu rolniczego jest nośnikiem nawet kilkanaście razy mniejszej ilości emisji podstawowych substancji zanieczyszczających powietrze (głównie dwutlenku siarki i związków azotu), niż ta sama ilość paliw kopalnych [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 10–11]. Budowa biogazowni przyczynia się również do zmniejszenia emisji metanu. Zagospodarowanie materii organicznej na potrzeby produkcji biogazu redukuje bowiem jej niekontrolowany rozkład, z którym wiąże się emisja tego gazu. Bilans dwutlenku węgla dla biogazowni jest równy zero, gdyż ilość tego gazu wydzielana w procesie spalania metanu równoważona jest ilością CO₂ pobranego przez rośliny w czasie fotosyntezy. Są przy tym takie rośliny energetyczne, które pobierają więcej dwutlenku węgla niż wynosi jego emisja podczas ich spalania (np. *Salix Virmiculis*) [Kupczyk, Kropiak, Gaworski 2010, s. 26].

Korzyści środowiskowe uzyskiwane poprzez zamianę dotychczasowych lokalnych, konwencjonalnych instalacji energetycznych (elektrowni czy kotłowni wykorzystujących węgiel) na niskoemisyjne źródła odnawialne, w tym biogazownie, można odczuć bardzo szybko i bez trudu. Pożytek ze wzrostu wykorzystania „czystej energii” ma również wymiar globalny, choć odczuwany będzie on raczej w późniejszym czasie. Zmniejszenie szkodliwych skutków globalnych będzie miało też skutek w postaci redukcji kosztów zewnętrznych występujących w formie: wydatków na służbę zdrowia związanych z chorobami wywołanymi zanieczyszczeniami środowiska, kosztów nieobecności w pracy z ich powodu, niszczenia elewacji budynków, korozji metali, strat w produkcji rolnej i leśnej, skutków zachwiania równowagi biologicznej i zagrożenia życia, konieczności zwiększonego nawożenia azotowego gleb czy też strat w turystyce i transporcie [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 10–11]. Środowiskowe zalety zastępowania konwencjonalnych źródeł energii biogazowniami rolniczymi, szczególnie na wsiach, są więc ogromne. Nie są to jednak jedyne ich atuty [Kupczyk, Kropiak, Gaworski 2010, s. 26].

Ekonomiczne i społeczne znaczenie budowy biogazowni rolniczych

Wytworzony podczas fermentacji biogaz jest spalany w module prądowo-ciepłym, w efekcie czego powstaje energia elektryczna i ciepła. Można ją wykorzystywać na potrzeby własne lub sprzedawać do odbiorców zewnętrznych [Lecyk, Ginalski 2011, s. 108]. Można przy tym uniknąć strat przesyłowych w systemie energetycznym i w związku z tym podnieść efektywność zagospodarowania energii, gdyż wyprodukowana energia może być wykorzystana w okolicy jej powstawania. Biogazownie rolnicze są przy tym instalacjami wysokosprawnymi. Sprawność wytwarzania energii z biogazu sięga nawet 87% (37% stanowi energia elektryczna, a 50% energia ciepła) [Czapiewska 2010, s. 153].

Wyprodukowana w biogazowni rolniczej energia elektryczna i ciepła może służyć do pokrycia potrzeb produkcyjnych gospodarstw rolnych. Takie rozwiązanie może być szczególnie atrakcyjne dla obszarów, których nie można podłączyć do sieci energetycznej ze względu na znaczne trudności z zapewnieniem niezakłóconych dostaw lub tam, gdzie nie jest możliwy zewnętrzny odbiór ciepła. Taki wariant jest wart rozważenia także przez gospodarstwa zajmujące się jednocześnie przetwórstwem płodów rolnych, np. w postaci wytwarzania mąki [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 12].

Budowa biogazowni umożliwia uzyskiwanie dochodów ze sprzedaży nadwyżki wyprodukowanej energii elektrycznej. Właściciel biogazowni otrzymuje przy tym zwykle wsparcie eksploatacyjne, którego wielkość i zakres czasowy uzależniony jest od aktualnie obowiązujących przepisów prawnych. W Unii Europejskiej praktykuje się dwa odrębne systemy: system stałych cen sprzedaży „zielonej energii” (*feed-in tariff*) funkcjonujący np. w Niemczech i system zobowiązań ilościowych oparty na obrocie świadectwami pochodzenia „czystej energii” obowiązujący w Polsce [Curkowski, Oniszk-Popławska, Mroczkowski, Zowsik 2011, s. 9].

Właściciel biogazowni rolniczej może również czerpać dochody ze sprzedaży nadwyżek wyprodukowanego ciepła. Mogą one posłużyć do zainwestowania w inny, dochodowy proces produkcyjny. Ponadto biogazownia może stanowić część składową większego systemu, np. może być połączona z gorzelnią. Takie rozwiązanie zapewnia stałe dostawy materiału wsadowego dla biogazowni i pozwala zagospodarować nadwyżkę wyprodukowanego ciepła. Niewykorzystana część ciepła może być przeznaczona na cele komercyjne, np. do celów grzewczych obiektów użyteczności publicznej, pomieszczeń gospodarskich lub procesów produkcyjnych np. do suszenia ziaren zbóż. Rozwiązanie takie jest już z powodzeniem praktykowane np. w Łanach Wielkich w województwie śląskim,

gdzie powstała biogazownia rolnicza współpracująca z gorzelnią [Biogazownia w Łanach Wielkich... 2011]. Sąsiedztwo biogazowni jest także atrakcyjne z punktu widzenia inwestorów, którzy na potrzeby swojego biznesu potrzebują stabilnego źródła ciepła. Produkcja ciepła jest więc korzystna zarówno dla właściciela biogazowni, jak i jego odbiorców, gdyż wyraźnie poprawia rentowność przedsięwzięcia i jednocześnie pozwala na oferowanie ciepła po atrakcyjnych cenach [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 12–13].

Budowa biogazowni rolniczych pozwala na tworzenie rynków zbytu substratów wykorzystywanych do produkcji biogazu. Rolnicy zachęceni są do przeznaczania części swoich upraw na potrzeby biogazowni, przy jednoczesnym zapewnieniu sprzedaży wytworzonych produktów. Mają przy tym możliwość zagospodarowania dużej ilości substancji ubocznych powstających w związku z uprawą roślin i hodowlą zwierząt [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 13]. Aby zagwarantować ciągłość dostaw substratów dla biogazowni, ich właściciele podpisują długoterminowe kontrakty zapewniające dostawy potrzebnej ilości surowców posiadających odpowiednie cechy jakościowe [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 77].

Biogazownie rolnicze pobudzają lokalny rozwój gospodarczy, wzmagają aktywizację gospodarczą swojego terenu i stwarzają korzystne warunki dla miejscowej przedsiębiorczości. Budowa tego typu obiektów przyczynia się do powstawania nowych miejsc pracy, zapewniając tym samym zwiększenie regionalnych przychodów. Ma także znaczący udział w tworzeniu produktu lokalnego brutto. Ponadto wzmacnia rozwój regionalny, wpływa na poprawę okolicznej infrastruktury i prowadzi do zmiany struktury lokalnego biznesu poprzez wprowadzenie nowego profilu działalności. Z punktu widzenia oceny skutków społeczno-gospodarczych, najważniejsze wydaje się jednak tworzenie nowych miejsc pracy. Dzięki budowie biogazowni rolniczych powstają nowe etaty na obszarach wiejskich, a więc tam, gdzie od dawna usilnie poszukuje się alternatywnych, pozarolniczych źródeł dochodów. Ocenia się, że wybudowanie w gminie trzech biogazowni około 500 kWe generuje około pięciu pełnych etatów. Dane te trzeba powiększyć jeszcze o pracowników sezonowych zatrudnianych np. przy zbiorze kiszonki kukurydzy, choć oczywiście fundamentalne znaczenie będą miały tu etaty tworzone lokalnie na potrzeby obsługi biogazowni, tj. jej konserwacji, przeglądów, zapobiegania awariom czy logistyki dostarczania substratów. Ocenia się, że przy samej obsłudze biogazowni do 2020 roku zostanie uruchomionych około 3 tys. nowych etatów. Biogazownie rolnicze przyczyniają się również do zwiększenia dochodów rolników. Ponadto ich budowa powoduje wzrost lokalnych zasobów finansowych z uwagi na to, że wydatki związane z zakupem energii będą zasilać okoliczne firmy [Curkowski, Oniszk-Popławska, Haładaj 2013, s. 10].

Z punktu widzenia gminy, w której powstaje biogazownia rolnicza, istotnym aspektem ekonomicznym jest możliwość uzyskiwania dochodów z tytułu podatków płaconych przez producenta biogazu. Zasilają one lokalny budżet. Na inwestycjach biogazowych mogą zyskiwać również miejscowe sklepy, które mogą czerpać przychody ze sprzedaży środków ochrony roślin, nawozów i paliw wykorzystywanych do produkcji biomasy. Biogazownie rolnicze są korzystne także z punktu widzenia lokalnych wytwórców maszyn i urządzeń niezbędnych do bieżącego ich funkcjonowania [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 76].

Oprócz wyżej wymienionych korzyści, biogazownie rolnicze stają się atutem wizerunkowym dla miejscowości, w której funkcjonują. Rejony ich lokalizacji oceniane są jako nowoczesne, przyjazne nowym technologiom i nowym inwestorom. Ponadto projekty biogazowe umożliwiają łączenie produkcji energii z odnawialnych źródeł z nauką, edukacją, czy turystyką. Miejscowa ludność może odczuwać wiele pozytywnych aspektów wynikających ze współpracy z inwestorem. Inwestorzy instalacji biogazownych niejednokrotnie czynnie uczestniczą w przedsięwzięciach społecznych, finansując gminne dobra użyteczności publicznej, np. domy kultury. Często partycypują też w kosztach remontów dróg, które użytkują [Kowalczyk-Juśko 2007–2013, s. 72].

Biogazownie mają też zalety dla systemu elektroenergetycznego kraju. Są źródłami rozproszonymi, pozwalającymi na obniżenie strat przesyłowych w sieci elektroenergetycznej, z czym Polska ma spore problemy. Ponadto są stabilnymi źródłami energii odnawialnej w przeciwieństwie do farm wiatrowych i fotowoltaiki, charakteryzujących się uzależnieniem od chwilowych warunków atmosferycznych i wymagających funkcjonowania źródeł rezerwowych opartych o paliwa kopalne, uzupełniających w elastyczny sposób chwilowe lub okresowe wahania w ich produkcji. Biogazownie mają też potencjał w zakresie magazynowania energii. Mogą bowiem magazynować biogaz, szczególnie gdy dysponują przewymiarowanym zbiornikiem. Mogą także stanowić główny punkt, wokół którego tworzyć się będzie gminne (lokalne) centrum energetyczne.

Podsumowanie

Krajowy bilans energetyczny ma niekorzystną strukturę. Problem ten nie dotyczy wyłącznie Polski i był już wielokrotnie podkreślany w ocenie polskiej polityki energetycznej. Komisja Europejska wprowadziła wymogi unijne narzucające konieczność osiągnięcia określonego udziału energii pochodzącej z odnawialnych źródeł w ogólnym bilansie energetycznym Unii Europejskiej i poszczególnych krajów członkowskich. Produkcja „zielonej energii”, m.in. w biogazowniach rolniczych, będzie musiała więc rozwijać się coraz bardziej

dynamicznie. Dzięki powstawaniu biogazowni rolniczych możliwe będzie bowiem zwiększenie efektów ekonomicznych rozwoju tzw. „zielonej gospodarki” (wzrost udziału energii odnawialnej w ogólnym bilansie energetycznym kraju i Unii Europejskiej). Ponadto budowa takich obiektów bardzo dobrze wpisuje się w specyfikę polskiego rolnictwa. Inwestowanie w biogazownie rolnicze jest korzystne z punktu widzenia ochrony środowiska i dla lokalnej przedsiębiorczości. Produkcja biogazu może opierać się na biomase różnego pochodzenia, w szczególności na uciążliwych dla środowiska produktach ubocznych i odpadach wymagających odpowiednich warunków składowania i utylizacji. Zarządzanie takimi substancjami jest kłopotliwe, co dodatkowo potęgują rygorystyczne przepisy prawne w zakresie utylizacji. Odpowiednie zagospodarowanie „zbędnej” biomasy pozwala chronić środowisko i jednocześnie wytwarzać „czystą energię”. Ponadto powstawanie nowych biogazowni pozwala na tworzenie rynków zbytu dla produktów rolnych będących substratami dla nich.

Jako produkt uboczny procesów zachodzących w biogazowni rolniczej powstaje przefermentowana mieszanina użytego materiału wsadowego, który bardzo dobrze nadaje się do nawożenia gleb i do produkcji kompostu. W wyniku procesów technologicznych zachodzących w biogazowni rolniczej niszczone są organizmy chorobotwórcze. Przefermentowana biomasa nie jest przy tym uciążliwa odorowo, w przeciwieństwie do nieprzefermentowanej.

Biogazownie rolnicze emitują znacznie mniej szkodliwych substancji niż ma to miejsce w przypadku konwencjonalnych źródeł energii. Istotną zaletą budowy takich obiektów jest również produkcja energii elektrycznej i ciepłej, która pozwala zaspokoić potrzeby własne. Zagospodarowanie energii w pobliżu miejsca jej postawienia ma dodatkowy plus – pozwala na eliminację strat przesyłowych. Ponadto produkcja energii z biogazu charakteryzuje się wysoką efektywnością.

W przypadku występowania nadwyżki produkcyjnej energia może być sprzedawana, zapewniając dochód. Produkcja energii w biogazowniach bardzo dobrze uzupełnia produkcję w systemowych źródłach, umożliwiając obniżenie zapotrzebowania na moc szczytową i straty sieciowe. Ponadto poprzez budowę biogazowni rolniczych tworzona jest nowa gałąź działalności gospodarczej w warunkach lokalnych. Biogazownie przyczyniają się także do zwiększenia efektów społecznych, dzięki generowaniu przez nie nowych miejsc pracy. Budowa takich instalacji jest więc wysoce pożądana i w najbliższych latach można spodziewać się dalszego, dynamicznego ich rozwoju.

Literatura

BARAŃCZAK K., 2010: *Odnawialne źródła energii = biogazownie*, Poradnik Gospodarski, nr 7–8.

- BERENT-KOWALSKA G. (i in.), 2013: *Energia ze źródeł odnawialnych w 2012 r., Informacje i opracowania statystyczne*, Główny Urząd Statystyczny i Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Biogazownia w Łanach Wielkich rozpoczęła produkcję energii*, <http://gramwzielone.pl/biogazownia/1214/biogazownia-w-lanach-wielkich-rozpoznala-produkcje-energii> (data dostępu: 04.02.2014).
- Biogazownie w Niemczech mają silne wsparcie. Jest efekt*, http://energetyka.wnp.pl/biogazownie-w-niemczech-maja-silne-wsparcie-jest-efekt,214071_1_0_0.html (data dostępu: 04.02.2014).
- CURKOWSKI A., ONISZK-POPLAWSKA A., HAŁADYJ A., 2013: *Biogazownia – przemysłany wybór. Co powinien wiedzieć każdy obywatel*, Fundacja Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa.
- CURKOWSKI A., ONISZK-POPLAWSKA A., MROCZKOWSKI P., ZOWSIK M., WIŚNIEWSKI G., 2011: *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, Praca wykonana na zamówienie Ministerstwa Gospodarki w Instytucie Energetyki Odnawialnej, Warszawa.
- CZAPIEWSKA G., 2010: *Rola biogazowni rolniczych w rozwoju energetyki odnawialnej*, [w:] Brodziński Z., Karman M., Sławomirski A. (red.): *Energia odnawialna wizytówką nowoczesnej gospodarki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Energetyka Polska 2012*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- GINALSKI Z., 2013: *Ramy prawne biogazowni rolniczych*, Trzoda chlewna. Ogólnopolskie czasopismo specjalistyczne dla hodowców i producentów świń, nr 2.
- Informacja o działalności przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem biogazu rolniczego w I półroczu 2013 r.*, http://www.arr.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1639&Itemid=631 (data dostępu: 04.02.2014).
- Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020*, Ministerstwo Gospodarki, Dokument przygotowany we współpracy z Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r., Warszawa 2010.
- KOTOWSKI W., 2011: *Marnujemy 3,8 mld m³ gazu rocznie?*, http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fpire.pl%2Fpliki%2F%2Fmarnujemy_3_8_mld_m_szesc_gazu_rocznie.pdf&ei=LN3wUraoMqrX7AbCr4HYDw&usg=AFQjCNFEMCHd_BHqlGqrnu-AEo3L1V72I5A&bvm=bv.60444564,d.bGE, Energia Gigawat, nr 11.
- KOWALCZYK-JUŚKO A., *Biogazownie szansą dla rolnictwa i środowiska*, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Publikacja przygotowana w ramach Planu Działania Sekretariatu Centralnego Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.
- KRAWIEC F. (red.), 2010: *Odnawialne źródła energii w świetle globalnego kryzysu energetycznego. Wybrane problemy*, Difin S.A., Warszawa.
- KUPCZYK A., BARTCZAK Ł., 2008: *Rozwój i atrakcyjność sektora biogazowni rolniczych w Polsce*, Przegląd Hodowlany, nr 2.
- KUPCZYK A., KROPIAK M., GAWORSKI M., 2010: *Perspektywy rozwoju biogazowni rolniczych – szanse i zagrożenia*, Przegląd Mleczarski, nr 9.
- KUPCZYK A., RUCIŃSKI D., BARTCZAK Ł., 2008: *Rozwój biogazowni w Polsce*, Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny, nr 3.

- LECYK P., GINALSKI Z., 2011: *Biogazownie w realizacji pakietu klimatycznego*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3.
- NIEDZIÓŁKA D., 2010: *Rynek energii w Polsce*, Difin S.A., Warszawa.
- Polityka energetyczna Polski do 2030 roku – Załącznik do uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z dnia 10 listopada 2009 r., Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Rejestr przedsiębiorstw energetycznych zajmujących się wytwarzaniem biogazu rolniczego, Agencja Rynku Rolnego (stan na dzień 31.12.2013 r.).
- TUPALSKI L., 2013: *Biogazownie rolnicze*, Trzoda Chlewna. Ogólnopolskie Czasopismo Specjalistyczne dla Hodowców i Producentów Świń, nr 5.
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz.U. z 1997 r. Nr 54, poz. 348 z późn. zm.).

Social and economic benefits from building agricultural biogas plants

Abstract

The structure of the energy carriers used in Poland is not favourable from the point of view of sustainable development. The national energy policy is based on fossil fuels – not only highly harmful for the environment, but gradually depleting. Because of this, there is a need to replace them with unconventional energy sources including agricultural biogas plants. Agricultural biogas plants are well adjusted to the specificity of Polish agricultural sector.